

**ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ
В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ ТА
ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Матеріали

II Міжнародної науково-практичної конференції
м. Дніпро, 22 грудня 2023 року

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ
ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

*Матеріали
II Міжнародної науково-практичної конференції
22 грудня 2023 року*

Дніпро
2024

УДК 159.9

А-43

Рекомендовано до друку Вченою радою Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» (протокол від 29.02.2024 № 5).

А-43 Актуальні проблеми психології в умовах політичної та економічної нестабільності: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 22 груд. 2023 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024. 100 с.

Збірник містить матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми психології в умовах політичної та економічної нестабільності» (22.12.2023), у роботі якої взяли участь зарубіжні та вітчизняні теоретики та практики в галузі психології й медицини, здобувачі вищої освіти та докторанти закладів вищої освіти.

Матеріали науково-практичної конференції надруковані в авторській редакції.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

докт. юрид. наук, проф. **Олег КИРИЧЕНКО** (голова); канд. юрид. наук, доц. **Тетяна ЛЕЖНЄВА** (заст. голови); канд. псих. наук, доц. **Людмила ПРІСНЯКОВА** (заст. голови); **Андрій МІРОШНИК** (секретар); докт. політ. наук, проф. **Олег АГАРКОВ**; докт. псих. наук, проф. **Олександр САМОЙЛОВ**; докт. мед. наук, проф., засл. лікар України **Ірина СПРІНА**.

ISBN 978-966-981-878-2

© ВНПЗ ДГУ, 2024

© Автори, 2024

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Агарков О.А. СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ.....	6
Кваша А.О., Батраченко І.Г. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ.....	9
Пріснякова Л.М. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕМОЦІЙ. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА.....	11
Пріснякова Л.М., Агапова І.М., Тарасевич І.Ю. ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ КАТАСТРОФ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ПРОЦЕСІВ.....	14
Пріснякова Л.М., Пашко А.О. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОСНОВИ ПАМ'ЯТІ.....	17
Самойлов О.Є. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИСКУРСИВНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІЙНОЇ ПАРАДИГМИ.....	19

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Варакута М.Л. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ОН-ЛАЙН ОСВІТИ.....	22
Корсунська В.В. СТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ НА УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ РІВНІ.....	25

Нагорна Н.В., Коврига О.О., Ткачук С.І., Палюга О.С. ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ МЕНЕДЖЕРА ОСВІТИ.....	32
Несправа М.В. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЦІНІСНО-СМИСЛОВІЙ СФЕРІ ОСОБИСТОСТІ.....	37
Носенко Е.Л., Салюк М.А. ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЛОГОТЕРАПІЇ В ОСВІТНІ ПРОГРАМИ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ.....	39
Самойлов О. Є., Залевська В. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО СЕБЕ В ПРОФЕСІЙНОМУ КОНТЕКСТІ.....	40
Сиротюк П. Д., Грисенко Н. В. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ.....	45
Сиротюк П. Д., Грисенко Н. В. ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ БАТЬКА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗМІНУ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	47
Сиротюк П. Д., Грисенко Н. В. ІНТЕРНЕТ ЯК ПРОСТІР ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДЛІТКІВ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС.....	49
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ	
Вітренко О.В., Вітренко А.Г. ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	53
Красильникова А.О., Корсунська В.В. КОЛІР ЯК АСОЦІАТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНФЛІКТУ ОСОБИ.....	57
Охотник Я.С., Корсунська В.В. ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ.....	62

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Боярчук А.М., Омельченко І.М. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В РОДИНАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	69
Іванашко О.Є. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ ПРО БАТЬКІВСЬКУ ЛЮБОВ.....	73
Ковальчук О.С. ЦІННІСТЬ «ЛЮБОВ» У ЛОГОТЕРАПІЇ.....	77
Омельченко І.М., Анохіна О.А. ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРОБЛЕМИ.....	79
Ткаченко Н.В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СПЕЦИФІКИ ЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ З ЯКІСТЮ ЖИТТЯ МОЛОДИХ ЖІНОК.....	83
Складановська М.Г., Бутиріна В.А. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ	85
Складановська М.Г., Соколенко С.С. ВПЛИВ ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПСИХІКУ ЛЮДИНУ.....	88

ПСИХОЛОГІЯ ЛЮДИНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Алещенко О.В. ВИКОРИСТАННЯ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ.....	92
Гарець Н.О. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ.....	96

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Агарков Олег Анатолійович
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Соціальна нерівність може викликати стрес, відчуття безпорадності та невпевненості. Особливо в умовах економічної нестабільності та соціальних труднощів, психічне здоров'я і благополуччя можуть стати дуже вразливими. Справедливість у розподілі ресурсів та можливостей в суспільстві може впливати на рівень соціальної підтримки. Брак рівних можливостей може створювати відчуття ворожості, тоді як наявність соціальної справедливості може сприяти розвитку сприятливого оточення, що позитивно впливає на психічне здоров'я.

Обговорення соціальної справедливості в контексті психологічного благополуччя може підтримувати рухи громадянської активності та захисту прав особистості. Участь у справедливих соціальних змінах може викликати відчуття приналежності та самоцінності, сприяючи психічному благополуччю. Дослідження взаємозв'язку між соціальною справедливістю та психічним здоров'ям може виявити механізми, які лежать в основі цього взаємодії.

Дослідженням впливу соціальної справедливості на психологічне благополуччя займалися наступні науковці: Белл Б. С., Віхманн Д., Раян А. М. [1], Дойч М. [2], Додж Р., Дейлі А., Хайтон Дж., Сандерс Л. [3], Лернер М. Дж., Лернер С. К. [4], МакЛанахан С., Адамс Дж. [5], Мікула Г., Петрі Б., Танцер Н. [6], Ріфф С. Д., Кейс С. Л. [7], Стоун А. А., Шварц Ж. Е., Бродерік Дж. Е., Дітон А. [8].

Вплив соціальної справедливості на психологічне благополуччя може бути значущим і має важливі наслідки для емоційного, психічного та соціального стану індивіда. До ключових аспектів цього впливу можна віднести:

– почуття справедливості та задоволення життям. Індивід, який відчуває, що у суспільстві існує соціальна справедливість, може розвивати позитивне ставлення до свого життя, почуття справедливості сприяє збереженню емоційного комфорту і високого рівня задоволеності життям;

– зниження стресу та тривоги. Високий рівень в суспільстві соціальної справедливості може допомогти зменшити рівень стресу та тривоги, коли індивід вірить, що у нього є рівні можливості на отримання справедливого визнання, це сприяє психологічній стійкості;

– розвиток позитивного самосприйняття. Справедливе ставлення до особистості може позитивно впливати на її самосприйняття. Індивіди, які відчують, що оточення їх поважає та справедливо оцінює, частіше мають позитивне відношення до себе;

– сприяння соціальній взаємодії та відносинам. Відчуття справедливості сприяє покращенню взаємин між людьми та розвитку позитивних соціальних відносин, індивідууми, які відчують справедливість, частіше взаємодіють та співпрацюють з іншими;

– мотивація та залученість. Отримання справедливого визнання може збільшити мотивацію та залученість до професійної та особистої діяльності. Індивіди, які відчують, що їхні зусилля оцінюються справедливо, схильні до більш активної участі та самореалізації.

Враховання аспектів соціальної справедливості в суспільстві сприяє психологічному благополуччю, формуючи позитивний контекст для розвитку особистості та створюючи сприятливі умови для її зростання та самореалізації.

Важливим в контексті теми є дослідження параметрів соціальної справедливості та психологічного благополуччя, яке може включати різноманітні аспекти та показники, а саме:

– сприйняття справедливості: спрямоване на аналіз того, як індивід сприймає розподіл ресурсів, можливостей та визнання в суспільстві як справедливий чи несправедливий. Методи вимірювання: анкетування, інтерв'ювання, експерименти для оцінки відношення до соціальної справедливості.

– рівень соціальної підтримки: вивчення рівня підтримки та взаємодії в суспільстві, яка може виникати внаслідок відчуття справедливості. Методи вимірювання: анкетування, соціометрія;

– емоційне благополуччя: визначення рівня позитивних та негативних емоцій, задоволення життям, загального емоційного стану. Методи вимірювання: шкали самооцінки емоційного стану, інтерв'ювання, щоденники емоцій;

– стресове навантаження: визначення рівня стресу, зумовленого соціальною нерівністю та несправедливістю. Методи вимірювання: анкетування з оцінюванням рівня стресу, фізіологічних показників стресу;

– соціальне включення: вивчення відчуття приналежності та включення особистості до суспільства на основі справедливого ставлення. Методи вимірювання: анкетування щодо соціальних відносин, соціально-психологічні тести;

– самооцінка та самосприйняття: вивчення того, як сприймає себе особистість у контексті соціальної справедливості та взаємодії з іншими. Методи вимірювання: шкали самооцінки, тестування самосприйняття;

– психічне здоров'я: визначення рівня психологічного здоров'я, включаючи виявлення можливих ризиків для розвитку психічних розладів. Методи вимірювання: стандартні тести та анкети для оцінки психічного здоров'я.

Вплив соціальної справедливості на психологічне благополуччя має комплексний характер, тому, що відчуття справедливості в суспільстві важливо для емоційного та психічного стану індивідів. Високий рівень справедливості у розподілі ресурсів сприяє зменшенню стресу, тривоги та підвищує загальний рівень задоволення життям. Високий рівень соціальної справедливості сприяє розвитку позитивного самосприйняття, підтримує соціальні взаємини та сприяє залученню та мотивації до різних сфер діяльності особистості.

Список використаних джерел:

1. Bell B. S., Wiechmann D., Ryan A. M. Consequences of organizational justice expectations in a selection system. *Journal of Applied Psychology*. 2006. Vol. 91. P. 455-466.
2. Deutsch M. Distributive justice: A social psychological perspective. *American Journal of Sociology*. 1987. Vol. 92. Issue 5. P. 1262-1264.
3. Dodge R., Daly A., Huyton J., Sanders L. The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*. 2012. № 2 (3). P. 222–235.
4. Lerner M. J., Lerner S. C. The justice motive in social behavior. N. Y., 1981. 78 p.
5. McLanahan S., Adams J. Parenthood and Psychological Well-Being. *Annual Review of Sociology*. 1987. Vol. 13. P. 237–257.
6. Mikula G., Petri B., Tanzer N. What people regard as unjust: types and structures of everyday experiences of injustice. *European Journal of Social Psychology*. 1990. V. 20. P. 133–149.
7. Ryff C. D., Keyes C. L. The structure of psychological well-being revisited. *J Pers Soc Psychol*. 1995. № 69(4). P. 719–727.
8. Stone A. A., Schwartz J. E., Brodericka J. E., Deaton A. A snapshot of the age distribution of psychological well-being in the United States. *Proceeding of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2010. Vol. 107. no. 22. P. 9985–9990.

Кваша Андрій Олександрович
аспірант Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Батраченко Іван Георгійович
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри загальної та соціальної
психології факультету психології та
спеціальної освіти
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

Проблематика творчої діяльності розглядається у сучасній психологічній науці як багатofакторний та соціально зумовлений феномен. Біполярна структура взаємодії логіки та інтуїції дає можливість описати творчість як імпліцитне явище взаємодії багатьох структур особистості творця [4]. Крім того, різними авторами розроблялися різні моделі креативної особистості. А. Маслоу вказує креативність в ряду 15 істотних рис самоактуалізаційної особистості [6]. Відповідно, можна вважати, що наявність інших 14 рис, по А. Маслоу, відносяться до особливостей творчої особистості. Дж. Гілфорд виділив 4 основних якості, властивих креативної особистості: оригінальність, нетривіальність, незвичайність висловлюваних ідей, яскраво виражене прагнення до інтелектуальної новизни. Пізніше Дж. Гілфорд виділяє 6 параметрів креативності [4; 6]:

1. здатність до виявлення і постановки проблем;
2. здатність до генерування великого числа ідей;
3. гнучкість, здатність продукувати різноманітні ідеї;
4. оригінальність здатність відповідати на подразники нестандартно;
5. здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі;
6. здатність вирішувати проблеми, тобто здатність до синтезу та аналізу.

У рамках дослідження представників творчих професій, було виявлено, що проблема самовираження особистості, та її творчої діяльності вивчається через два феномени: саморозкриття, під яким розуміється повідомлення інформації про себе іншим людям, і самопрезентації, що складається в цілеспрямованому створенні певного враження про себе в очах оточуючих. Більшість робіт з даної проблематики (Н. Амяга, Є. Зінченко, С. Джуард, А. Маслоу та ін.) присвячено загальним закономірностям протікання цих процесів, а також факторів, їх детермінуючих [1].

В рамках нашої теми доречним буде розгляд результатів дослідження І.Ф. Аршави та В.Ю. Кутєпової-Бредун, що було проведене на музикантах-

професіоналах. Виходячи з результатів дослідження, були виявлені наступні риси особистості представників творчих професій: чутливість, вразливість, схильність до романтизму, багатство емоційних переживань, схильність до емпатії, тривожність, експресивність, прив'язаність, емоційна стійкість, самоконтроль та екстраверсія [1]. Що у достатній мірі висвітлює спонукаючі до прагнення творчої діяльності риси особистості.

Стосовно генези творчого процесу, у зв'язку з інтуїтивним компонентом, то багато років тому Уоллес (Wallas) описав чотири послідовних етапи творчого процесу:

1. Підготовка: формулювання задачі та початкові спроби її розв'язати.
2. Інкубація: відволікання від задачі та перемикавання на інший предмет.
3. Осаяння (інсайт): інтуїтивне заглиблення у сутність задачі.
4. Перевірка: випробування, тобто реалізація рішення [3].

Стосовно науково-технічної творчості, то додатково відзначається роль інтелекту. Сукупність, зумовлюючих інтелектуальну діяльність, факторів відіграють значущу роль у творчій діяльності науково-технічного характеру [2; 4]. В рамках вищезазначеного, доцільним є розгляд інтелекту в рамках імпліцитної теорії.

У сучасності, діяльність людини все більш значущу роль відіграє креативність. Стрімкий прогрес потребує більшої кількості науково-технічних рішень та винаходів у різних галузях промисловості. Зацікавленість суспільства у розвитку технологій, спонукає до глибокого і детального вивчення творчого процесу, зумовлюючих властивостей особистості та факторів, що впливають на творчий процес [5; 6].

Список використаних джерел:

1. Аршава І. Ф., Кутєпова-Бредун В. Ю. Психологічні особливості особистості музиканта в контексті психологічного здоров'я. *Медична психологія*. 2011. Т. 6. № 2 (22). С. 3–7.
2. Аршава І. Ф. Імпліцитні теорії інтелекту та особистості як предиктори психологічного благополуччя і оптимізму. *JOURNAL OF PSYCHOLOGY RESEARCH*. 2019. Vol. 25 (8). С. 8–13.
3. Губенко О. В. Феномен інтуїції та інтелектуальна творчість. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 8. С. 9–12.
4. Губенко О. В. Деякі методологічні питання розвитку творчого потенціалу особистості. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка АПН України ; за ред. В. О. Моляко. Київ : Ін-т психології імені Г.С. Костюка АПН України, 2007. Вип. 4. Ч. 1. С. 54.
5. Губенко О. В. Біполярна структура творчої інтелектуальної активності у взаємодії логіки та інтуїції. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка АПН України ; за ред. В. О. Моляко. Київ : Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. Т. 12. Вип. 8. С. 52–60.

6. Губенко О. В. Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних механізмів творчої діяльності (інтегративний підхід): монограф. Київ, 2019. 400 с.

Пріснякова Людмила Макарівна

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕМОЦІЙ. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Сучасний етап розвитку науки характеризується інтенсивним проникненням математики майже в усі її розділи, в усі її напрямки, не виключаючи і психологію і педагогіку, хоча темпи математизації процесів пізнання людини як такого значно відстають від використання математики, наприклад, у техніку. Якщо виходити з положення, що рівень використання математичних методів у тій або іншій галузі науки є одним з показників її зрілості, то з цього погляду психологія знаходиться на відносно низькій ступні свого розвитку. В даний час математика в психології використовується в основному як метод статистичної обробки результатів психологічного експерименту і як спосіб вираження споконвічно постульованого зв'язку між перемінними, обумовленими в досвіді.

Чисто умовно в сучасній психології можна виділити **три напрямки**. "Описова" психологія, заснована на одержанні і поясненні експериментального матеріалу; *математична* і "*детерміністська*" психології. Математична психологія зараз скоріше математика, чим психологія, тому що в ній вирішуються в самій загальній постановці задачі з загальної психології методами сучасної математики, причому, як правило, відсутнє кількісне порівняння розрахунків з досвідченими даними. Останнім часом усе більша увага приділяється напрямкові, названому нами "детерміністським", що ставить собі метою будувати математичні моделі елементарних психологічних процесів і проводити експериментальні дослідження для перевірки цих моделей. Відомо достатньо багато визначень поняття емоція, також як і підходів до дослідження емоційних станів. Ми будемо спиратися на визначення, що емоції є інтегральними оціночними реакціями організму на дію факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, а також на результати власної діяльності. Емоції виявляються у суб'єктивних хвилюваннях тієї чи іншої модальності і інтенсивності і супроводжуються специфічними руховими реакціями зовнішніх та внутрішніх органів. Зазвичай вважається, що емоції переживаються як почуття, яке *мотивує, організує та спрямовує* сприйняття, мислення та дію.

На даний час існують багаточисельні теорії емоційного стану людини. Всі ці теорії якісно-описові. Деяке виключення складає теорія П.В.Сімонова, який вважав, що емоції з'являються внаслідок нестачі або надлишку відомостей, необхідних для задоволення потреб. П.В. Сімоновим була запропонована «формула емоцій», яка визначала ступінь *емоційної напруги* як різницю між силою потреби і розміром дефіциту прагматичної інформації, необхідної для досягнення мети.

$$\mathcal{E}=f [П(И_n-И_c),...] \quad (1)$$

де $\mathcal{E}$ - емоція, її ступінь, якість, знак; П – сила(тип) і якість актуальної потреби; I_n – інформація про засоби, прогностично необхідних для задоволення потреби, I_c – інформація про засоби, якими суб'єкт розташовує на момент виникнення потреби; (I_n-I_c) – оцінка вірогідності (можливості) задоволення потреби на основі вродженого та онтогенічного досвіду.

По Сімонову інформація залежить:

- від індивідуальних (типологічних) особливостей суб'єкта – темперамента, волі, мотиваційної сфери;
- від динамічних психофізичних процесів, тобто від часу прояву емоційної реакції (відносно швидкі – афект, більш тривалі – почуття).

Початковим у цих моделях було визначено коефіцієнт розглядуемого почуття як величини, зворотної різності інформації між деяким *ідеальним стандартом інформації*, що зберігається увесь час в пам'яті людини, наприклад, небезпеки для життя (у випадку опису почуття страху) або про людину протилежної статі (у випадку почуття любові) і *реальною інформацією*, що поступає в пам'ять в даний момент. Такий підхід з використанням теорії переробки інформації пам'яттю людини дав цікаві теоретичні результати, які для випадку почуття любові були підкріплені емпіричними даними. Скористаємося викладеними в цих роботах ідеями для опису емоцій в *загальному випадку*.

Приймаючи за основу деякі ідеї якісної інформаційної моделі П. Сімонова про емоції, отримаємо *рівняння емоційного стану людини*. Для цього представимо інформаційну множину, що описує людські емоції, що складається з двох підмножин. Перше визначає інформацію про *внутрішні переживання*, про "віртуальне", *іраціональне вираження емоцій*. Інформаційна множина в пам'яті про цю частину емоцій позначимо через U . Друге R_{ph} є інформацією про моторні процеси, інформацією, що виражає емоції у *фізіологічних засобах відображення*: у формі специфічних (рухових) реакцій обличчя, кінцівок, серця (пульс), крові, сліз і т. п., тобто у фізіологічних реакціях, мімічних виразах, в позі, в діях. Сумарна інформаційна множина про реакції організму – іраціональні і фізіологічні буде рівне

$$U_{\Sigma} = U + R_{ph} \quad (2)$$

Відношення сумарної інформації про емоції індивіда до сумарної інформації, що поступила ззовні про дратівливі стимули, є деякий коефіцієнт посилення емоцій.

Цей коефіцієнт можна рахувати пропорційним потребі R і обернено пропорційним, $\Delta I - I$ - різниці між стандартом інформації I про задоволення потреби - для позитивних емоцій, або для незадоволення - для негативних, і реальною величиною інформації I , що поступила в пам'ять. Якщо I інформація про ідеал індивідуума протилежної статі, I - реальна інформація про нього, то різниця $\Delta I - I$ визначає міру почуття любові тим ΔI менше, тим почуття сильніше. Для випадку почуття страху, якщо I - інформація про інформаційний стандарт страху, а I - інформація про реальну небезпеку $\Delta I - I$ визначає міру страху - чим більше ΔI , тим страх менший. Звідси видно, що емоції обернено пропорційно ΔI . Взагалі вважатимемо, що I - це *стандарт об'єму інформації*, який в ідеальному випадку повністю забезпечує виконання стимулу, що задовольняє або не задовольняє цей індивідуум. Він визначається природженим або онтогенетичним досвідом, причому може мінятися упродовж життя людини. Цим наша модель відрізняється від моделі Симонова, в якій ΔI - є деяка оцінка вірогідності задоволення потреби. Близько до наших представлень двохфакторна теорія емоцій Шахтара – Сингера: емоція є результат когнітивної інтерпретації дифузного фізіологічного збудження, а когнітивні ярлики запозичуються з особистого досвіду або з соціального оточення.

На підставі сказаного визначимо коефіцієнт емоцій (коефіцієнт задоволення або незадоволення потреби) у вигляді величини, обернено пропорційної відносної стимульної інформації $\Delta I / I$:

$$\mathcal{E} = I / (I - I) = 1 / (1 - v) \quad (3)$$

Де: $v = I / I$ - інформаційна щільність емоційного стимулу.

З урахуванням сказаного можна вважати, що величина інформації про сумарні емоції U_{Σ} пропорційна об'єму інформації, що поступила в пам'ять, про дану подію I , яку має в розпорядженні в деякий момент часу t суб'єкт (інформаційній напрузі). Коефіцієнт цієї пропорціональності, що визначає емоційне посилення інформації, прийматимемо рівним твору коефіцієнта потреби R (який "оцінює" конкретний тип стимулу) коефіцієнта емоцій $\mathcal{E}$ і деякого направлено на рухливість нервових процесів коефіцієнта μ_2 , тобто баланс інформації з урахуванням вищесказаного визначається рівнянням

$$(U + R_{ph}) = R \mu \mathcal{E} I = R I \mu / (1 - v) \quad (4)$$

Відомо, що існує генетичний зв'язок між окремими драйвами (фізіологічними станами) і окремими емоціями. На біологічному рівні емоція виникає "як відчуття, що викликається процесами, що протікають в нервовій і м'язових системах", яке активується одночасно і нейрохіміяма нервово - м'язовими, і афектними, і когнітивними процесами. Біологічні функції емоцій можуть включати не лише мімічну реакцію, але також і зміни коливань голосових зв'язок, руху голови, очей, кінцівок, зміна потоку крові, пульсу, загальна мобілізація енергетичних ресурсів м'язів і тому подібне. У нашому дослідженні R_{ph} уявляє *інформацію* про фізіологічне (моторне) вираження емоцій. Якщо прийняти як аксіому, що інформація, що поступила ззовні, про дану подію величиною I трансформується організмом у фізіологічне

вираження емоцій з коефіцієнтом посилення, пропорційним I , то ми і приходимо до квадратичної залежності об'єму інформації I , що постуила в пам'ять людини у вигляді стимулу

$$R_{ph} = aI^2 \quad (5)$$

де a – деякий коефіцієнт емпіричної пропорційності, залежний від типу емоцій і темпераменту індивідуума.

Нещодавно ми знайшли коректніше обґрунтування прийнятого зв'язку. Отримане нами раніше аналітичне вираження зв'язку між роздратуваннями R і відчуттями I (основний закон психофізики) має два випадки реалізації – звичайні, роздратування і больові. У першому випадку апроксимація аналітичного вираження дає пропорційність. У разі больових подразників пам'ять підсумовує усі подразники і тому емоції болю пов'язані вираженням

$$I = aR_{ph}^2$$

У цьому останньому випадку інформаційна щільність больового стимулу $\nu_p = R_{ph}/R_{ph}'$, а рівняння записується у такому вигляді

$$(U+I) = R \mu \varepsilon R_{ph} = R I \mu / (1 - \nu_p)$$

Що знову таки призводить до катастрофи типу складання, але відносно координати простору поведінки ν_p . Отримано задовільне узгодження розрахунків з відомими експериментами, що може свідчити про істинність запропонованих зв'язків.

Пріснякова Людмила Макарівна

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

Агапова Ірина Миколаївна

старший викладач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

Тарасевич Інна Юріївна

старший викладач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ КАТАСТРОФ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ПРОЦЕСІВ

Синергетика (з грец. загальна дія, співробітництво) – наука про взаємодію в системах різної природи. Включає теорію виникнення нових якостей у цілому з взаємодіючих об'єктів на принципах міждисциплінарного підходу до самоорганізації складних систем - *стрибокподібної зміни їх стану, коли* монотонна зміна параметра при критичних значеннях дає нові форми поведінки. С. має справу з явищами й процесами, в яких можуть з'явитися якості, якими не володіє жодна з частин. У синергетиці виділяють: *нелінійність* (можливість варіантів розвитку системи), *відкритість* (обмін речовиною, енергією, інформацією), *когерентність* (погодженість взаємодії

елементів в масштабі всієї системи). Поняття синергетика: *біфуркація* (роздвоєння) - неврівноважений стан системи перед вибором шляхів еволюції; *катастрофа* - стрибкоподібні зміни, які виникають у вигляді раптової відповіді на плавну зміну зовнішніх умов; *області джокерів* - місця у фазовому просторі, де незначний фактор, може виявитися вирішальним в долі системи й стрибком перевести її в іншу точку фазового простору; *русла* - підпростори зі зменшеною кількістю параметрів, які адекватно описують природні реальності з великим числом фазових змінних.

Теорія катастроф – математичний універсальний інструментарій розв’язання проблеми стрибкоподібного переходу самоорганізуючих систем від одного стійкого стану до якісно нових форм поведінки. Згідно теореми Р. Тома в нашому часово-просторовому феномені з 3 просторовими й 1 часовою змінними є 7 топологічна різних типів катастроф: складка (fold), збірка (cusp), хвіст ластівки (swallowtail), метелик (butterfly), hyperbolic, elliptic and parabolic umbilics. В критичній точці стрибка закони поведінки не залежать від закону взаємодії між елементами, що дає співпадіння і зв’язки між далекими предметами і теоріями (біологічними, соціальними) і відповідає одному з 7 типів, вираз яких дав Р. Том. Збірка характерна для багатьох фізичних порушень безперервності "земного" світу дає слідуєчи якісні особливостей зміни у поведінці системи.

Перспективи застосування теорії катастроф для моделювання гуманітарних явищ полягають у їхній здатності не міняти основні якісні властивості поведінки при невеликих випадкових варіаціях параметрів (їхній структурній стійкості).

Функція енергії (потенціал) збірки позначається виразом

$$V_{ab}(x) = 1/4 x^4 + 1/2 ax^2 + bx \quad (1)$$

Вид відповідних потенціальних функцій відповідають стійким рівноважним станам, а максимуми чи перегиби – нестійким.

Система визначається її потенціалом (або енергією) $V_{ab}(x)$, в якій x – координата простору поведінки (внутрішня змінна) для виміру поведінки досліджуваної динамічної системи, a і b – координати простору управління (зовнішні змінні). Дійсно, існує багато систем з однією внутрішньою змінною x і з двома зовнішніми змінними – a і b і з потенціалом системи у вигляді (1). З математики добре відомо, що при заміні координат такі системи не просто переходять одна в одну, але можуть бути приведеними до одного й того ж вигляду. Ймовірно, що у випадку іншої кількості внутрішніх і зовнішніх змінних ми приходимо до інших катастроф:

- якщо 1 внутрішня і 1 зовнішня змінні – ми маємо катастрофу, що називається *складкою*:

$$V_a(x) = (1/3) x^3 + ax$$

- якщо 1 внутрішня і 3 зовнішніх змінних – ми маємо катастрофу, що називається *ластівчиним хвостом*:

$$V_{abc}(x) = (1/5)x^5 + (1/3)ax^3 + 1/2 bx^2 + cx$$

- якщо 1 внутрішня і 4 зовнішніх змінних – ми маємо катастрофу, що називається *метеликом*:

$$V_{abcd}(x) = (1/6) x^6 + 1/4 ax^4 + (1/3)b x^3 + 1/2 cx^2 + dx$$

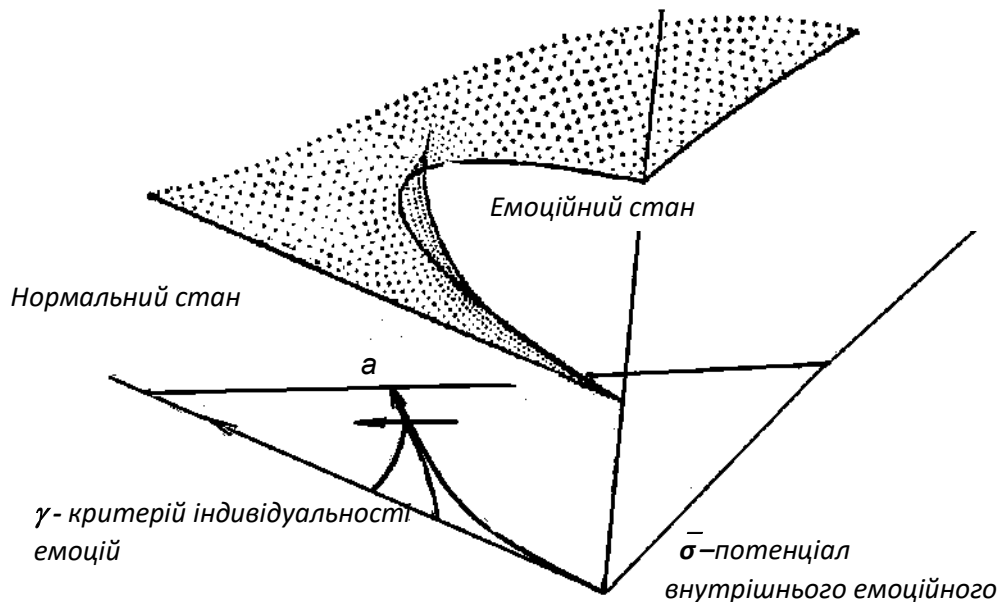
тощо.

Перспективи застосування теорії катастроф для моделювання явищ, які стосуються гуманітарних наук, полягають в їх здатності не змінювати основні властивості поведінки при незначних варіаціях параметрів (їх структурної стійкості), що дозволяє відобразити найбільш загальні властивості реальних процесів, не враховуючи випадкові відмінності.

Формалізація гуманітарних процесів, складання математичних моделей можливо викликає їхнє неприйняття, особливо в тій частині гуманітаріїв, що мають алергію до математики ще зі шкільної лави. Простота одержуваних на основі теорії катастроф співвідношень може підтвердити припущення, що навіть складні гуманітарні процеси підкоряються формалізації й опису математичними залежностями. Для прикладу приведемо отримане нами інформаційне рівняння емоційного стану людини

$$(\sigma + \alpha v^2)(1/v - 1) = \mathcal{R}\mu \equiv \gamma \quad (2)$$

v – інформаційна щільність емоційного стимулу

Рис. 1. Катастрофа типу збірка в координатах: $\sigma - v - \gamma$

Це рівняння відповідає катастрофі типу збірка, яка дозволяє розраховувати стан емоційної напруги (рис.1)

Його параметрами стану є потенціал внутрішньої емоційної напруги $I \geq \sigma \geq 1$, інформаційна щільність емоційного стимулу $v (\leq 1)$, (або коефіцієнт задоволення (або незадоволення) потреби), ϵ , ціна потреби $\mathcal{R}$ ($0 \neq \infty$) і коефіцієнт рухливості нервових процесів $\mu (\geq 1)$. Якщо μ флегматика - найменш рухливого типу - прийняти за 1, то тоді інші типи характеру будуть мати $\mu > 1$. Як міру рухливості можна прийняти величину, зворотну

суб'єктивно пережитому часу. Тоді для меланхоліка одержимо $\mu=1.1$; для сангвініка $\mu=1.38$; для холерика $\mu=1.57$. Добуток $\mathcal{Y}\mu = \gamma$ назвемо критерієм індивідуальності емоцій.

Звичайно, критерієм математизації психологічних процесів має бути відповідність теоретичних розрахунків експериментальним даним. На жаль, при сучасному стані гуманітарних наук, як правило, неможливо трансформувати відомі експерименти до вигляду, який би дозволяв порівняти їх з розрахунками по теоретичним залежностям. Але деякі обмежені дані є. Зокрема це експерименти К. Ізард в дослідках з маленькими дітьми, які переживали емоції інтересу і гніву. Цінність їх в тому, що вони отримані на дітях, які мали практично найпростіші первинні емоції, без впливу інших. Розрахунки по приведеній формулі повністю підтверджуються експериментальними даними.

Пріснякова Людмила Макарівна

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

Пашко Антоніна Олександрівна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОСНОВИ ПАМ'ЯТІ

Математичне моделювання різноманітних явищ і процесів, що відбуваються у світі, засновано на «тонкій грі безперервного і дискретного». Особливості, біфуркації і катастрофи саме і характерні для опису процесів виникнення дискретних структур з безперервних.

Якщо проникнення математичних методів у будь-яку галузь науки від свого інтелекту, емоційного та фізіологічного стану є одним із показників її зрілості, то з цієї точки зору гуманітарні науки перебувають на низькому рівні свого розвитку. Залежно від спілкування з іншими людьми людина приймає ті чи інші рішення, що визначають ефективність будь-якої системи – виробничої, соціальної, міжособистісної, машинної. Академік А. І. Берг справедливо вважав, що розвиток досліджень у напрямку математизації психології міг би відбуватися швидше, якщо був би тісний зв'язок між представниками природних наук – кібернетиками, математиками – з одного боку, та між представниками гуманітарних наук – психологами, соціологами, політологами, педагогами, – з іншого, тому що перші розуміють можливості кібернетики, але не повною мірою.

Засновник теорії катастроф французький математик Р. Том довів теорему, що у нашому матеріалістичному просторово-часовому феномені з його «фізичним світом» з 4 змінними – 3 просторовими та 1 часовою, є 7 топологічно різних типів стрибка, які назвали катастрофами. Ми розглядаємо тільки збірку (cusp), характерну для багатьох фізичних порушень безперервності нашого «земного» фізичного світу, що дозволяє кількісно моделювати різні процеси, у тому числі й процеси, що відбуваються за участю людини.

Інформаційна модель переробки інформації пам'яттю (Пріснякова Л.М., Прісняков В.Ф.). У цій моделі пам'ять людини представляється у вигляді чорної шухляди, де в розглядаємий момент часу τ знаходиться J одиниць інформації. Ззовні у пам'ять надходить інформація з деяким темпом $\dot{K}$ [од/сек]. Ця інформація не вся залишається в пам'яті, тому що за рахунок процесів загасання частина її іде з пам'яті з темпом $\dot{K}_s$ [од/сек].

Тут виникає важливе питання про *одиниці виміру* інформації в психологічних процесах. Ми приймали, що одиниця виміру - *це деяке суб'єктивно-цілісне утворення* – склад, слово, помилка, питання, відповідь, інформаційно-змістова одиниця тексту (ІЗОТ) і т.п. Такий підхід, а також представлення кінцевих аналітичних взаємозв'язків у безрозмірному відносному вигляді, дали можливість аналізувати всілякі психологічні процеси кількісно, не замикаючись на сутність одиниць виміру. Балансове рівняння потоку інформації в пам'ять $J(\tau)$ записується з очевидної умови, що її зміна в часі $d/d\tau$ визначається різницею між "приходом" інформації в пам'ять $\dot{K}$ і її "виходом" $\dot{K}_s$. В основу оригінального "рівняння збереження потоку інформації" покладена гіпотеза, що втрата інформації пам'яттю пропорційна різниці між інформацією в пам'яті в даний момент τ $J(\tau)$ і деяким її кінцевим значенням у пам'яті після закінчення досить великого проміжку часу φ і зворотно пропорційна деякій постійній часу T :

$$\dot{K}_s = (J - \varphi)/T.$$

Деякі зауваження про величини T и φ . Постійна часу T визначає час, протягом якого процес досягає 2/3 свого кінцевого значення. Наприклад, якщо вивчається забування інформації, то T - це час, за яке забувається 2/3 первісної кількості інформації, якщо вивчається запам'ятовування інформації, то T - це час, протягом якого заучується 2/3 від загальної кількості інформації. Порівняння нашої інформаційної моделі з моделлю нейрофізіологічних перцептивних процесів А. Н. Лебедєва дозволило знайти зв'язок між T и частотою альфа-ритму мозку α , яка визначається експериментально для кожної людини:

$$T = T_0 - \theta\alpha \quad (T_0 = 0.464 \text{ с}; \theta = 0.03 \text{ с}^2)$$

Величина деякого *граничного значення інформації в пам'яті* φ , що зберігається досить довго в пам'яті, грає дуже істотну роль, тому що визначає той поріг або стандарт інформації в пам'яті, що по кожному її виді зберігає пам'ять і який служить визначеним еталоном порівняння з інформацією, що надходить.

Введення цих двох параметрів, що змінюються досить слабо, виявилось винятково вдалим, тому що дозволило їх знаходити експериментально для визначених досить загальних груп дослідів, умов, параметрів і в остаточному підсумку використовувати їх апріорно для прогнозування подібних психологічних процесів.

Таким чином, з обліком усього сказаного остаточно вихідне балансове рівняння, що описує психологічні процеси в пам'яті людини, буде мати вигляд:

$$d/d\tau = \dot{R} - (J - \varphi)/T \quad (1)$$

Розв'язання рівняння переробки інформації пам'яттю. Як побачимо надалі, це досить просте і ясне диференціальне рівняння має розв'язок, що вдало описує різні психологічні процеси (які зводяться до процесу переробки інформації пам'яттю). Для випадку початкових умов: при $\tau=0$ пам'ять містить J_0 одиниць інформації, що надходить у пам'ять, - розв'язок рівняння (1) буде мати вигляд:

$$J = \varphi + \dot{R} T + (J_0 - \varphi - \dot{R} T) e^{-\tau/T} \quad (2)$$

Якщо вивчається процес забування збереженої в пам'яті інформації в кількості J_0 одиниць, то крива забування слідує як окремий випадок відсутності надходження інформації $\dot{R} = 0$:

$$\bar{J} = J / J_0 = \bar{\varphi} + (1 - \bar{\varphi}) e^{-\tau/T} \quad (3)$$

Тут введені відносні величини $\bar{J}$ і $\bar{\varphi}$, що складають частку від початкової інформації, отриманою пам'яттю J_0 .

Як видно з розв'язання рівнянь (2) і (3), кількість інформації в пам'яті J (або в нормованому виді $\bar{J}$) в момент часу τ є функцією незалежної перемінної часу (або її відносного значення $\bar{\tau} = \tau/T$) і параметрів φ і T . Розрахунки при допомозі цих формул підтверджуються практично усіма відомими з літератури експериментальними даними, (у випадку, якщо вони містять необхідні для розрахунків вихідні величини).

Самойлов Олександр Єжиєвич

доктор психологічних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з актуальних проблем юриспруденції та
психології НДІ

Дніпровського гуманітарного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИСКУРСИВНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІЙНОЇ ПАРАДИГМИ

Теоретичні проблеми здебільшого виникають у ситуації зіткнення взаємоне прийнятних положень окремої теорії, які перебувають у стані активного протистояння. На можливі шляхи або способи розв'язання цих проблем зазвичай указують ідеї – своєрідні психологічні знаряддя мислення, структура і функціональне призначення яких дозволяють відображати об'єкт

осмислення різнобічно і цілісно, запобігаючи тим самим перспективи оформлення його крайніх проявів як взаємосуперечливих понять односторонніх теоретичних підходів. При цьому особливість процесу формотворення ідеї визначається тим. Що мислення, стимулюючи функціональне призначення ідеї, використовує в процесі власного розгортання вдосконалені нам самим правила виведення понять і змінні принципи доведення їх істинності, які відмінні від тих, що спричинили виникнення теоретичної проблеми. Удосконалення цих правил і зміна принципів здійснюються завдяки врахуванню функції операційної складової мислення як такої, що залишає за його категорійною складовою лише завдання джерела посилань, які підлягають реорганізації. Розумовими операціями, котрі здійснюють цю реорганізацію, постають триадичні умовиводи, використання яких мисленням як психологічних знарядь уможлиблюється завдяки наданню смислу мислимого форми діалогіки, тобто своєрідної логіки діалогу двох логік, що відповідає вимогам діалогічної сутності мислення і принципам діалектики.

Діалогіка розглядає формально взаємосуперечливі розумінні позиції відносно одного і того ж об'єкта осмислення, організуючи їх як позитивно значущу форму постановки теоретичної проблеми. Для її успішного розв'язання діалогіка використовує ідею як розумове знаряддя, котрому надана форма діалектико-логічного поняття, здатного відображати сутність конкретної теоретичної проблеми, що порівнюється у вигляді діалектичної єдності формально протилежних теоретичних положень. Найголовніше, що ідея як розумове знаряддя відображення сутності проблеми, підіймає теоретичне осмислення досліджуваного об'єкта над функціональним ступенем знаходження його місця в окремій концепції чи парадигмальній моделі і відкриває перед ним перспективу його упредметнення на метапарадигмальному рівні у вичерпній категорійно-методологічній повноті.

Запропонований спосіб дозволяє розлого і логічно переконливо аргументувати винятково неперехідну значущість методологічно компетентного теоретизування у розвитку будь-якої галузі науки і водночас обґрунтовувати найважливішу роль теорії у безперервному епістемному (знаннєвому) прогресі пізнавальної творчості.

Список використаних джерел:

1. Самойлов О. Є. Теоретичні проблеми логіко-психологічного аналізу мислення: монографія. Запоріжжя, 1997. 167 с.
2. Самойлов О. Є. Психологія парадоксального мислення чи прогностичний діалог теорії з емпірією : монограф. Дніпропетровськ, 2007. 185 с.
3. Самойлов О. Є. Зміст та форма постановки теоретичної проблеми. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 31–36.
4. Самойлов О. Діалогіка формотворення ідеї як засобу мислення. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 5–32.

5. Самойлов О. Є. До діалогіки парадоксального мислення. Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро, 2022. С. 32–37.
6. Самойлов О. Є. Парадоксальна структура та прогностична функція ідеї як засобу мислення. *Трансформації особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін* : колект. монограф. Дніпро, 2023. С. 171–218.
7. Самойлов О. Діалогіка формотворення ідеї як засобу мислення. Система сучасних методологій : в 5 томах. Т. 5. Тернопіль. 2020. С.136–156.
8. Ткаченко А. А. Теория диалектико-логического доказательства. Запорожье, 1993. 227 с.
9. Фурман А. В. Актуальні питання методології проблемного навчання. *Педагогіка*. Київ : Рад. школа, 1992. Вип. 31. С. 3–14.
10. Фурман А. В. Психолого-педагогічна теорія навчальних проблемних ситуацій : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Київ, 1994. 63 с.
11. Фурман А. В. Метатеоретична мозаїка життя свідомості. *Психологія і суспільство*. 2018. № 3–4. С. 13–14.
12. Фурман А. В. Методологічна реконструкція системодіяльнісного підходу до розуміння свідомості. *Психологія і суспільство*. 2021. № 1. С. 5–30.
13. Фурман А. В. Методологія парадигмальних досліджень у соціогуманітарних науках. *Методологія і психологія гуманітарного пізнання*. До 25-річчя наукової школи професора А. В. Фурмана : колект. монограф. Тернопіль : ТНЕУ, 2019.
14. Фурман А. В. Категорійна матриця віта культурної методології: від мисле вчення до канону. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 6–50.

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Варакута Марина Леонідівна
викладач кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету,
аспірантка Класичного приватного
університету (м. Запоріжжя)

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ТА ОН-ЛАЙН ОСВІТИ

Сьогодні, українське суспільство стикається з низкою викликів, що безперечно роблять тему ціннісних орієнтацій студентів надзвичайно актуальною та важливою для вивчення.

Зростання економічної нестабільності в Україні має прямий вплив на студентів як частину суспільства. Високий рівень безробіття, зменшення доходів сімей, а також необхідність пристосування до нових економічних умов визначають формування нових цінностей у студентському середовищі.

Умови політичної нестабільності та непередбачуваності в умовах конфлікту на сході країни визначають необхідність пошуку нових цінностей, спрямованих на збереження єдності, миру та соціальної відповідальності. Студенти стають активними учасниками громадянського суспільства, формуючи свої цінності на засадах демократії та гуманізму. Починають замислюватися про сенс життя та своє місце у світі, що може призвести до зростання цінності таких як духовна цінність, щастя та самореалізація.

Пандемія COVID-19 прискорила процес переходу до онлайн-освіти, що має значущий вплив на спосіб навчання та формування ціннісних орієнтацій студентів. Вони стикаються з викликами віддаленої освіти, такими як втрата соціальної взаємодії та потреба в саморегуляції.

Спільний вплив економічної нестабільності, політичних турбулентностей, війни та переходу до онлайн-освіти формує унікальний контекст, в якому студенти формують свої цінності. Ці чинники взаємодіють та взаємозумовлюють один одного, сприяючи появі нових ціннісних орієнтацій, які відображають потреби та амбіції молоді в умовах нестабільності.

Ціннісні орієнтації – це система стійких, усталених ціннісних уявлень, які визначають особистісні переваги та погляди на важливість різних цілей, які орієнтують на вибір та поведінку людини в різних сферах життя. Це комплекс етичних, соціокультурних, моральних і особистісних принципів, що визначають ієрархію цінностей та сприймаються особою як значущі й суттєві для її життя. Розуміння ціннісних орієнтацій дозволяє аналізувати мотивації

та визначати поведінкові патерни людини в різних ситуаціях і контекстах. За визначенням О. Савенко ціннісні орієнтації є системою принципів, які визначають спрямованість особистості відповідно до її інтересів та потреб, що формують певну індивідуальну будову. Ключовими моментами формування цінностей виступають навички цілеспрямованості та мотивації [1; 3].

Цінності можна розподілити за різними критеріями. Один з найпоширеніших способів цієї класифікації полягає у розподілі їх на різні види залежно від їх характеристик. Серед основних категорій цінностей за характеристиками виокремлюються матеріальні, духовні, соціальні, етичні, естетичні, практичні та інші [2; 3].

Дослідження ціннісних орієнтацій студентів в контексті сучасних викликів стає необхідним для розуміння їхнього менталітету, визначення стратегій адаптації та розвитку соціальної відповідальності. Це важливий крок для формування освітніх та соціальних стратегій, спрямованих на підтримку молоді в умовах сучасності.

Останні дослідження, проведені науковцями як в Україні, так і за кордоном, вказують на суттєвий вплив політичної та економічної нестабільності, а також переходу до онлайн-освіти на ціннісні орієнтації студентів. Виявлено, що зазначені дослідження аналізували як позитивні, так і негативні аспекти взаємозв'язку між цими факторами та ціннісними установками студентської громади. Зазначимо деякі з них.

Позитивні зміни у ціннісних орієнтаціях студентів

Зростання соціальної відповідальності та активної громадянської позиції. Студенти в умовах політичної та економічної нестабільності відчують потребу в зміні світу на краще. Вони прагнуть зробити свій внесок у розвиток суспільства та покращити життя людей. Це проявляється в підвищеній участі студентів у соціальних та політичних рухах, а також у їхньому прагненні до активної громадянської позиції.

Підвищення цінності освіти та саморозвитку. У нестабільних умовах студенти розуміють, що освіта є ключем до успіху в майбутньому. Вони прагнуть здобути якісну освіту, яка дозволить їм бути конкурентоспроможними на ринку праці. Це проявляється в підвищеній мотивації студентів до навчання та в їхньому прагненні до саморозвитку.

Зростання цінності здоров'я та добробуту. У нестабільних умовах студенти усвідомлюють важливість свого здоров'я та добробуту. Вони прагнуть вести здоровий спосіб життя та піклуватися про своє психічне здоров'я. Це проявляється в підвищеній участі студентів у спортивних заходах та в їхньому прагненні до здорового харчування.

Негативні зміни у ціннісних орієнтаціях студентів

Зростання прагнення до матеріального успіху. У нестабільних умовах студенти можуть відчувати тривогу та невизначеність щодо свого майбутнього. Це може призвести до зростання прагнення до матеріального успіху як способу забезпечити собі фінансову стабільність. Це проявляється в підвищеній участі студентів у фінансових курсах та в їхньому прагненні до

отримання високооплачуваної роботи, що може впливати на якість отриманої ними освіти.

Зниження рівня соціалізації та зростання індивідуалізму. У нестабільних умовах студенти можуть відчувати потребу в захисті та самозбереженні. Це може призвести до зниження рівня соціалізації та зростання індивідуалізму. Студенти можуть віддавати перевагу проводити час наодинці, а не з близькими людьми, чи в компанії однолітків.

Зростання тривожності та стресу. Нестабільні умови можуть призвести до зростання тривожності та стресу у студентів. Це може негативно позначитися на їхньому фізичному та психічному здоров'ї.

У часи невизначеності, що визначаються політичною та економічною нестабільністю, а також переходом до онлайн-освіти, формування позитивних цінностей серед студентської громади стає важливим завданням освітніх установ. Здатність студентів адаптуватися, розвивати соціальну відповідальність та усвідомлювати свою роль у суспільстві стає ключовою для їхнього подальшого успіху.

Створення громадського середовища, спрямованого на розвиток громадянськості, виявляється ефективним механізмом впливу. Організація подій, які стимулюють обговорення важливих суспільних питань, розвиває критичне мислення та усвідомлення соціокультурного контексту.

Формування етичних цінностей входить в основу становлення відповідальних громадян. Введення предметів з етики та соціальної відповідальності допомагає студентам розуміти моральні аспекти своїх рішень та дій.

Збереження ментального здоров'я студентів є пріоритетом умов невизначеності. Забезпечення доступу до психологічної підтримки та розвиток стресостійкості сприяє формуванню стійкості до емоційних викликів.

Використання технологій для активної участі розширює можливості студентів у розв'язання актуальних проблем. Онлайн-платформи дозволяють об'єднувати зусилля для вирішення соціальних та екологічних завдань.

Поєднання теорії та практики через практичні вправи та стажування робить освіту більш життєвою та реальною для студентів. Це допомагає їм легше визначати власні інтереси та кар'єрні шляхи.

Залучення до громадських проєктів та ініціатив формує культуру толерантності та взаєморозуміння. Студенти отримують можливість перетворити свої ідеї у реальні дії, сприяючи розвитку громадянськості та розв'язання актуальних проблем.

У підсумку, інтеграція цих стратегій в освітній процес дозволить студентам активно адаптуватися до змін у сучасному світі, розвивати позитивні цінності та визначати власний внесок у становлення сталого та гармонійного суспільства.

Важливо розуміти, що ціннісні орієнтації студентів є динамічними та можуть змінюватися в залежності від різних факторів. У контексті сучасного

світу, який охоплений політичною та економічною нестабільністю, а також війною в Україні, ці зміни є особливо значними. Ці зміни можуть мати значний вплив на майбутнє суспільства.

Список використаних джерел:

1. Савенко О. Ціннісні орієнтації у сучасній науковій думці. Збірник матеріалів. Вип. № 2. 2022. С. 84–86.
2. Огінська Р. Т. Система цінностей студентської молоді в умовах трансформації суспільства. *Соціально-гуманітарний вісник*. Вип. № 20–21. 2018. С. 37–40.
3. Соціально-психологічні технології розвитку особистості : Зб. наук праць за матер. VIII Всеукр. наук.-практ. конф. молод. вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 07 квіт. 2023 р.) ; ред. кол. : І. Р. Крупник, І. С. Попович, Н. І. Тавровецька, О. М. Танасійчук (відп. за випуск) та ін. Херсон–Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. 327 с.

Корсунська Вікторія Валентинівна
практичний психолог, волонтер
AWO SPI Soziale Stadt und Land
Entwicklungsgesellschaft (Німеччина)

**СТВОРЕННЯ КОМУНІКАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА ВИКЛАДАННЯ
ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ НА
УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ РІВНІ**

На сучасному етапі існування людства сфера діяльності кожної особистості стрімко змінюється. Вплив на комунікативне середовище відбувається через різні інформаційні системи: *технічні* (телевізор, комп'ютер, телефон), *біологічні* (популяції організму; кровоносна, дихальна та нервова системи; клітини, органели), *соціальні* (соціальні групи, спільноти, освітнє середовище, профспілки, фан-клуби тощо). Зовнішнє середовище впливає на внутрішній світ особистості саме через соціальні мережі, SMS повідомлення, блогерство тощо. Завдяки такій взаємодії особистість знайомиться з інформаційним змістом, який впливає на її розвиток, емоції та почуття, діяльність та поведінку. На думку дослідників *комунікативне середовище* – це те, що оточує людину з самого її народження, вона не може не спілкуватись, оскільки, саме спілкування впливає на її розумовий розвиток, соціальне становлення, закладає основу моральних принципів [8]. Деякі науковці розглядали комунікативне середовище як інформаційно-комунікаційне (А. Востриков) та соціокультурне явище (Ю. Богуцький, В. Зотов, А. Єрмоленко, В. Луценко, В. Михайлов, О. Рунов, В. Щербина). Комунікаційне середовище також розглядається у когнітивному аспекті як цілісна система, а в комунікативному – соціально-інформативний простір [7].

Комунікативне середовище містить всі компоненти спілкування. Відповідно до парадигми особистісно-розвивальної орієнтації освіти її пріоритетною метою та критерієм ефективності стає розвиток особистісного потенціалу індивіда, що також є актуальним і для вищої освіти.

Період навчання у закладах вищої освіти є найважливішим для людини як в плані особистісного становлення, так і в становленні її як справжньої особистості. Саме цей період характеризується одночасним протіканням ряду специфічних процесів, зумовлених специфікою як освітньої діяльності, так і соціального середовища. На думку дослідників до цих процесів належать: професійне самовизначення і розвиток професійних якостей; особистісне самовизначення, що впливає на системи особистісних смислів і ціннісних орієнтацій; адаптація до умов навчання та соціального середовища з метою засвоєння прийнятих соціальних норм. Випускник психологічного напрямку повинен бути не тільки висококваліфікованим професіоналом в психологічній галузі, а й людиною, готовою та здатною забезпечити продуктивну комунікацію у професійному світі, як рідною, так і іноземною мовами. Тому освітнє середовище стає ефективним лише тоді, коли воно виконує свої основні завдання: сприяє формуванню кваліфікованого фахівця відповідного рівня та профілю, забезпечує розвиток особистісних якостей і вмінь, підвищує загальний культурний рівень особистості [3].

Як ми розуміємо важливим компонентом у навчанні особистості відіграє мова. Вона є не тільки системою довільної природи (вербальні чи невербальні символи) за допомогою якої здійснюється людське спілкування на різних рівнях комунікації та трансляції. Мова як багатоаспектний феномен стає предметом вивчення різних теоретичних дисциплін: логіки, лінгвістики, семіотики, психології (психолінгвістики), соціології (соціолінгвістики), культурології та інших. На думку вчених мова відіграє провідну роль у становленні та розвитку людської свідомості, оскільки психічна діяльність людини, принаймні в більш-менш розвинутих формах, нерозривно пов'язана з використанням тієї чи іншої мови. Тільки використання мови дозволяє людині здійснювати найважливішу частину розумових операцій. Дослідження показують, що під час звичайного спілкування майже 50% інформації, яку отримує особистість, є у формі невербальної мови, а деякі дослідники стверджують, що навіть 80%. Кожна особистість постійно інтерпретує та надає значення конкретним властивостям поведінки, яку вона спостерігає¹. Наприклад, автори підручника Філіп Г. Зімбардо та Річард Дж. Герріг «Психологія і життя» розглядають питання пов'язані з діями людей у певних ситуаціях, як впливають біологічні особливості та соціальне середовище, використовуючи життєві приклади, художню літературу тощо.

Як засіб вираження, мова має здатність реєструвати враження, спостереження, ідеї, концепції, судження та міркування, свідомі та створені

---

¹ Elementy psychologii emocji i motywacji oraz psychologii osobowości. / Bryk.pl URL: <https://www.bryk.pl/wypracowania/pozostale/psychologia/18630-elementy-psychologii-emocji-i-motywacji-oraz-psychologii-osobowosci.html>.

людиною. Крім того, якщо сенс, почуття та репрезентація можуть існувати як всередині, так і поза мовами (зокрема, уявою), поняття, судження, міркування, які є інструментами та результатами свідомості та когнітивної діяльності, не існують поза мовою. Мовленнєва компетентність виявляється у здатності слухати, сприймати й відтворювати інформацію, читати та розуміти текст, вести діалог, брати участь у дискусіях, переконувати й відстоювати свою точку зору, висловлювати власні думки, погляди й міркування в усній і письмовій формах [6]. Н. Хомський стверджує, що фокус лінгвістичної теорії полягає в тому, щоб схарактеризувати абстрактні здібності мовознавця, які дозволяють створювати граматично правильні речення мовою. Також свою думку висловлює Д. Хаймс та стверджує, що лінгвістичну теорію слід розглядати як частину більш загальної теорії, яка включає комунікацію та культуру. Його погляд на комунікативну компетенцію є визначенням того, що оратор повинен знати, щоб бути комунікативно компетентним у мовленнєвій спільноті. Знання мови та вміння користуватися нею є комунікативною компетенцією з точки зору її формальності, здійсненності, відповідності, контексту та виконання мовного акту. На його думку, розуміння компетентності як загального терміну для позначення здібностей особистості – це є вибір, що відповідає духу, хоча й суперечить «букві», турботи лінгвістичної теорії про основи здібностей, що є підґрунтям. Вона залежить від неявного знання можливості використання. Таким чином, знання відрізняються як від компетентності (як її частини), так й від системної можливості (як емпіричної частини). Компетенція, яка є основою поведінки особистості, визначається як один з видів діяльності. З його погляду, така логічна думка, може бути властива лінгвістичній теорії. Тому термін «комунікативної компетентності» з точки Д. Хаймс – це «внутрішнє знання ситуаційної доречності мови» [1]. Концепція Д. Хаймса збігається з компетенцією Н. Хомського. Комунікативне навчання мови визначається як підхід до навчання іноземної або другої мови, спрямований на розвиток комунікативної компетентності [4].

З точки зору професійного напрямку кожний учасник освітнього процесу повинен не тільки знати довільну систему спілкування, а й чітко використовувати мовленнєві здібності у своїй діяльності. На думку Дж. Мартінс² спілкування залежить від середовища де, як і коли спілкується особистість: *особистісне спілкування, за електронною поштою*, через миттєві повідомлення та платформи керування роботою, наприклад як Zoom. Особистість може використовувати українські (Ukr.net, I.ua, Meta.ua, Online.ua, Bigmir.net) або закордонні (Gmail, Zoho mail, Outlook, Yahoo mail, AOL mail, Mailfence, Protonmail) поштові сервіси; *спілкування в режимі реального часу або надіслання асинхронних повідомлень*. Така комунікація

---

² Martins J. 12 wskazówek, jak efektywnie komunikować się w środowisku pracy. // Asana. Zasoby. Współpraca. 14 listopada 2022. URL: <https://asana.com/pl/resources/effective-communication-workplace>.

краще спостерігається в командній роботі, яка є важливим компонентом у співпраці. У ході взаємодії необхідно розвивати навички співпраці, застосовувати відкрите та відверте спілкування; *індивідуальне спілкування, тобто «тет-а-тет»*, через відеоконференції або телефонну розмову. Такий засіб спілкування важливий під час надання інформації негативного порядку. Через телефонну розмову відбувається зниження візуальної напруги та допомагає почути тон співрозмовника; *спілкування через «мову тіла»*, тобто розмова відбувається невербальними засобами (міміка, жести, схрещення рук, статура тощо). Зовнішній вигляд та поведінка інколи є результатом втоми, тому співрозмовник може сприймати поведінку іншого як негативні емоції (гнів, роздратування тощо); *активне слухання*. Варто не тільки послухати співрозмовника, але й почути про що йде мова і що співрозмовник хоче донести; *дотримання правил вірогідної інформації*, а не засобами «зламаною телефону». В розмові важливо використання фактів, а не їх інтерпретація. Для прояснення ситуації краще запитати співрозмовника особисто; *емоційне подання інформації та авторитетність*. Комунікація залежить не тільки від змісту самої інформації, але й від того яким чином вона подається (емоційність) та від того, хто її подає. Тут важливим також виступає авторитетність особистості, тобто так звана «потрібна людина», яка впливає на комунікативну компетентність, наприклад студентське середовище.

Постійна комунікація в освітньому середовищі вимагає в взаємостосунках дотримуватися певних правил. На нашу думку, гарним прикладом комунікації є метод ненасильницького спілкування розробленого американським психологом М. Розенбергом. Він стверджує, що особистість з дитинства навчають речей, які є шкідливими для ефективного спілкування з іншими людьми. Діти вчаться змагатися, судити, вимагати та постійно думати про те, що правильно, а що ні. Такий спосіб мислення призводить до непорозуміння, розчарування, гніву та непотрібних конфліктів. Також він намагається надати пораду, як перестати постійно прагнути відповідати очікуванням інших людей і жити в гармонії зі своїми потребами, аби покращити стосунки з іншими. Такий підхід дозволяє не тільки краще зрозуміти себе, але й спілкуватися з людьми без насильства, встановлювати контакти, що ґрунтуються на взаємній повазі, співпереживанні та співпраці, уникати ескалації конфліктів. Ненасильницьке спілкування базується на 4 компонентах: спостереженні, почуттях, потребі та проханні. Спираючись на ці компоненти спілкування, які засновані на чесності, доброзичливості, повазі, емпатії тощо, відбувається побудова стосунків (викладач – студент, психолог – клієнт, керівник закладу – підлеглий і т. д.) під час яких дозволяються враховувати почуття і потреби кожного учасника розмови та задовольнити їх.

Цікаві дослідження в науці спостерігають в процесі вивчення моделі комунікації Г. Лассвелла, американського теоретика комунікації. У своїй роботі «Структура та функції комунікації у суспільстві» Г. Лассвелл у 1948 році аналізує взаємозв'язок між масовою комунікацією та ефективністю

пропагандистського ефекту. При цьому він визначає масову комунікацію в поняттях як її власної структури, так і виконуваних нею основних соціальних функцій. Він запропонував визначення масової комунікації, що стало класичним: «Найбільш слушний спосіб опису комунікативного акту полягає в тому, щоб відповісти на такі питання: Хто? Що повідомляє? Яким каналом? Кому? З яким результатом? [2]. Г. Лассвелл виділяє розділи дослідження комунікації, де кожен із них представляє у відповідь відповідне питання: *аналіз управління процесами комунікації*: у відповіді питання «хто?» розглядаються чинники, які відкривають та спрямовують сам акт комунікації (насамперед це сам комунікатор); *аналіз змісту повідомлень, що передаються*, сюди ж включається статистичний аналіз частоти згадок тих чи інших фактів і подій; *аналіз засобів та каналів*, з використанням яких передаються повідомлення; *виявлення засобів, адекватних характеру повідомлень, що передаються*, і найбільш прийнятних для одержувача; *аналіз одержувачів*, який є життєво важливим для результативної комунікації; *аналіз результатів («ефекту»)* комунікативного впливу; в цілому результативність комунікації оцінюється на підставі інтересу до змісту повідомлення, а не відповідна реакція одержувача. Якщо застосовувати дану концепцію в іншому середовищі, наприклад в освітньому, то модель Г. Лассвелла може частково змінити зміст комунікативної інформації (таблиця 1).

Таблиця 1

Питання	Концепція Г. Лассвелла	Гіпотеза щодо освітнього процесу
Хто?	Комунікатор – це людина, яка передає інформацію. Проводиться аналіз комунікатора, виявляються його характеристики, фактори, що сприяють покращенню взаємодії з аудиторією. Аналізуються причини виникнення акта комунікації.	Викладач, науково-педагогічний працівник, психолог, куратор та інші учасники освітнього процесу (бібліотекар, медичний працівник, адміністрація).
Що повідомляє?	Повідомлення – це те, що передається від комунікатора. В такому випадку проводитиметься аналіз змісту повідомлення, інформації (контент, обсяг, складність, композиція), а також виявлено частоту вживання та кількість згадок повідомлення у ЗМІ.	Освітні програми першого та другого освітнього рівня створених відповідно до вимог Стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія». Мета забезпечення підготовки професіонала у галузі психології спрямованих на всебічний розвиток особистості, яка володіє певними компетентностями тощо.
Яким каналом?	Канал – це спосіб передачі повідомлення. Аналіз засобів та каналів, за допомогою яких передається повідомлення. Виявлення найбільш прийнятних засобів комунікації та її специфіки.	Лекція, семінарські та практичні заняття, різні види практики (ознайомча, навчальна, переддипломна), вебінари, воркшоп, майстер-класи, науково-практичні конференції, форуми тощо. Інформаційно-технічні засоби, бібліотека, інтернет-ресурси тощо. Мовленнєва компетентність, методи іншомовної професійної компетентності.

Кому?	Одержувач – це той, хто отримує повідомлення. Аудиторія, яку було спрямовано повідомлення, піддається аналізу, у ході якого виявляються відмінні риси та характеристики даної аудиторії.	Здобувачі освіти, слухачі, науково-педагогічні працівники та інші учасники освітнього процесу.
З яким результатом?	Ефект – це реакція на отримане повідомлення. Аналіз результатів комунікаційного впливу, оцінка ефективності комунікації на підставі: прийняття або заперечення інформації, інтересу до змісту повідомлення або байдужості.	Оцінювання знань за кредитно-модульною системою, рейтингові показники (результати опитувань та анкетувань), психолого-педагогічні діагностичні дослідження тощо. Самооцінка, самовизначення, мотивація, успішність, мовленнєва компетентність, знання іноземної мови на професійному рівні: (B1: Intermediate (Середній) B2: Upper-Intermediate (Вище середнього) C1: Advanced (Просунутий) C2: Proficient (Досконалий).

Дослідження комунікативної компетентності, особливо мовленнєвої, спрямувало нас зробити деякі припущення та висновки. Усвідомлюючи важливість іноземної мови протягом останніх років, сценарій викладання та її вивчення змінюється на міжнародному рівні. В Україні вивчення іноземних мов стало пріоритетом. Так, Верховною Радою України схвалено законопроект № 9432 від 28.06.2023 «Про застосування англійської мови в Україні» з метою врегулювання питань функціонування англійської мови як мови міжнародного спілкування. Саме англійська мова є мовою комунікації міжнародного наукового товариства, бізнес-спільноти та інших сферах комунікативного середовища. На нашу думку, вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти має бути обов'язковим. Це впливає на розвиток професійної компетентності майбутнього психолога, інтеграційного процесу під час якого психолог стає конкурентоспроможним на ринку праці. Студенти-психологи в майбутньому мають можливість застосовувати свої знання в кризових умовах, наданні психологічної допомоги іноземцям, участь у міжнародних психологічних та психотерапевтичних форумах, симпозіумах тощо, ведення психологічного коучингу з метою збереження психологічного здоров'я, здійснювати обмін досвідом та застосовувати новий інструментарій в практичній діяльності отримав його з джерел оригіналу. Крім того, важливість постає й в тому, що більшість наукових джерел з психології та психотерапії мають коріння з радянських часів, де більшість досліджень та переклад іноземних джерел не україномовного походження. Тому важливо для кожного студента-психолога знати іноземну мову в професійному форматі. Звідси й випливає потреба у задоволенні мовленнєвої компетенції на університетському рівні.

Отже, ми вважаємо, що комунікативне середовище, що створюється в освітньому середовищі, викладання дисциплін із застосуванням комунікативних технологій, вивчення іноземних мов впливає на рівень мовленнєвої комунікації, сприяє гармонійному та всебічному розвитку студентів-психологів та дає можливість отримувати не тільки вищу освіту, а й

ставати конкурентоспроможними на світовому рівні в психологічній сфері діяльності.

Список використаних джерел:

1. Корсунська В. В. Теоретичні дефініції щодо розуміння комунікативної компетенції. *Наука і вища освіта* : тези допов. XXXII Міжнар. наук. конф. здобув. вищої освіти і молод. учених (м. Запоріжжя, 8 листоп. 2023 р.). Запоріжжя : КПУ, 2023. С. 390–391.
2. Lasswell Harold D. *The Structure and Function of Communication in Society*. 1948, p. 37.
3. Лобода О. Є. Феномен «освітнє середовище» з позицій сучасних підходів його осмислення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Т. 2. № 77. С. 19–22.
4. Muhammad U. Farooq *Creating a Communicative Language Teaching Environment for Improving Students' Communicative Competence at EFL/EAP University Level / International Education Studies*. Vol. 8. № 4. 2015.
5. Philip G. Zimbardo, Richard J. Gerrig *Psychologia i życie*. Wydawnictwo Naukowe PWN. 2012. 864 p.
6. Пономарьова К. І. Формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови. *Початкова освіта*. 2009. №40. С. 3–5.
7. Швидка О. Історіографія дослідження еволюції комунікаційного середовища. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. Політологія. Психологія. Комунікація. № 3. 2010.
8. Яценко Г. Ю. Комунікативна культура освітнього простору. Концептуально-методологічні пошуки сучасної культурології. *Культурологічна думка* : Щорічник наук. праць. Київ : Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2011. №4. С. 217–223.

Нагорна Наталія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічної освіти
та соціальної реабілітації
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Коврига Олена Олегівна

здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Ткачук Соф'я Ігорівна

здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Палюга Олена Сергіївна

здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ МЕНЕДЖЕРА ОСВІТИ

Актуальним завданням системи освіти є підвищення професійної компетентності та розвиток культури ділового спілкування менеджера освіти.

Враховуючи, що професійна діяльність менеджера освіти не обмежується взаємодією з педагогічними та науково-педагогічними працівниками, вирішення означених завдань є важливим для забезпечення ефективної горизонтальної та вертикальної співпраці колег між собою, їх професійного та кар'єрного зростання, внутрішнього комфорту під час професійної діяльності.

Дослідження, спрямовані на вивчення культури ділового спілкування, здійснюються в межах різних наук: психології, педагогіки, культурології, менеджменту, соціології тощо. Водночас аналіз сучасної наукової літератури доводить, що проблема культури ділового спілкування залишається недостатньо розробленою.

На думку Л. В. Богданової, це пояснюється, по-перше, складністю проникнення в сутність вихідних понять «культура», «спілкування», а по-друге, необхідністю порівняльного аналізу щодо їх поєднанні («культура спілкування», «культура ділового спілкування»), в тій чи іншій галузі.

Розглянемо категорії, що є базовими для визначення сутності поняття

«культура ділового спілкування», «психологічна культура», «ділове спілкування».

Поняття «культура» є достатньо популярним у сучасному науковому світі. У різноманітних дослідженнях вивчаються «комунікативна культура», «культура саморегуляції», «організаційна культура», «управлінська культура» тощо.

С. В. Алієва, погоджуючись із наявністю в сучасній науці відмінностей у розумінні поняття «професійна культура», наголошує на двох формах існування професійної культури: об'єктивній, що характеризує умови діяльності професійної групи, і суб'єктивній, яка виявляється в діяльності конкретної людини та її особистому ставленні до цієї діяльності.

Ділове спілкування – представницько-демонстративне спілкування, яке складається на основі інтересів того чи іншого соціального інституту і знаходить вираження в етикеті.

Діловому спілкуванню притаманний ігровий настрій, який не применшує, а навпаки, стверджує його серйозність [1, с. 236-243].

Ділове спілкування, виходячи з характеру та змісту спілкування, визначається як процес взаємозв'язку і взаємодії.

У ньому здійснюється обмін діяльністю, інформацією та досвідом, передбачається досягнення певного результату, вирішення конкретної проблеми чи реалізація певної мети.

Ділове спілкування умовно поділяється на пряме (безпосередній контакт) і непряме (коли між партнерами існує просторово-часова дистанція). Пряме ділове спілкування є більш результативним, має сильніший емоційний вплив і навіюваність, ніж непряме.

У ньому безпосередньо діють такі соціальнопсихологічні механізми, як ідентифікація, емпатія і рефлексія. Велика кількість професійних завдань передбачає маніпулятивний стиль спілкування, який породжують ділові ситуації та спільна діяльність. У словах і вчинках людей найважливішими є їх загальноприйняте значення, точність формулювань.

Ділове спілкування – це складний багатоплановий процес розвитку контактів між людьми у сфері освіти. Його учасники виступають в офіційних статусах і орієнтовані на досягнення мети, виконання конкретних завдань.

Різновидами ділового спілкування є:

- пізнавальне (мета – розширення інформаційного фонду, передавання необхідних для професійної діяльності даних тощо);

- переконувальне (викликає у колег певні почуття, формує ціннісні орієнтації й установки, переконує в правомірності тих чи інших стратегій взаємодії);

- експресивне (формує у партнера психоемоційний настрій, спонукає до необхідної соціальної дії);

- сугестивне (мета – вплинути на ділового партнера з метою зміни мотивації, ціннісних орієнтацій, поведінки тощо);

- ритуальне спілкування (закріплює й підтримує конвенціональні стосунки в діловому світі, забезпечує регуляцію соціальної психіки у великих і малих групах, зберігає ритуальні традиції установи, фірми; цінність індивідуальності в ритуальному спілкуванні мінімізована, учасники є рівними у своєму праві задовольнити ті важливі соціальні потреби, заради яких вони вступили в комунікативний ритуал).

У діловому спілкуванні реалізуються три його сторони:

- комунікативна (передача, обмін інформацією);
- перцептивна (взаємосприйняття);
- інтерактивна (взаємодія).

Вважаємо занеобхідним розглянути реалізацію цих аспектів у діловому спілкуванні більш докладніше. [2]

Комунікативний аспект спілкування – це комунікація, тобто обмін думками, переживаннями, розуміннями, настроями, бажаннями, які не лише передаються, але й формуються, уточнюються, розвиваються. Для цього аспекту спілкування є наступне: зміст конкретної комунікації може бути надзвичайно різноманітним; саме із цією функцією насамперед пов'язана ефективність спілкування; комунікація в спілкуванні завжди є значущою для його учасників, оскільки обмін інформацією відбувається заради досягнення конкретних цілей, задоволення потреб; комунікація в спілкуванні – це, насамперед, вплив: у випадку успіху комунікації відбувається зміна в уявленнях про світ у того, кому вона була адресована.

Взаємне інформування по спілкуванню передбачає налагодження спільної діяльності. Особливу роль для кожного відіграє значимість відомостей за умови, що вони не просто прийняті, почуті, а й зрозумілі, осмислені. Обмін такою інформацією обов'язково передбачає психологічний вплив на партнера. Комунікативний вплив як результат обміну відомостями можливий лише тоді, коли його учасники володіють єдиною системою кодування.

Перцептивна сторона спілкування полягає в сприйнятті зовнішніх ознак співрозмовника, співвіднесенні їх із його особистісними характеристиками, інтерпретації та прогнозуванні на цій основі його вчинків.

У співпрацівника по спілкуванню доступними є сприйняття лише зовнішніх ознак, серед яких найбільш інформативні – зовнішній вигляд, міміка, пантоміміка, експресія, пози, постава та хода, поведінка, особливості голосу й мови.

Важливість і черговість сприйняття зазначених властивостей співрозмовника, оцінка однією людиною іншої багато в чому залежить від індивідуальних, статевих, вікових і професійних відмінностей. Дослідження психологів свідчать, що існують закономірності формування першого враження під впливом трьох чинників: факторів переваги, привабливості та ставлення до спостерігача.

Головним змістом інтерактивної сторони спілкування є взаємодія – це система взаємозумовлених дій по спілкуванню, спрямованих на взаємні зміни

поведінки, діяльності, відносин, установок із метою забезпечення результативності спілкування та вироблення єдиної стратегії. Це необхідний і обов'язковий елемент спільної діяльності, якому властиві різноманітність міжособистісних контактів і дій, циклічна причинна залежність дій партнерів.

Структурні компоненти процесу взаємодії у спілкуванні:

- суб'єкти взаємодії, взаємний зв'язок (на основі формальних і неформальних відносин);

- взаємні впливи;

- зміни суб'єктів взаємодії (на основі зміни точок зору, поглядів, уявлень, відносин, поведінки, діяльності і т. ін.). [2]

Зміст і мета спілкування реалізуються завдяки техніці та прийомам спілкування.

Прийоми спілкування залежать від культури людини, рівня її розвитку, виховання й освіти.

Техніка спілкування охоплює такі елементи, як відповідний вираз обличчя, позу, вибір початкових слів і тону висловлювань, рухів і жестів, дій, що привертають увагу колеги й спрямовані на його попередню настанову, певне сприйняття інформації.

Уміння використовувати зворотний зв'язок у діловому спілкуванні – один із найважливіших моментів, що утворюють процес комунікації, невід'ємний елемент структури комунікативних здібностей людини, від яких залежить успішність діяльності менеджера освіти.

Ділове спілкування менеджера освіти вимагає від нього високої психологічної культури, постійного вивчення і врахування емоційної сторони ділових стосунків.

Під час спілкування використовуються психологічні прийоми формування атракції, які допомагають добитися прийняття вашої позиції, внутрішньої згоди.

Ділове спілкування має загальні із спілкуванням загалом та відмінні від нього особливості.

Загальним є те, що ділове спілкування – це обмін інформацією, який нерозривно пов'язаний із професійною діяльністю. Для здійснення ділового спілкування необхідною є реалізація трьох його аспектів – комунікативного, перцептивного й інтерактивного.

Форми ділового спілкування. Психологічними особливостями ділової бесіди є ті елементи, що пов'язані з особистістю її учасників, слугують контекстом ділової бесіди або супроводжують її на невербальному рівні – характер, темперамент, настрій, налаштованість, уміння, навички співрозмовників. Необхідною умовою успішного ведення бесіди, проявом уваги, поваги до партнера по спілкуванню як до особистості є уміння слухати співрозмовника. Налагодженню контакту сприяє надання можливості виговоритися; прояв інтересу, співчуття до проблем співрозмовника; збереження самовладання.

Розрізняють зауваження невисловлені, упереджені, іронічні, суб'єктивні й об'єктивні, з метою супротиву, отримати інформацію, проявити себе. Відповідають на висловлені зауваження по-різному, залежно від ситуації: до того, як воно зроблене, одразу після зауваження, пізніше, ніколи. Зауваження та заперечення – природні явища будь-якої бесіди. Під час спілкування із партнером наші органи відчуття сприймають велику кількість сигналів. Емоційно значимий сигнал, минаючи свідомість, залишається у сфері підсвідомого. Такими сигналами-прийомами є «власне ім'я» як символ особистості; «дзеркало ставлення» – приємний вираз обличчя, легка посмішка; компліменти як ефект навіювання, задоволення та позитивних емоцій; терпляче й уважне вислуховування співбесідника; розмови у руслі особистого інтересу.

Свідоме, цілеспрямоване та систематичне використання під час спілкування психологічних прийомів формування атракції дозволяє привабити учасників бесіди, завоювати їх довіру, викликати почуття симпатії, добиватися прийняття конкретної позиції.

Основне завдання переговорів у психологічному плані – переконати співрозмовника, змусити його прийняти іншу пропозицію. При цьому спілкування мають проходити у ввічливому тоні, виключаються будь-які нетактовні методи.

Найбільший вплив на партнерів у будь-яких переговорах має аргументація – спосіб переконання за посередництвом значимих логічних доводів. Вона вимагає великих знань, концентрації уваги, присутності духу, наполегливості й коректності висловлювань, уміння увійти у становище партнера, її результат багато в чому залежить від співрозмовника.

Виходячи з вищесказаного ми дійшли висновку, що тактично грамотна і психологічно витримана поведінка під час спілкування – запорука успіху під час ділового спілкування

Умовами успішних результатів ділового спілкування в є чітка конкретна мова учасників, упевнений тон висунення своїх вимог. Важливим є щире співчуття і розуміння прохань колеги, навіть за умови, що не всі вони можуть бути задоволені.

Список використаних джерел:

1. Улунова Г. Є. Особливості психологічної підготовленості як структурного компонента управлінсько-координаційного аспекту культури професійного спілкування державних службовців. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки* : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. № 7 (52). С. 236–243.
2. Гусев В. О. Публічне управління неперервною освітою в мережі закладів післядипломної педагогічної освіти в умовах суспільних реформ в Україні. *Післядипломна освіта в Україні*. 2017. №1. URL:

http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2017/%D0%93%D0%A3%D0%A1%D0%95%D0%92.pdf

Несправа Микола Вікторович
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології
Дніпровського гуманітарного університету

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ЦІННІСНО-СМИСЛОВІЙ СФЕРІ ОСОБИСТОСТІ

Соціальна відповідальність – це концепція, яка описує зобов'язання та взаємодію організацій, бізнесу та особистостей у контексті позитивного впливу на суспільство та довкілля. Це поняття передбачає свідомість і відповідальність за соціальні та екологічні наслідки дій людства. Соціальна відповідальність є новим рівнем розвитку суспільства, а також новою стратегією та концепцією, що інтегрує національну стратегію, загальні людські цінності та етичну поведінку різних суб'єктів: бізнес- організацій, споживачів, працівників, органів влади, інститутів громадянського суспільства, науково-дослідницьких установ та вищих навчальних закладів [1].

На сучасному етапі країни світу активно долучаються до концепції соціальної відповідальності як на локальному, так і на глобальному рівні. Міжнародна діяльність у цьому напрямку регулюється стандартами, такими як ISO-26000, і розширюється впливом глобальних ініціатив, таких як Глобальний договір, який об'єднує не лише бізнес-структури, але й провідні навчальні заклади у різних країнах.

На освітньому рівні виникає актуальне завдання формування соціальної відповідальності серед майбутніх фахівців, зокрема у сфері психології, оскільки їхня робота передбачає вплив на соціально-психологічні проблеми, такі як ціннісна криза, екзистенційний вакуум, дискримінація, насильство, емоційне вигорання, втома від співчуття та втрата сенсу життя.

Новизна зазначеної роботи полягає у розгляді взаємозв'язку соціальної відповідальності особистості психолога з його ціннісно-смісловою сферою у контексті логотерапії, оскільки розроблений Віктором Франклом напрям охоплює базові категорії, як відповідальність, свобода волі, цінності, духовність, трансцендеція, горизонти, сенс життя. Окрім того, проблематика соціальної відповідальності психолога у період військового стану в країні актуалізувалась особливо гостро, оскільки має прояви у таких напрямках, як допомога людині у пошуку сенсу життя, психологічна підтримка у кризових ситуаціях та ситуаціях невизначеності, запобігання психосоматичним захворюванням, подолання ціннісної кризи, підвищення рівня резильєнтності особистості та вихід з екзистенційного вакууму.

Дискурс з проблеми соціальної відповідальності висвітлено у працях українських науковців: Г. Балл (2008), М. Сачин (2008), О.Ковальчук (2012; 2015), О. Винославська (2011), О.Кузьмін (2016).

Огляд джерельної бази з проблематики дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості свідчить про найчастіше цитування робіт таких авторів, як Г.Чайка (2015), Т.Антоненко (2017), О.Москаленко (2013), С. Мотков (2018), В. Сливка (2020), Г. Гуменюк (2016), І. Панок (2022).

Особливості зв'язку відповідальності та ціннісно-сміслової сфери особистості відображено у працях закордонних учених, таких як В. Франкл, М. Шелер, Т. Пурйо, Е.Лукас, А. Батіані. Зокрема, В. Франкл розглядав цінності у контексті феноменологічного аналізу, досліджував їх емпіричним шляхом, у результаті чого виділив три групи цінностей: цінності творчості, цінності переживання та цінності відношення [2, 3, 4]. Це три основних напрями, за якими людина може знайти сенс життя.

Однак, учені розглядали співвідношення зазначених категорій відбувався у відносно мирний час, коли було збережено принцип неперервності. На сьогодні на розвиток соціальної відповідальності впливає ситуація, у якій знаходяться люди, та відповідні ціннісні трансформації, що пов'язані зі швидкою зміною зовнішніх обставин, на які особистість не здатна впливати та контролювати. Логотерапія навчає нас тому що, якщо втрачено можливість впливати на ситуацію, відсутня здатність контролювати події, що відбуваються, то на допомогу приходять цінності-відношення, оскільки людина в силах змінити своє ставлення і знайти доцільні способи впоратись з труднощами. За словами В. Франкла, логотерапія орієнтована на майбутнє, а саме на ті можливості сенсу, які очікують людину у майбутньому. Логотерапія – це терапія що орієнтована на сенс [5].

Таким чином, зв'язок соціальної відповідальності з ціннісно-сміисловою сферою особистості, зокрема через логотерапію Віктора Франкла, свідчить про те, що соціальна відповідальність, цінності та сенс життя є важливими складовими самореалізації особистості, що підкреслює значення розвитку соціальної відповідальності на індивідуальному рівні, особливо в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук О., Канциренко О. Взаємозв'язок соціальної відповідальності як цінності з психологічним благополуччям української молоді. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. Київ : «ЛОГОС». 2016. №.1 (4). С. 37-44.

2. Ковальчук О. Освіта, заснована на цінностях, у контексті логотерапії. *Актуальні питання надання психологічної допомоги в системі освіти під час воєнного стану* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. КЗВО «ДАНУ» ДОР (24.11.2022). С. 86-90.

3. Несправа М. В. Тріада цінностей у логотерапії Віктора Франкла як орієнтир збереження психічного здоров'я людини. *Актуальні питання*

надання психологічної допомоги в системі освіти під час воєнного стану :
матер. Міжнар. наук.-практ. конф. КЗВО «ДАНО» ДОР (24.11.2022). С. 32-35.

4. Пурыо Т. Духовні можливості логотеорії Віктора Франкла. Інструкції для успішного застосування / пер. з англ. : Українська Асоціація Логотерапії та Екзистенційного Аналізу (УАЛЕА). Харків : ПП «Скат», 2022. 248 с.

5. Франкл В. Базові концепти логотерапії. Пер. з нім. Колмакова І. Ю. Харків : Вид-во «Гуманітарний Центр», 2022. 104 с.

Носенко Елеонора Львівна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

Салюк Марина Анатоліївна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

**ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЛОГОТЕРАПІЇ В ОСВІТНІ
ПРОГРАМИ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ**

Впровадження логотерапії в освітні програми може бути корисним для розвитку студентів, надання їм інструментів для пошуку сенсу та підвищення психологічного благополуччя.

Так, освітні програми можуть включати модулі або курси, які ознайомлюють студентів з основними принципами логотерапії. Такі курси можуть включати вивчення поняття сенсу, цінностей, пошуку життєвого напрямку, роботи зі значущими цілями та розуміння людської природи. Це можуть бути як курси для студентів психологічного факультету, так і для студентів з інших спеціальностей, що мають інтерес до психології та саморозвитку.

Освітні програми можуть створити можливості для студентів застосовувати принципи логотерапії в практичних ситуаціях. Наприклад, студенти можуть брати участь у волонтерських програмах, де вони працюють з вразливими групами або людьми, що переживають труднощі, і використовують принципи логотерапії для підтримки та надання допомоги.

Навчання вчителів та викладачів основам логотерапії може забезпечити їм необхідні інструменти для розуміння і підтримки студентів у пошуку сенсу та самореалізації. Вчителі можуть використовувати логотерапевтичні підходи та методики в класній кімнаті, щоб сприяти розвитку студентів.

Включення групових діалогів та роботи у малих групах в освітні програми може допомогти студентам обговорювати та розділяти свої думки, почуття та досвід у контексті пошуку сенсу. Це надає можливість для

співпраці, спілкування та взаємного навчання. Освітні заклади можуть сприяти формуванню логотерапевтичних клубів або груп підтримки серед студентів. Ці групи можуть забезпечувати простір для спілкування, обміну досвідом і взаємопідтримки, де студенти можуть використовувати логотерапевтичні підходи для підтримки одне одного.

Забезпечення доступу до індивідуальної підтримки та консультування, які використовують принципи логотерапії, може бути корисним для студентів. Індивідуальні сесії можуть допомогти студентам розкрити свої цінності, цілі та власний сенс у житті.

Освітні заклади можуть встановити партнерські відносини з логотерапевтичними організаціями та фахівцями, які мають досвід у логотерапії. Це може включати проведення спільних семінарів, лекцій, майстер-класів або навіть спільні дослідження. Таке партнерство дозволяє отримати практичний досвід та експертні знання в області логотерапії. Освітні програми можуть залучати логотерапевтів до свого навчального персоналу або вести співпрацю зі спеціалістами у галузі логотерапії. Це дозволить студентам отримувати безпосередню підтримку, консультації та менторство від досвідчених фахівців.

Впровадження логотерапії в освітні програми вимагає подальшого дослідження та розвитку. Дослідники можуть проводити дослідження ефективності логотерапії в освітньому контексті, розробляти нові методики та засоби навчання, а також надавати настанови та ресурси для вчителів та освітян.

Впровадження логотерапії в освітні програми може допомогти студентам розвивати свої внутрішні ресурси, знайти сенс у житті та особистісно зростати. Це може сприяти психологічному благополуччю, ментальному здоров'ю та загальному розвитку студентів.

Самойлов Олександр Єжиєвич

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

Залевська Валентина Віталіївна

здобувачка вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти

Дніпровського гуманітарного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО СЕБЕ В ПРОФЕСІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

Вивчення питань самосвідомості має багатовікову історію, що сягає своїм корінням глибоко в античні філософські традиції. У Стародавній Індії та Греції, мислителі приділяли велику увагу осмисленню питання “Хто Я?”.

Головний девіз Сократа, “Пізнай самого себе!”, став не лише філософським девізом, а й визначальним напрямом мислення того часу [1].

Питанням осмислення свого внутрішнього “Я” займалися філософи Нового часу та епохи просвітництва Р. Декарт, Дж. Локк, Д. Юм, І. Кант та інші. Вони розглядали самосвідомість у контексті розуміння власного існування та свідомого мислення. Наприклад, Р. Декарт формулює знамениту фразу “Cogito, ergo sum” (“Мислю, отже існую”), яка віддзеркалює його роздуми про свідомість та існування [2]. На шляху розуміння самосвідомості виникли важливі питання, які захоплюють увагу філософів та психологів як вітчизняного, так і зарубіжного спрямування. Питання, що стосуються природи самосвідомості та її розвитку, стали предметом ретельного аналізу та досліджень.

У філософії античності поняття “самосвідомість” пов'язувалося з розумінням власної сутності та місця в світі. Сучасні теорії самосвідомості вказують на її складові елементи, такі як самовизначення, самооцінка та усвідомлення власних дій.

Зарубіжні психологи, У. Джеймс, Р. Бернс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, А. Маслоу, К. Роджерс, розглядали самосвідомість як важливий аспект особистісного розвитку та самовизначення. Вони вивчали психічні процеси, які сприяють усвідомленню власної ідентичності та місця в суспільстві [3].

А. Маслоу визнавав потребу людини в самореалізації, яка включає в себе професійний розвиток та самовираження [4]. Для молоді важливо усвідомлювати свої потреби та шукати професійні шляхи, що відповідають їхнім внутрішнім цінностям.

К. Роджерс підкреслював важливість індивідуального підходу до розвитку особистості [5]. В професійному контексті, це означає визнання та підтримку унікальних потреб та амбіцій кожної особистості.

У вітчизняній психології початком досліджень самосвідомості стали дослідження Л.С. Виготського, А.Н. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна та інших. Вони акцентували увагу на процесах самоспостереження та формуванні внутрішнього образу “Я” в психічному житті індивіда [13].

Л.С. Виготський, у своїй концепції розглядав розвиток особистості через призму соціокультурної взаємодії. Він акцентував увагу на ролі спілкування та взаємодії з оточуючим середовищем у формуванні уявлення про себе, що, за його думкою, є основою для визначення професійного “Я”. Також він визначав зону найближчого розвитку як ту сферу, в якій особа може досягти нові знання чи вміння за підтримки більш досвідчених індивідів [6]. Цей підхід має прямий відбиток на формування професійного образу молоді, яка, взаємодіючи з відомими фахівцями чи менторами, визначає свої можливості та обирає шлях розвитку.

О.М. Леонтьєв розвинув ідеї Л.С. Виготського, виділяючи поняття “системи діяльності” та “системи взаємодії”. Він вказував на те, що самосвідомість формується через активну діяльність індивіда в соціальному середовищі. Що вибір професії визначається не тільки загальними інтересами,

але й особистісним досвідом та унікальним відношенням до конкретної діяльності. Леонт'єв розглядав вибір професії як складний процес самовираження особистості та реалізації власного потенціалу. За його дослідженнями, важливо, щоб особистість знаходила в своїй професійній діяльності не лише матеріальне задоволення, але й особисте задоволення та самореалізацію [7].

Згідно з поглядами О.М. Леонт'єва, відношення особистості до явищ світу існують в ієрархічних стосунках, що утворюють основу її діяльності. Три основні параметри особистості – широта зв'язків із світом, ступінь ієрархізованості цих зв'язків та загальна структура – формують її ядро. Життя особистості визначається багатством взаємодій з навколишнім світом, що робить її унікальною. Ієрархії мотивів та діяльності в особистості утворюють відносно самостійні одиниці її життя. Психологічні підструктури, такі як темперамент, потреби, емоційні переживання та інші, виявляються в умовах реального життя, що визначає “психологічний профіль” особистості [7].

Особливо важливо враховувати ідею О.М. Леонт'єва, що розвиток особистості відбувається у творчості, яка не обмежується задоволенням лише особистих потреб, але охоплює безмежний простір творчого самовираження [7].

С.Л. Рубінштейн розглядав самосвідомість як внутрішнє відображення дійсності в системі знань та цінностей особистості. Він визначав роль суб'єктивного переживання у формуванні самосвідомості [8].

І.С. Кон підкреслює, що Я-концепція є динамічним утворенням, яке знаходиться під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів. Важливо враховувати соціальне оточення як суттєвий чинник у формуванні Я-концепції молоді [5]. Зокрема, це виявляється в реальному та ідеальному визначенні себе. “Я-реальне” відображає уявлення особистості про себе в реальному світі, включаючи самооцінку та внутрішнє сприйняття себе. З іншого боку, “Я-ідеальне” представляє уявлення особистості про себе в ідеалі, відповідно до власних бажань та амбіцій. За словами І.С. Кона, реальна та ідеальна “Я-концепції” можуть відрізнитися одна від одної [9, 10].

У контексті професійного самовизначення молоді ця різниця може визначати, наскільки їхні цілі та прагнення узгоджені з їхніми реальними можливостями та власним сприйняттям себе у професійному вимірі. Розробка єдиної форми “Я-концепції” стає важливим етапом професійного розвитку, сприяючи узгодженню між внутрішніми переконаннями та реальними можливостями.

Початкове засвоєння навичок у певній професії відбувається у юнацькому віці, але найважливішим періодом для розвитку професійної самосвідомості та самооцінки є студентський період. Під час цього етапу студенти розвивають усвідомлення своєї індивідуальності та неповторності, і створюється їх професійна ідентичність. Л.М. Мехайлюк вважає, що однією з ключових умов для формування позитивного сприйняття самого себе є відповідність між вибраною професією та когнітивними, емоційними і

поведінковими аспектами. Руйнування цих зв'язків може призвести до неправильного сприйняття їхнього “професійного Я” [11].

Самооцінка особистості у процесі адаптації до обраної професії є значущим аспектом. Під час навчання та освоєння професійних навичок, самооцінка студента часто є нестійкою і може бути неадекватною. Це може призвести до стресових станів та розчарувань, особливо серед першокурсників, які часто продовжують переносити свою попередню самооцінку, сформовану під час навчання в школі. Л.М. Мехайлюк вказує, що процес формування “Я-концепції” стає ключовим на етапі професійної підготовки. Професійна самосвідомість розвивається, коли особа здобуває теоретичні знання і практичні навички в своєму професійному шляху. Студенти переоцінюють свої інтереси, погляди, цінності та життєві плани, а також мотивацію, коли адаптуються до нових навчальних середовищ у вищому навчальному закладі [11].

Психологічні дослідження Я-концепції допомагають нам зрозуміти взаємодію між особистістю та навколишнім середовищем. Ступінь цілісності та стійкості образу “Я” безпосередньо впливає на якість міжособистісних стосунків і спілкування”. “Я-концепцію” можна розглядати як результат самооцінок, прагнень і соціально-психологічних очікувань людини, які формуються протягом життя. Цей “Я-образ” є продуктом суб'єктивних саморефлексій індивіда, що відображаються в його унікальному сприйнятті та формуються під впливом різних життєвих ситуацій.

Такі фактори, як конфлікти і розбіжності всередині Я-концепції, впливають на стабільність цієї концепції і викликають необхідність модифікації Я-концепції. Самооцінка і самосприйняття можуть змінюватися під впливом таких факторів, як успіх або невдача, що може вплинути на професійний і особистісний розвиток.

Такі дослідники, як М.М. Богашов, О.О. Бодальов та М.І. Лук'янов, виділили декілька принципів розвитку професійного самосприйняття та професійної “Я-концепції” у майбутніх фахівців:

- принцип адаптації до умов діяльності: цей принцип вимагає врахування всіх психофізіологічних особливостей, необхідних для визначення майбутньої професійної спрямованості особистості. Його метою є формування особистості на основі наявних можливостей і професійних компетенцій;

- принцип цілісності: цей принцип підкреслює неподільність процесу формування особистості, в якому інтегровані біологічні, психологічні, соціальні та духовні аспекти. Всі аспекти особистості визнаються однаково важливими, але не всі аспекти однаково розвинені в кожній людині;

- принцип діяльнісного підходу: цей принцип визнає важливу роль досвіду роботи і професійної практики у формуванні професійної ідентичності. Процес професійного навчання повинен включати активну та оплачувану роботу;

- принцип орієнтації на особистість: цей принцип вимагає від викладачів звертати увагу на особистість студента, його внутрішній світ та

відповідальність за власне “Я”. Успішне формування професійної Я-концепції характеризується адекватною Я-концепцією, самооцінкою, самоставленням, гармонією внутрішнього світу та самоповагою;

Важливими ознаками позитивної професійної Я-концепції є наявність таких якостей, як самосвідомість, інтроспекція, самопізнання, визнання і прийняття з боку інших, емпатія, самоповага, життєва активність, емоційна та інтелектуальна незалежність [12].

Останні дослідження таких вчених, як А. Маркова, Л. Подоляк, С. Ренке, О. Романова, Н. Шевченко, Л. Шнейдер, В. Юрченко, В. Якунін, стверджують, що у формуванні професійної Я-концепції учнівської молоді можна виділити кілька етапів: етап професійного вибору - на цьому етапі особистість визначається з професійними намірами, цілями та засобами їх досягнення; етап професійного навчання - у процесі набуття професійних знань і розвитку практичних навичок відбувається підвищення професійної обізнаності та самосвідомості учнів, формування важливих особистісних якостей і готовності до професійної діяльності; професійний етап - на цьому етапі студенти підвищують свою професійну обізнаність і досягають самореалізації та майстерності як професіонали. Це означає перехід від набуття професійних навичок до їх повного розвитку та використання у професійній діяльності.

Ці етапи визначають динаміку становлення та розвитку професійної ідентичності студентів, а також показують ключові відмінності в їхньому сприйнятті та усвідомленні обраної професійної шляху [12].

Таким чином, вивчення питань професійної “Я-концепції” особистості серед студентської молоді особливо актуально на сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства. В період соціально-економічних та політичних змін в державі та реформування вітчизняної освіти, самоставлення та самосвідомість майбутніх спеціалістів, будь-якої галузі, повинно враховуватися на усіх етапах навчання та підготовки молоді до виконання професійних завдань.

Список використаних джерел:

1. Саух П. Ю. Філософія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
2. Кант І. Критика чистого розуму ; пер. з нім. І. Бурковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
3. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка. 2004. 309 с.
4. Виготський, Л. С. Мислення і мова. Київ, 1978.
5. Мехайлюк Л. М. Особливості становлення професійної самосвідомості студентів художніх факультетів в освітньому середовищі. *Актуальні проблеми психології*. Київ. 2006. Т. 7. Вип. 9. С. 45-49.
6. Гриньова М. В., Кононова М. М. Саморегуляція навчальної діяльності та професійний розвиток студентської молоді : монограф. Полтава : Астроя, 2021. 384 с.

7. Ушакова К. Ю. Психологічні чинники становлення професійної “Я-концепції” у студентів медичних коледжів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2018. 223 с.

Сиротюк Павло Дарійович

здобувач вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Грисенко Наталія Володимирівна

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри вікової

та педагогічної психології

Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

У сучасному світі, який характеризується швидкими змінами, глобалізацією та інформаційним перенасиченням, критичне мислення стає ключовою компетенцією для молоді. Це не просто навичка, а спосіб, який дозволяє аналізувати інформацію, робити обґрунтовані висновки та ухвалювати рішення.

Критичне мислення – це процес активного та систематичного аналізу, оцінки та синтезу інформації для формування обґрунтованого судження або висновку. Воно включає здатність ставити запитання, розпізнавати припущення та упередження, аналізувати аргументи, виявляти зв'язки та співвідношення між фактами та ідеями, оцінювати докази та міркування, а також ефективно комунікувати.

Розвиток критичного мислення у підлітків тісно пов'язаний із процесами соціалізації, оскільки саме через взаємодію з сім'єю, школою, однолітками та суспільством в цілому формуються вміння критично оцінювати різноманітні соціальні та культурні явища, формувати обґрунтовані та виважені погляди і розуміти навколишній світ. [1]

Поліпшення та зміцнення критичного мислення у юнацтва вимагає застосування ефективних стратегій навчання та активної ролі освіти. Це включає використання педагогічних методів, які спонукають підлітків аналізувати, оцінювати, порівнювати та критично ставитися до інформації, яку вони отримують. Ефективні підходи можуть включати дебати, групові дискусії, проектну діяльність, розв'язання проблем та аналіз кейсів.

Освіта, яка спрямована на розвиток критичного мислення, підтримує не просто засвоєння фактів, але й навчає як ставити питання, як шукати

альтернативні точки зору, як відрізнити факти від вигадок та як формувати логічно обґрунтовані аргументи. Така освітня модель сприяє формуванню у підлітків не тільки академічних знань, але й життєво важливих соціальних навичок, які необхідні для успішної адаптації в складному та динамічному світі.

Однією з основних перешкод в процесі розвитку критичного мислення у підлітків є недостатня підготовка та обізнаність вчителів у методах навчання критичного мислення, а також недолік ресурсів і часу для інтеграції цих методів у навчальний процес. Іншою проблемою є сучасне інформаційне перенасичення, яке може перевантажувати молодих людей і ускладнювати процес критичного осмислення інформації. Також важливою перешкодою є стереотипи та упередження, які можуть обмежувати відкритість мислення та прийняття різноманітних точок зору.

Для подолання цих перешкод можна використовувати різні стратегії. Наприклад, підвищення кваліфікації вчителів у сфері критичного мислення та застосування інноваційних та інтерактивних методів навчання, які стимулюють критичне мислення. Важливо також створювати навчальне середовище, яке заохочує відкритість, дискусії та вільний обмін думками.

Залучення підлітків до проектної діяльності, досліджень та розв'язання реальних проблем може допомогти їм застосовувати критичне мислення в практичному контексті. Також важливим є використання технологій та медіа як інструментів для розвитку критичного мислення, а не як джерел некритично прийнятої інформації. [2]

Практичні аспекти розвитку критичного мислення у підлітків включають застосування ефективних методів та програм. Наприклад, метод кейс-стаді (вивчення конкретних випадків) дає підліткам можливість аналізувати реальні ситуації, визначати проблеми та пропонувати рішення. Рольові ігри та симуляції допомагають розвивати навички вирішення конфліктів та вивчення різних перспектив. Програми дебатів та дискусійних клубів сприяють формуванню вміння аргументувати свою точку зору та критично оцінювати аргументи інших.

Інтерактивні та групові заняття відіграють важливу роль у розвитку критичного мислення. Робота в групах заохочує співпрацю, обмін ідеями та взаємне навчання. Це дозволяє підліткам вчитися один від одного, розвивати навички комунікації та вивчати різні підходи до розв'язання проблем. Інтерактивні вправи, як-то мозкові штурми та групові дискусії, стимулюють креативне мислення і дають можливість кожному висловити свою думку, що є важливим для розвитку як критичного мислення, так і соціалізації. [3]

Підсумовуючи, слід визнати, що тема розвитку критичного мислення у контексті соціалізації підлітків є надзвичайно актуальною. Критичне мислення, як важлива компетенція, відіграє ключову роль у здатності молоді адекватно аналізувати інформацію, приймати обґрунтовані рішення та бути відповідальними громадянами. Соціалізація через сім'ю, школу, однолітків, а

також через взаємодію з цифровими медіа та технологіями, має значний вплив на розвиток цих навичок.

Перспективи розвитку критичного мислення в юнацькому віці обіцяють бути позитивними, за умови впровадження ефективних освітніх стратегій та практик, зосереджених на активному навчанні, креативності та критичному осмисленні. Освіта, що сприяє розвитку критичного мислення, може допомогти підліткам не тільки у навчанні, але й у становленні як особистостей, здатних адаптуватися та процвітати у складному світі.

Список використаних джерел:

1. Wallis A. K., Westerveld M. F., Waters A. M., Snowe P. C. (2021). Investigating adolescent discourse in critical thinking: Monologic responses to stories containing a moral dilemma. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 52(2), 630–643.
2. Southworth J. (2022) Bridging critical thinking and transformative learning: The role of perspective-taking. *Theory and Research in Education*. Vol. 20(1). P. 44-63.
3. Arrivillaga C., Rey L. & Extremera N. (2022). The chain-mediating role of perceived stress and problematic smartphone use in the link between critical thinking and academic engagement among Spanish adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. 16(4). Article 7. <https://doi.org/10.5817/CP2022-4-7>.

Сиротюк Павло Дарійович

здобувач вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Грисенко Наталія Володимирівна

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри вікової

та педагогічної психології

Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

**ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ БАТЬКА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗМІНУ
ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Образ батька істотно трансформувався протягом останніх десятиліть, відображаючи ширші соціокультурні зміни у суспільстві. Колись сприйманий як основний годувальник та авторитет, відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї, сучасний батько часто займає більш активну, емоційно залучену роль у вихованні дітей.

Ця еволюція не лише змінює динаміку сімейних відносин, але й впливає на цінності, які передаються від батьків до дітей, відбиваючись на уявленнях про гендерні ролі, соціальну взаємодію та етику. Розуміння цих змін дає ключ до вивчення того, як сучасні відносини батько-дитина формують особистість наступного покоління та загалом нове суспільство.

Сучасне татківство характеризується більшою емоційною відкритістю та активною участю у вихованні дітей. Батьки сьогодення часто прагнуть до рівноправної участі у догляді за дітьми та домашньому житті, відходячи від традиційного розподілу сімейних ролей. Вони також зосереджені на психологічному благополуччі та емоційному розвитку своїх дітей, намагаючись бути не просто авторитетами, а й довіреними особами та наставниками. Зараз батьки часто більш обізнані щодо важливості розвитку позитивних відносин з дітьми та впливу цих відносин на майбутнє їхнього соціального та емоційного розвитку [1].

Крім того, сьогодні спостерігається зменшення гендерних стереотипів щодо татківства. Татусі все частіше беруть участь у таких аспектах виховання, які традиційно вважалися "материнськими", наприклад, у догляді за немовлятами та молодшими дітьми. Це включає більшу емоційну відкритість та вираження почуттів, що раніше могло вважатися незвичним для чоловічої ролі в сім'ї.

Зміна образу батька має значний вплив на сімейні цінності. Сучасний підхід до батьківства, який акцентує увагу на емоційній залученості та активній участі в житті дитини, сприяє розвитку більш відкритих і довірчих сімейних відносин. Це, у свою чергу, формує цінності, пов'язані з взаємоповагою, емпатією та емоційною підтримкою. Також зміна ролі батька впливає на гендерні цінності в сім'ї. Відхід від строго визначених гендерних ролей до більш гнучкого розподілу сімейних обов'язків сприяє формуванню уявлення про рівність та співпрацю в сім'ї.

Зрештою, активна участь батька у вихованні допомагає розвитку більш гармонійних сімейних відносин, де кожен член сім'ї має голос та вплив на сімейні рішення. Це веде до формування цінностей, які підкреслюють важливість спілкування, спільної роботи та взаємної підтримки.

Зміни у цінностях, які виникають через еволюцію образу батька, мають значний вплив на формування особистості дитини. Емоційно доступні та залучені татусі, які демонструють гнучкість у гендерних ролях та емоційну відкритість, виховують дітей з більш високою самооцінкою та емпатією. Такі діти частіше розвиваються у більш адаптивних, соціально відповідальних, та емоційно обізнаних особистостей. Вони краще навчені розуміти та висловлювати свої емоції, мають більш глибоке розуміння міжособистісних стосунків і здатні будувати здорові взаємовідносини. [2]

Зміна цінностей у сім'ї також сприяє формуванню відкритих світоглядів та прийняття різноманітності. Діти, які виростають у такому середовищі, частіше демонструють толерантність до різних культурних і соціальних перспектив, а також більше цінують рівність і взаємоповагу.

Із зміною ролі татківства також пов'язані розвиток емоційної інтелігентності та соціальних навичок у дітей. Тато, який активно залучений у життя своїх дітей, надаючи їм емоційну підтримку, сприяє дитячому розвитку здатності розпізнавати та управляти своїми емоціями, а також розуміти емоції оточуючих. Це формує у дитини здатність до саморегуляції емоцій, що є ключовим елементом емоційного благополуччя та успішної соціальної взаємодії. Таке виховання допомагає дітям краще розуміти соціальні сигнали, співпереживати з іншими, ефективно взаємодіяти у різних соціальних ситуаціях, співпрацювати та вирішувати конфлікти.

Майбутні перспективи ролі татківства та її впливу на суспільство можуть включати продовження тенденції до більшої емоційної залученості татусів у дитяче життя. Очікується, що це призведе до подальшого розмивання традиційних гендерних ролей у сім'ї, з більш рівномірним розподілом відповідальності та обов'язків між батьками. Це сприятиме формуванню майбутнього покоління з більш відкритими поглядами на гендер, сімейні ролі та соціальну взаємодію. Крім того, можливий подальший розвиток соціальної політики та інституційних підходів, які підтримують татківство, таких як відпустки по догляду за дітьми для татусів, гнучкі робочі години та більші можливості для татківської участі в освіті та вихованні дітей.

Список використаних джерел:

1. Gray P. *Fatherhood: evolution and human paternal behavior*. Harvard University Press. 2012. 320 p.
2. Schoppe-Sullivan S., Fagan J. (2020) The evolution of fathering research in the 21st century: persistent challenges, new directions. *Journal of marriage and family*. Vol. 82. 175-197. URL: <https://www.fatherhood.gov/research-and-resources/evolution-fathering-research-21st-century-persistent-challenges-new>

Сиротюк Павло Дарійович

здобувач вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

Грисенко Наталія Володимирівна

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри вікової

та педагогічної психології

Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ІНТЕРНЕТ ЯК ПРОСТІР ДЛЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДЛІТКІВ У ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС

Наше суспільство переживає не прості часи – повномасштабний воєнний конфлікт та відкриту військову агресію, порушення цілісності країни, значні

втрати людей та звичного способу життя у всіх українців, вимушене переселення людей у відносно «спокійні» регіони України та за кордон. Все це значно позначається на психологічному стані українців і найбільш вразливою категорією є саме підлітки, які знаходяться на активному шляху формування особистості та світогляду. Постійний стрес і тривога через невизначеність та небезпеку можуть призводити до підвищення тривожності та депресії, та розвитку ПТСР, що негативно впливати на їхнє емоційне та психічне здоров'я [2]. Втрата близьких людей або розлука з родиною та друзями створює відчуття ізоляції, що зумовлює погіршення соціальних навичок та відносин і сприяє появі відчуття самотності. Також можуть виникати проблеми зі сном, концентрацією уваги та навчанням, оскільки військові дії часто переривають звичайний розпорядок дня. Важливим фактором також є втрата можливостей для розвитку та самореалізації, оскільки війна обмежує доступ до освіти та відпочинку.

Інтернет відіграє життєво важливу роль у підтримці підлітків в Україні під час військового стану. Він служить важливим інформаційним ресурсом, забезпечуючи актуальну і точну інформацію про події в країні. Це допомагає підліткам бути обізнаними та розуміти контекст війни. Окрім того, Інтернет є важливим інструментом і для психологічної підтримки, дозволяючи молодим людям отримувати консультації та поради, особливо коли особисті зустрічі з фахівцями обмежені.

У сфері освіти, з огляду на небезпеку відвідування шкіл в деяких районах, Інтернет стає основним засобом дистанційного навчання, надаючи доступ до вчителів, електронних підручників та інших освітніх матеріалів [3]. Також Інтернет виконує роль комунікаційного каналу, дозволяючи підліткам підтримувати зв'язок з родиною та друзями, що є критично важливим у ситуації, коли багато людей змушені були евакуюватися або виїхати з країни.

Окрім цього, Інтернет служить платформою для вираження емоцій та думок, що дозволяє підліткам ділитися своїми переживаннями та отримувати підтримку від однолітків та громадськості [1], що є особливо важливим для психологічного благополуччя в умовах війни.

Інтернет-ресурси для психологічної підтримки підлітків включають в себе різноманітні платформи та сервіси, що допомагають впоратися з емоційними та психологічними викликами. Онлайн-консультації з психологами і психотерапевтами доступні через спеціалізовані веб-сайти та мобільні додатки, де підлітки можуть анонімно обговорювати свої проблеми і отримувати професійну допомогу. Відео- та аудіокурси з психологічної освіти допомагають підліткам краще розуміти свої емоції та навчають методам саморегуляції. Інтерактивні ігри та додатки, розроблені для поліпшення психічного здоров'я, використовують гейміфікацію для залучення молоді та надання ефективних стратегій боротьби зі стресом. Використання мобільних додатків для медитації, релаксації та стресменеджменту також є корисним. Ці інструменти допомагають в навчанні технікам саморегуляції та впорядкування думок. Важливо зазначити, що багато з цих ресурсів призначені для

забезпечення конфіденційності та анонімності, що є ключовим фактором для підлітків, які можуть відчувати незручність або страх перед обговоренням своїх проблем. Все це разом створює більш-менш ефективну систему інтернет-підтримки, яка допомагає молодим людям краще справлятися з психологічними викликами, особливо у військовий час [4].

Психологічна онлайн підтримка підлітків має низку переваг, але є й обмеження, що впливають на її ефективність. З одного боку, як вже було зазначено, інтернет надає легкий доступ до ресурсів та інформації, що особливо корисно в умовах, коли безпосередній контакт обмежений або недоступний. Створює простір анонімності, що може спонукати підлітків більш вільно висловлювати свої переживання і проблеми. Крім того, інтернет пропонує різноманітність підходів та методів самодопомоги, які можна адаптувати під індивідуальні потреби.

З іншого боку, психологічна онлайн підтримка має обмеження у формі менш особистісного контакту та зменшеної здатності діагностувати та лікувати складні психологічні стани. Відсутність фізичної присутності ускладнює встановлення глибокого терапевтичного зв'язку, який часто є ключовим для успішного лікування. Також існує ризик отримання недостовірної або некваліфікованої інформації, особливо на немодерованих платформах. Ще одним мінусом є технологічний бар'єр, оскільки не всі підлітки можуть мати доступ до надійного інтернет-з'єднання або пристроїв. Це створює нерівність у доступі до онлайн ресурсів, особливо в менш розвинених регіонах або для соціально незахищених груп.

Враховуючи висловлені недоліки, використання Інтернету для психологічної підтримки підлітків в умовах воєнного стану, вимагає уважного та поміркованого підходу. Насамперед, важливо обирати надійні та безпечні онлайн-платформи, які забезпечують конфіденційність і пропонують кваліфіковану допомогу, такі як сертифіковані психологічні портали та додатки. При цьому необхідно уникати використання неперевіраних джерел інформації, які можуть спричинити стрес або неправильне лікування. Варто зауважити, що підліткам важливо обмежувати час, проведений в Інтернеті, особливо слід уникати тривалого занурення в новини про військові дії, оскільки це може підвищити рівень стресу і тривоги. Використовуючи Інтернет для психологічної підтримки, підлітки повинні також пам'ятати про свою безпеку в Інтернеті, уникаючи розкриття особистої інформації з незнайомими особами та зберігаючи конфіденційність своїх онлайн-бесід.

У підсумку, Інтернет в умовах війни в Україні відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні психологічної підтримки підлітків, допомагаючи їм адаптуватися до викликів, які вони переживають, і сприяючи їхньому психологічному благополуччю.

Список використаних джерел:

1. D. Gómez-Baya A. Jean Grasmeyer, E. López-Bermúdez, M. Gaspar de Matos, R. Mendoza. Positive Youth Development and Internet Use in a Sample

of Spanish Adolescents. 2022. Frontiers Media S.A. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fped.2022.842928/full>

2. H. Möhlen, P. Parzer, F. Resch, R. Brunner. Psychosocial support for war-traumatized child and adolescent refugees: evaluation of a short-term treatment program. 2005. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15660709/>

3. M. Chan, J. Sharkey, K. Nylund-Gibson, E. Dowdy 2, M. Furlong. Social support profiles associations with adolescents' psychological and academic functioning. 2022. Journal of School Psychology. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35190074/>

4. R. Frounfelker, N. Islam, J. Falcone, J. Farrar, C. Ra, C. Antonaccio, N. Enelamah, T. Betancourt. Living through war: Mental health of children and youth in conflict-affected areas. 2019. International Review of the Red Cross. № 911. URL: <https://international-review.icrc.org/articles/living-through-war-mental-health-children-and-youth-conflict-affected-areas>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

Вітренко Олена Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри туризму та
готельно - ресторанного бізнесу
Дніпровського гуманітарного університету

Вітренко Анжеліка Геннадіївна

здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Дніпровського гуманітарного університету

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. Україна стала жертвою найбільшого в історії своєї незалежності військового конфлікту, викликаного військовою агресією РФ. Ця війна завдає величезних збитків українській державі та суспільству. Серед постраждалих від війни є і українські діти - найбільш беззахисний та вразливий шар населення, які постраждали як фізично, так і психологічно.

Дошкільний вік є важливим періодом у розвитку дитини. У цьому віці закладаються основи особистості, формуються емоційні реакції та навички адаптації до навколишнього світу. Війна може негативно вплинути на емоційний стан дітей дошкільного віку, що може призвести до розвитку різних психологічних проблем у майбутньому. Проте, на сьогоднішній день існує обмежена кількість наукових досліджень, спрямованих на вивчення емоційного стану цієї вікової групи дітей. Окремого дослідження потребує вивчення впливу на емоційний інтелект дошкільнят факторів, пов'язаних зі змінами в їхньому житті, привнесених військовою агресією росії.

Визначення проблеми: Військовий конфлікт на сході України спричиняє численні виклики для суспільства, однак важливо відзначити, що однією з основних проблем є вплив цього конфлікту на емоційний стан дітей дошкільного віку. Ця проблема є актуальною і потребує подальшого наукового дослідження для розуміння її обсягу та наслідків.

Військова агресія має значний негативний вплив на емоційний стан дітей дошкільного віку. Діти цього віку особливо вразливі до травматичних подій, оскільки їхня нервова система ще не повністю сформована. В умовах війни діти можуть відчувати страх, тривогу, стрес, депресію та агресію. Ці емоційні проблеми можуть негативно вплинути на їхній розвиток, навчання та взаємодію з іншими людьми.

Вплив війни на емоційний стан дітей дошкільного віку залежить від багатьох факторів, таких як:

- Вік дитини
- Індивідуальні особливості дитини
- Тривалість та інтенсивність впливу стресу
- Наявність соціальної підтримки

Діти дошкільного віку молодшого віку (3-4 роки) можуть не розуміти, що відбувається навколо них, але вони можуть відчувати страх і тривогу, реагуючи на емоції батьків та інших дорослих. Діти дошкільного віку старшого віку (5-6 років) можуть краще розуміти ситуацію, але це також може призвести до посилення страху і тривоги, а також до інших емоційних проблем, таких як депресія та агресія. Суттєвим фактором впливу є ізоляція – відривання дітей від рідної території, втрата дому та погіршення звичного способу життя.

Дослідження показали, що тривалий вплив стресу може мати серйозні негативні наслідки для розвитку дітей дошкільного віку. Діти, які зазнають травматичних переживань, можуть мати проблеми з навчанням, поведінкою та емоціями. Вони також можуть бути більш схильні до розвитку психічних захворювань у пізнішому віці.

Важливо зазначити, що не всі діти, які зазнають впливу війни, матимуть емоційні проблеми. Деякі діти можуть бути стійкішими до стресу, ніж інші. Наявність соціальної підтримки з боку батьків, родичів та інших дорослих також може допомогти дітям впоратися зі стресом і травматичними переживаннями.

Діти дошкільного віку можуть реагувати на стресові ситуації різними способами. Найпоширенішими емоційними реакціями є:

- Страх: Страх є найбільш поширеною емоційною реакцією дітей на війну. Діти можуть боятися сильних звуків, таких як вибухи або постріли, вони можуть боятися бути розлученими з батьками або боятися за своє життя.

- Тривога: Тривога - це ще одна поширена емоційна реакція дітей на війну. Діти можуть турбуватися про майбутнє, про безпеку своїх близьких або про те, що станеться з ними, якщо вони будуть розлучені з батьками.

- Смуток: Смуток є нормальною емоційною реакцією на втрату або зміну. Діти можуть відчувати смуток за своїм домом, за своїми друзями або за близькими, яких вони втратили внаслідок війни.

- Гнів: Гнів є нормальною емоційною реакцією на несправедливість або загрозу. Діти можуть відчувати гнів на людей, які розпочали війну, або на ситуацію, яка з ними сталася.

- Агресія: Агресія є одним з можливих способів вираження гніву. Діти можуть проявляти агресію в поведінці, наприклад, битися, кусатися або кидати речі.

- Регрес: Регрес - це повернення до більш ранніх форм поведінки. Наприклад, дитина, яка вже навчилася ходити на горщик, може почати мочитися в ліжку внаслідок стресу.

- Соматичні симптоми: Соматичні симптоми - це фізичні симптоми, які можуть бути викликані стресом, такі як головний біль, біль у животі, порушення сну та апетиту.

Важливо зазначити, що не всі діти будуть реагувати на стресові ситуації однаково. Деякі діти можуть проявляти кілька з описаних вище емоційних реакцій, а інші можуть проявляти лише одну з них [3]

Психологічні наслідки військового конфлікту для дітей є складним і важливим аспектом розуміння впливу воєнної ситуації на їхнє психічне здоров'я. Вони можуть бути короткостроковими та тривалими, і в обох випадках вимагають уваги та дбайливого підходу.

Короткострокові наслідки:

- Порушення сну та апетиту: діти можуть мати проблеми із засинанням та підтримкою сну, а також можуть втратити апетит або почати переїдати.

- Кошмари: дітям можуть снитися кошмари про війну та насильство.

- Страх розлуки з батьками: діти можуть боятися бути розлученими з батьками, навіть якщо вони знають, що батьки будуть поруч.

- Регрес (повернення до більш ранніх форм поведінки): діти можуть почати мочитися в ліжку, смоктати пальці або проявляти інші форми поведінки, характерні для більш раннього віку.

- Проблеми з поведінкою (агресія, непослух): діти можуть стати більш агресивними або непослушними. Це може бути способом впоратися зі стресом та негативними емоціями.

Довгострокові наслідки:

- Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): ПТСР є серйозним психічним розладом, який може розвинутися після травматичної події, такої як війна. Люди з ПТСР можуть відчувати повторні спогади про травматичну подію, кошмари, напруження та уникнення ситуацій, які нагадують їм про травму.

- Тривожні розлади: тривожні розлади, такі як генералізований тривожний розлад та соціальний тривожний розлад, можуть розвинутися у дітей, які пережили війну. Діти з тривожними розладами можуть відчувати надмірне занепокоєння, страх та паніку.

- Депресія: депресія є ще одним психічним розладом, який може розвинутися у дітей, які пережили війну. Діти з депресією можуть відчувати смуток, втрату інтересу до діяльності, яка раніше приносила їм задоволення, та труднощі з концентрацією.

- Проблеми з поведінкою: діти, які пережили війну, можуть мати проблеми з поведінкою, такі як агресія, непослух та порушення правил. Це може бути способом впоратися зі стресом та негативними емоціями.

- Труднощі з навчанням: діти, які пережили війну, можуть мати труднощі з навчанням. Це може бути пов'язане з відсутністю доступу до освіти, стресом або травмою.

• Проблеми у взаєминах з іншими людьми: діти, які пережили війну, можуть мати проблеми у взаєминах з іншими людьми. Це може бути пов'язано з труднощами в довірі іншим людям або з відчуттям ізоляції від інших.

Важливо розуміти, що психологічні наслідки воєнного конфлікту можуть виявлятися по-різному у різних дітей залежно від їхніх індивідуальних особливостей, підтримки від батьків та оточення, а також тривалості та інтенсивності конфлікту. Не всі діти, які пережили війну, матимуть психологічні наслідки. Деякі діти можуть бути більш стійкими до стресу, ніж інші. Для виявлення, лікування та підтримки дітей з психологічними наслідками воєнного конфлікту важливо залучати фахівців-психологів та створювати безпечне середовище для їхнього відновлення [1, С.46-50]

При роботі з травмою та попередженням ПТСР у дитини важливо проводити роботу на всіх рівнях сприйняття: раціональна свідомість, образне мислення, емоції та тіло.

На когнітивному (раціональному) рівні необхідно враховувати наступне:

- пояснювати відповідно віку, про те що відбувається;
- чим молодше дитина, тим говорити простіше та з мінімальною кількістю слів (по суті);
- якщо не пояснювати дитині, не говорити, тоді вона дофантазує або скаже хтось чужий;
- говорити тільки правду про все;
- позитивна риторика, а не фантазії що все буде добре;
- не обіцяти, коли не має гарантії; • дитина не вміє планувати, погано розвинутим є часове мислення, тому говорити про майбутнє, давати надію;
- все, що робить дорослий, озвучувати та пояснювати, питати про почуття та думки дитини.

На емоційному рівні необхідно враховувати наступне:

- діти добре відчують, проте їм складно називати емоції;
- батьки або опікуни повинні вміти висловлювати власні емоції, щоб допомогти дитині;
- вміти ідентифікувати та називати власні емоції та використовувати позитивну риторичку: мені також страшно, але я думаю як нам вийти з цієї ситуації та запропонувати разом виразити емоцію (гарно знати декілька практик);
- не соромити, не забороняти, не висміювати, не критикувати;
- звертати увагу на зміну настрою в гіпо/гіпер сторону стресу.

На тілесному рівні важливо враховувати наступне:

- конгруентність вербального та невербального;
- проговорити правила фізичної безпеки;
- обнімати, гладити, качати, робити масаж дитині, важлива дрібна моторика;
- емоційно-тілесний контейнер.

Відносно образного мислення (фантазія, спогади, сон) дітей важливо:

- навчити дитину говорити про власні емоції, про сни, думки, про все, що турбує, інакше до фантазує;
- якщо дитина бачила щось страшне, краще спитати що він відчуває, зазначити що ви завжди його вислухаєте, втішите;
- допомогти символізувати емоції через гру та творчість (малювати, ліпити, іграшки, виразити через тіло та рух);
- звернути увагу, якщо перестає грати або гра не розвивається, це може вказувати на травматичний стрес, починає грати в смерть, катастрофу – краще звернутись до психотерапевта; якщо почали снитися кошмари – говорити, обнімати, втішати.

Врахування всіх рівнів емоційного сприйняття допоможе знизити рівень стресу дитини дошкільного віку, активізувати його внутрішні ресурси, відновити довіру дитини до себе, укріпити його життєстійкість [2, С.37-38].

Висновок. Психологічні травми, зумовлені війною, мають як короткострокові, так і довготривалі наслідки для дитячої психіки: чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми. Тому перед психолого - педагогічною спільнотою України постають нові серйозні виклики щодо теоретичного та практичного опрацювання та вирішення поставлених задач.

Список використаних джерел та літератури:

1. Омельченко Я.М. Психологічна допомога дітям з тривожними станами / Яніна Омельченко, Зоя Кісарчук – К.: Шкільний світ, 2008. – 112 с.
2. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій. Методичний посібник. / З. Г. Кісарчук, Г. П. Лазос, Л.І. Литвиненко, Л.Г. Царенко. – К.: , 2015. – 207 с.
3. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально - методичний посібник. – К.: Агенство «Україна», 2015. – 106 с.

Красильникова Аліна Олексіївна

здобувачка вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти

Дніпровського гуманітарного університету

Корсунська Вікторія Валентинівна

практичний психолог, волонтер AWO SPI

Soziale Stadt und Land Entwicklungsgesellschaft

(Німеччина)

КОЛІР ЯК АСОЦІАТИВНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНФЛІКТУ ОСОБИ

Колір існує навколо нас як в природному, так і в штучному середовищі. Ми бачимо це з того моменту, як розплющуємо очі, до того моменту, як ми відпочиваємо. Наш світ складається з безлічі кольорів та комбінацій, кожен з яких надає на нас якусь форму. У мистецтві та антропології символіка кольору

відноситься до здатності кольору позначати сенс і передавати нематеріальні ідеї та емоції. Ми розуміємо, що *колір* – це відчуття, яке виникає в свідомості людини при дії на її органи зору електромагнітного випромінювання видимого діапазону спектру.

Вивчаючи тему психологічного впливу кольору на особистість, варто зазначити, що цей вплив досить двоякий. *Первинний вплив* здійснюється завдяки нашому враженню від сприйняття середовища чи предметів. Наприклад, легкість, тяжкість, тепло, холод, вологість і таке інше. *Вторинний вплив* здійснюється підсвідомо, через наші асоціації. Цей вплив більш індивідуальний та накопичується у процесі поповнення життєвого досвіду.

Так, ще з давніх часів, на генетичному рівні людей передаються деякі асоціації. Ось із темрявою, наприклад, зв'язуються чорний і темно-синій кольори, тому вони викликають почуття страху та тривоги, бо це нічна темрява, вечір та сутінки. А ось жовтий та оранжевий навпаки, викликають асоціації із ранком та світлим сонячним днем, а тому веселять і дають відчуття безпеки. Природний зелений заспокоює та надає почуття свіжості, він як весняна травичка. Блакитний асоціюється із легкістю та спокоєм, ніби повітряне небо. Білий – чистота та невинність, як сніг. Коричневий – земля.

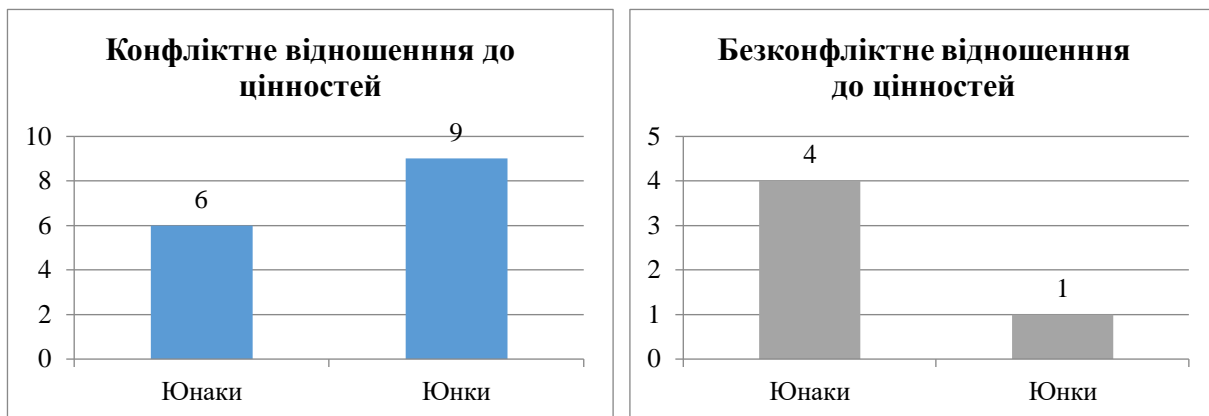
Взагалі, звичка сприймати світлі тони зверху, а темні знизу теж пішла від природи: вище розташовуються блакитний та жовтий, а нижче темні – коричневий, зелений, червоний. Цікаво, що ахроматичні кольори не будуть асоціюватись з якимись емоційними станами, бо це абстрактні кольори чорної безодні космосу та сліпучої білизни сонця.

На нашу думку, цікаво прослідити саме наш несвідомий вибір кольорів у зв'язку із життєвими труднощами, котрі зараз проживаються. Це було цікаве дослідження. У зв'язку з обмеженнями, з якими стикнулося суспільство, місцем для проведення дослідження обрано Інтернет-простір, а саме месенджер Telegram. У дослідженні взяли участь 20 студентів віком 20-21 рік. З них 10 юнаків та 10 юнок. *Гіпотезою* дослідження висунуто припущення про те, що асоціативний вибір кольору відображає внутрішні конфлікти осіб юнацького віку. Проаналізувавши методичний матеріал, було взято наступні методики: Колірний тест відносин (КТВ) Є. Бажина і О. Еткинда, а також Восьмиколірний тест М. Люшера.

Учасники знаходились у комфортному для них середовищі. Після виконання цієї умови, їм надавалась інструкція до проходження методик. Першою була КТВ, другою Восьмиколірний тест. У ході роботи проводилася бесіда, яка допомагала у проходженні та роз'ясненні спірних питань. По закінченню, усі учасники відчували себе добре, у деяких підвищився настрій та з'явилась енергія для виконання власних справ. Отже, ми пропонуємо розглянути результати двох методик.

Проведення першої методики (КТВ) ми отримали наступну інформацію: при визначенні осіб, предметів і понять, які грають в житті випробуваного істотно значення лише один хлопець вказав себе у списку. Для інших це питання задавалось наприкінці методики; кількість конфліктних відношень до

себе у юнаків та юнок рівнозначна – дві особи. Взагалі конфліктне відношення до власних цінностей простежується у 15 осіб – у 6 юнаків та 9 юнок. У п'яти осіб не виявлено конфліктного відношення.

Діаграма 1. Відношення до цінностей

Найчастішим кольором для асоціації із самим собою було обрано синій, на другому місці опинився зелений.

Діаграма 2. Вибір асоціативного кольору до свого «Я»

Усі цінності можна розподілити на дві групи: матеріально докільне (природа, тварини та рослини, речі, їжа та напої, гроші, література, музика) та духовно-соціальне (потреби, риси характеру, відчуття, здоров'я, любов, дружба, сім'я, самореалізація, розваги та хобі, кохана людина, робота та кар'єра).

Якщо брати оригінальні формулювання, то на першому місці опинилась сім'я, на другому – дружба та гроші, на третьому – самореалізація та любов.

Проте, в нас є деякі вагання щодо інтерпретації результатів, адже все зводиться лише до номерного ряду кольору за Люшером. Тим самим, відкидається вплив асоціативного фактора, а саме відчуття та інтерпретаційне значення кольору.

Діаграма 3. Цінності учасників

Наприклад, коричневий колір має 6 місце і якщо з ним є асоціація у системі цінностей, то це означає конфліктний прояв, але людині може подобатись цей колір і асоціюватись з опорою, стабільністю та комфортом. До речі, більшість опитуваних ставили цей колір як раз навпроти сім'ї, надійності, улюбленої іграшки (що дає відчуття комфорту та дитячої безпеки) чи друзів.

Саме тому ця методика, на мою думку, дещо недопрацьована. Її краще застосовувати для індивідуальних випадків, не відкидаючи впливу характерних рис кольору, культурного та індивідуального сприйняття кольору. Крім того, після завершення обов'язкова бесіда та обговорення конфліктних результатів, бо можлива не правдива інтерпретація результатів. Проведення Восьмиколірного тесту М. Люшера дало наступну інформацію: внутрішні конфлікти були присутні у всіх тою чи іншою мірою вираженості, проте повністю відсутні лише у 3 осіб – двох юнаків та однієї юнки.

Таблиця 2

Основні внутрішні конфлікти	
Основні конфлікти	Кількість осіб
бажання аби залишили у спокої та мирі	6
бажання взаєморозуміння	3
бажання бути незалежним та самостійним	2
бажання бути незалежним та самостійним	4
забагато бере на себе	2
шукає виходу із неприємної ситуації	6
небезпека безрозсудної поведінки	2
перенавантаження	3
бажання суспільного визнання	2

На фоні цих внутрішніх конфліктів в 11 осіб виявлено стресовий стан. Незначні конфлікти присутні у 16 осіб, відчутні конфлікти – у 12 осіб, серйозні конфлікти – у 4 осіб. Незначна тривожність присутня у 11 осіб, емоційна напруга – у 8 осіб, стан дезадаптації – в однієї особи.

Ці дилеми – це більше, ніж просто важкі рішення; вони є прикладами внутрішнього конфлікту. Внутрішній конфлікт виникає, коли ми відчуваємо у собі протилежні бажання, цінності чи переконання. Це напруга, яку особистість відчуває, коли «серце говорить» одне, а розум стверджує протилежне. Ці конфлікти можуть змінюватись від незначних внутрішніх проблем, таких як вибір між двома варіантами обіду, до серйозних моральних конфліктів, які можуть радикально вплинути на перебіг життя особистості.

Проаналізувавши результати двох методик, можна судити про те, що залежність між асоціативним вибором кольору та внутрішнім конфліктом особистості дійсно існує і через неї можна прослідити сутність конфліктів у юнаків та юнок. Це підтверджує обрану гіпотезу дослідження про те, що асоціативний вибір кольору відображає внутрішні конфлікти осіб юнацького віку.

На додаток, є спеціальні методики на їх виявлення. Прослідковано наступні закономірності: лише один із двадцяти осіб вказав себе у переліку цінностей, лише один учасник не має ніяких внутрішніх конфліктів за жодною з методик, серед цінностей переважають духовно-соціальна група (сім'я, любов, дружба і так далі), у чотирьох осіб досить серйозні внутрішні конфлікти. Крім того, у 50% учасників перебувають у стресовому стані.

На останок ми пропонували відповісти на питання:

– Чому небо блакитне? Багатобарвний сонячний промінь фарбує товстий шар повітря, а невидимі крихітні частинки пилу і водяних крапель розсіюють кольори спектра. Чим менші ці частки, тим коротші світлові хвилі вони розсіюють. Тому небо і забарвлюється в блакитний колір.

– Чому буває райдуга? Райдуга – це сонячний промінь, котрий проходить крізь дощові краплі розсіюючись на спектр. Іноді райдуга буває вночі, коли після дощу яскраво світить місяць, проте вона тьмяніша та біліша. Найцікавіше явище, коли веселка з'являється через відбиття від рівної льодяної поверхні.

– Чому сніг білий? Сніжинка може пропустити крізь себе сонячний промінь, але у купі вони стають непрозорими та повністю відбивають білий промінь.

Отже, колір – це те явище, котре розповсюджене всюди, будь це навіть монохромність. Тому, психологія кольору має багате застосування. Її знання широко застосовуються у сферах готельно-ресторанної справі, дизайнерстві, маркетингу і, звісно ж, у терапії.

Таким чином, враховуючи показники отримані у ході дослідження в обмежених умовах, ми спробували висловити власну думку та пояснити розуміння внутрішнього конфлікту через колір.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Основи теорії кольору : навч.-метод. посіб. для здоб. освіт. ступеня бакалавра спец. 186 «Видавництво та поліграфія» усіх форм навчання / упоряд. : Т. І. Веретільник, Л. Д. Мисник, Р. Б. Капітан, Ю. П. Мамонов, О. В. Манзюра. Черкаси: ЧДТУ, 2020 130 с.
3. Прищенко С. В. Еволюція науки про колір. *Академія кольору*. 2006.
4. Прищенко С. В. Основні характеристики кольору. *Академія кольору*. 2006.
5. Прищенко С. В. Сприйняття кольору. *Академія кольору*. 2006.
6. Туриніна О. Л. Практикум з психології : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 328 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/p08_27.pdf.
7. Fussell G. The Meaning of Colors in Cultures Around the World. / Shutterstock. Blog Home. Designer. URL: <https://www.shutterstock.com/blog/color-symbolism-and-meanings-around-the-world>.
8. Chapman C. Color Theory for Designer, Part 1 The Meaning of Color. May 20, 2021. URL: <https://www.smashingmagazine.com/2010/01/color-theory-for-designers-part-1-the-meaning-of-color/>.
9. Циба І. Коротко про теорію кольору. 2013. URL: <http://www.colorantlab.com/theory.html>.

Охотник Ярослава Станіславівна

здобувачка вищої освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти

Дніпровського гуманітарного університету

Корсунська Вікторія Валентинівна

практичний психолог, волонтер AWO SPI

Soziale Stadt und Land Entwicklungsgesellschaft

(Німеччина)

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ

Проблема пандемії на сьогодні має інше розуміння. Зміни, що відбуваються на міжнародній арені, пов'язані не тільки з хворобою, яка змінила свій напрям впливу на організм людини. Відбулась своєрідна еволюція. Вірус реплікується, або створює нові копії себе самого, тобто відбувається «мутація», що призводить до змін характерних особливостей вірусу. Сьогодні однією з найголовніших світових подій, що вплинула на світове суспільство в цілому – це війна. Саме вона відвернула суспільство від

однієї «смертоносною» події, до іншої. Однак, не дивлячись на це, ми б хотіли поділитися своїми напрацюваннями, які ми зробили до повномасштабного вторгнення РФ на територію України та лише зараз з'явилася нагода оприлюднення матеріалів.

Отже, Міністерство освіти і науки України зазначало, що «дистанційна освіта – це можливість навчатися та отримувати необхідні знання віддалено від навчального закладу в будь-який зручний час»³. Керуючись Положенням про дистанційну освіту та Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні регулюються права та обов'язки учасників навчального процесу (учнів, студентів, педагогічного складу тощо). Навчання з використанням дистанційних методів і прийомів означає використання в навчальному процесі всіх доступних засобів комунікації, які не потребують особистого контакту учня і викладача, а також можливість використання зазначених педагогічним працівником навчальних матеріалів. Вперше дистанційне навчання стало широко застосовуватися в Австралії, США та Канаді, оскільки великі відстані ускладнювали регулярне навчання у школі. Нині цей вид навчання сприймається як альтернатива традиційним, класичним методам навчання. Дистанційне навчання через Інтернет широко використовується у світі на рівні вищої освіти, а також як доповнення до професійних чи спеціальних знань.

Школа охорони здоров'я штату Джорджія провела дослідження про те, як перехід на дистанційне навчання вплинув на студентів. Мета дослідження полягала у визначенні академічних проблем студентів, можливих перевагах дистанційного навчання та як цю інформацію можна використовувати надалі. У дослідженні брали участь 184 студенти, де 82,6% були дівчата, а 17,4% чоловіки. Було розроблено та використано анкету, яка складалася з 22 закритих та відкритих питань та питань за шкалою Лайкерта (від «категорично не згоден» до «повністю згоден»). У цьому опитувальнику були виділені такі шкали: навчальна діяльність, викладацька діяльність, мотивація, поведінковий фактор. Дане дослідження показало, що за шкалою «навчальна діяльність» 64,5% студентів відчували велике навантаження, яке пов'язане з новим форматом отриманих завдань. За шкалою «викладацька діяльність» було заявлено, що 53,9% викладачів адаптували програми своїх навчальних дисциплін під онлайн навчання. Шкала «мотивація» показала, що 53,6% студентів змогли зберегти мотивацію до навчання за умов дистанційного навчання. І нарешті «поведінковий фактор», він показав, що тільки 10% студентів були стурбовані наявністю вірусу і можливим його зараженням, а 90%, що залишилися, були стурбовані впливом Covid-19 на здоров'я близьких, рідних і друзів.

Так само, ми не залишимо поза увагою експеримент, який був проведений британськими вченими, які заявили, що ситуація з пандемією та скасуванням іспитів дуже сильно вплинула на психічний стан і розвинула психічні розлади в учнів. Дослідження проводилось Національною службою охорони здоров'я Британії. За результатами якого було з'ясовано, що у

³Дистанційна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>

порівнянні з 2017 роком, де серед психічних розладів було виявлено у 11% хлопчиків (одного з дев'яти дітей), що беруть участь в експерименті. Після введення першого карантину у 2019 році кількість дітей, які страждають на психічні розлади збільшилася серед хлопчиків на 16%, а серед дівчаток на 15%. Причиною такого підйому стало не лише обмежене спілкування з однолітками, а й страх зараження себе та своїх близьких коронавірусом, що могло призвести до смерті. Половина старшокласників були не надто задоволеними переходом в інший режим, а третина учнів залишилися цілком задоволеними подібними змінами. Здебільшого це пов'язано з приведеними до дії карантинними обмеженнями. Ми не можемо не відзначити недолік спілкування, оскільки виявили, що найбільш уразливими були підлітки. Карантинні обмеження вплинули на їхню соціалізацію, формування індивідуальності та на фізичний розвиток. Третина учнів, які були задоволені через запровадження карантинних обмежень, аргументували свою радість тим, що з'явилася можливість виспатися і не вставати рано на навчання, не витратити час на дорогу. Ще це було пов'язано з тим, що за наявності булінгу в навчальних закладах, підлітки відчували тривожність, а так вони мали можливість бути вдома і залишатися при цьому в повному спокої. Цим ми хочемо підкреслити неформальне виконання, тому що в такій ситуації не можна вимагати нічого чисто формального. Необхідно повернутися, поза логікою до виконання та кількісної оцінки, до суттєвих координат дії шкільної системи.

Питання дистанційного навчання є авангардним в Італії. Педагоги, вчені, студенти та інші зацікавлені особи звертають увагу на його можливості та обмеження. Міністерство освіти, департамент освіти і навчання звернувся до працівників освіти з листом від 17 березня 2020 року № 388 «Новий надзвичайний стан у зв'язку з коронавірусом. Перші оперативні рекомендації до діяльності дистанційного навчання». В ньому наголошено, що «надзвичайна ситуація зі здоров'ям, через яку переживає Італія, привела до необхідності протягом кількох днів вжити заходів, які вимагають від директора, як частину ширшого здійснення своїх прерогатив, *«активувати на весь час призупинення дидактичної діяльності в школах...»*. Слід зазначити, що в листі наголошено про використання *«дистанційних методів навчання з врахуванням специфічних потреб учнів з обмеженими можливостями»* [1].

З одного боку, керівництво закликає всю освітню спільноту, в межах професійної та, перш за все, етичної відповідальності кожного, продовжувати виконувати соціальне та формувальне завдання «навчання», надавати підтримку спільноті та відчуття належності у боротьбі з ризиком ізоляції та демотивації. Взаємодія між учасниками освітньої спільноти повинна стати міцною як «клей», підтримати та зміцнювати мережу стосунків, ділитися викликом, що стоїть перед суспільством, і схильністю зіткнутися з несподіваною ситуацією [1]. З іншого боку, важливо не переривати навчальний процес. Тематичні відхилення аспектів, які характеризують професійний профіль викладача, означає, що не можна порушувати

конституційні принципи права на освіту. Важливо переконатися, що кожен учень залучений до змістовної діяльності з точки зору навчання, використовує наявний час і різні можливості (читання книг, перегляд фільмів, прослуховування музики, перегляд науково документальних фільмів, розгляд інтерактивних презентацій тощо) запропоновані викладачем [1]. Керівництвом створено спеціальний розділ на сайті міністерства, де можна знайти необхідну інформацію щодо організаційних процедур та отримати доступ до розділу, створеного спеціально для того, щоб у найрізноманітніших формах активувати дистанційне навчання. Таким чином, було зроблено спробу задовольнити потреби менш технологічно обладнаних навчальних закладів із потребами найбільш передових реалій щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні тощо.

З перших моментів надзвичайної ситуації в Італії спостерігалася солідарність між сферою охорони здоров'я та освітніми закладами країни, підприємствами. Асоціації надали послуги та ресурси на благо шкіл та вчителів. Саме підтримуючий та згуртований спосіб, демонстрація почуття відповідальності, доступності, здатності до реорганізації перед обличчям непередбаченої ситуації, безпрецедентної в історії суспільства, підтверджує її місію. Тому що фізична дистанція або навіть ізоляція не можуть і не повинні означати «залишення». На думку П.-Ч. Ріволтелла, президента CREMIT (Італія) стосовно дизайну освітнього процесу слід звернути увагу на «вивчення сценарію з вибором матеріалів, де він має бути доступним перед уроком, точні робочі інструкції, використання синхронного спілкування (чат і відео), дзвінки для з'ясування сумнівів та обговорення проблем тощо». На думку італійських вчених дистанційна навчальна діяльність, як і будь-яка навчальна діяльність, передбачає обґрунтоване та кероване конструювання знань через взаємодію між вчителями та учнями. Незалежно від засобів, за допомогою яких здійснюється навчання, цілі та принципи не змінюються. Усвідомлюючи, що ніщо не може повністю замінити те, що відбувається в присутності, в класі, все ще потрібно створити «навчальне середовище», яким би незвичним у загальному сприйнятті та досвіді не було. Пряме або опосередковане, негайне або відкладене підключення, через відеоконференції, відеоуроки, групові чати; обґрунтована передача навчальних матеріалів через завантаження їх на цифрові платформи та використання реєстрів класів у всіх їх функціях комунікації та підтримки навчання, з подальшою розробкою та обговоренням, що безпосередньо чи опосередковано з вчителем, взаємодія насправді цифровому освітньому інтерактивні системи та програми: все це дистанційне навчання.

Однак, виникли суперечки. Частина суспільства заявила про те, що необхідно відмовитися від простого надсилання матеріалів або простих завдань, яким не передують пояснення, що стосується розгляданого змісту, або які не передбачають подальшого втручання роз'яснення або відновлення з боку викладача. Вивчаючи проблемні питання в дистанційній освіті Італії, ми дійшли висновку, що в перші моменти закриття освітніх закладів посилення

домашніх завдань могла бути не тільки терпимою, а й функціональною, то з часом, після тижневого припинення очної діяльності, необхідно змінити визначення діяльності. Багато сімей скаржилися на велику кількість домашніх справ, посилалися в деяких випадках на практичні труднощі. Багато студентів, наприклад, не мають ПК і використовують для занять смартфон. Таким чином, якщо немає проблем із підключенням, якщо не в обмежених випадках, виникають значні проблеми з доступом до платформ або цифрових пропозицій, які не завжди підтримуються мобільними пристроями. Проте у багатьох сім'ях немає принтерів. У деяких сім'ях навчаються декілька дітей і батькам важко справлятися з ранку, будучи в мережі з двома або більше освітніми закладами одночасно і маючи тільки один комп'ютер. Також спостерігаються труднощі в разі зміни та погіршення погодних умов. Рекомендується використовувати відеозаписи уроку та використовувати Google клас, Microsoft Teams, Moodle.

В Польщі, наприклад, одним із перших виступив директор Інституту неурядових ініціатив Г. Калек. Свої думки він сформулював на основі анкет надісланих батькам, завдяки чому зібрав понад 8 тис. відповідей. Перші результати своїх досліджень він опублікував у статті «Rodzice o koronaedukacji», де надав висновки проведеного опитування. На його думку, більшість заяв батьків були досить тривожними, що й не дивно. До такої форми навчання ніхто не був готовий [3]. У квітні розпочалася ціла хвиля досліджень з презентації та оцінки виконання викладання відстані. Питання стосувалися: оснащення учнів та викладачів відповідним обладнанням, рівень вміння користуватися цим обладнанням, види прийомів, які використовуються вихователями, справлятися зі способами проведення онлайн-занять, а також фізичними та психічними наслідками перебування в ізоляції та багатогодинної роботи з комп'ютером. Зверталася інформація про труднощі та проблеми, пов'язані з дистанційним навчанням. З'явилося чимало аналізів щодо умов дистанційного навчання, їх організували університети, фонди, асоціації та компанії, пов'язані з освітою, а також інтернет-портали. Однією з найсерйозніших проблем дистанційного навчання було змусити всіх студентів вчитися. Нерівномірне забезпечення обладнанням та різноплановий рівень культурного капіталу студентських сімей утруднювали, а то й унеможливлювали це завдання. У проведеному дослідженні Г. Калек намагався знайти інформацію про те, якою мірою можна було забезпечити рівний (відносно) доступ для навчання. Звідси виникла спроба шукати відповіді на два основних питання: про забезпечення належних умов для дистанційного навчання та про отримання дистанційного навчання. Г. Калек сподівався, що ця інформація допоможе вказати, скільки дітей не змогли чи не хотіли починати вчитися, що визначило труднощі дистанційного навчання та наскільки воно було ефективним [2].

Вивчення дидактичних методів освітнього процесу У всіх дослідженнях проведених польськими фахівцями, в яких брали участь вчителі, критично коментується сама базова програма як надто роздута, а також ті, хто вимагав

її виконання в таких складних умовах. Ці вимоги викликали численні напруження та страхи серед вчителів, перевантажували учнів, критикували батьків і, як підкреслювали педагоги, поглиблювали нерівність серед учнів. З таким обсягом навчання, особливо в умовах дистанційного навчання, впоралися лише найталановитіші та наймотивованіші люди. І перевантажені навчальні програми, і методи навчання знижують мотивацію до навчання. Навчання втомлює і, до того ж нудно. Єдиний мобілізуючий фактор – це оцінки вчителя та постійний тиск. Дистанційні заняття були, за словами великої групи студентів, навіть нуднішими, ніж ті, що проводилися в школі до пандемії: *«Оцінювання знань та вмінь учнів у дистанційному навчанні відбувається дуже традиційно. Найчастіше вчителі ставлять оцінки за виконання вправ, робочих листів (24,13%) або проведення контрольних робіт (20,45%). Рідше вони рекомендують студентам виконувати підсумкові завдання онлайн (14,59%) або пропонують їм вікторини чи інтерактивні вправи (10,69%). У студентів також не так багато можливостей для реалізації проєктів, які вимагають використання безлічі різних навичок, не тільки пізнавальних, а й соціальних»* [2]. Польські дослідники стверджують, що найважливіше – подбати про стосунки з оточенням учня, потім, на думку Й. Піжалського, *«зміцнити підтримку та створити стійкість, що розуміється як здатність впоратися з ситуацією, в якій є багато шкідливих факторів»* [4], і лише потім дбати про ефективну освіту. Дослідники також вказували на важливість встановлення контактів з батьками, підтримки контактів з учнями, забезпечення гумору під час спілкування з ними та ініціювання командної роботи. Вони наголошували, що в *«опосередкованій освіті» важливіше «навчити учнів вчитися, ніж змусити їх засвоїти матеріал»* [3] і що *«слід відмовитися від виконання основного навчального плану, зосередитися на розвитку компетенцій та інтересів» студенти»* [3].

Як ми вже говорили, дистанційне навчання інтерпретується деякими педагогами як просте виділення сторінок для вивчення із запрошенням виконувати відповідні завдання, а учні з затримкою розумового розвитку важко справляються з новими темами самостійно, без відповідного пояснення. Само собою зрозуміло, що навіть виконання домашнього завдання без чітких пізнавальних зв'язків стає труднощами, які долають лише завдяки батькам, змушеним імпровізувати як вчителя в «полі». Якщо вчителі ретельно не узгодять поставлені завдання та заходи дня, навантаження для дітей із СЛР може стати непосильним. Отже, перед учасниками освітнього процесу постало питання: Успіх чи невдача дистанційного навчання?

Коронавірус зруйнував як наше приватне життя, так і функціонування багатьох установ. Нас залишили вдома, щоб уповільнити поширення хвороби. На думку польського соціолога М. Загорської однією зі сфер, яка особливо сильно постраждала від пандемії, є освіта. Звичайно, знижений рівень освіти не вб'є багато сотень людей, тому можна зробити висновок, що орієнтація на здоров'я цілком виправдана. Однак є занепокоєння, що наслідки пандемії для багатьох вікових груп молодих людей можуть бути болючими та

далекосяжними [2]. Пандемія здивувала нас і змушує змінити наше повсякденне життя, але вона також відкриває знання про різні явища, про які ми не знали повністю. Вони були настільки щоденними та повторювалися роками, що ми або не бачили в них нічого надзвичайного, або взагалі не помічали. Локдаун як свого роду стоп-кадр показав нам їх. Однією з таких областей, яка постала з усім своїм колоритом, є навчання дітей [2].

У своїй роботі ми показали частину своїх досліджень та міркувань. Тому вважаємо за потрібне здійснювати вивчення питань пов'язаних з дистанційним навчанням не лише в межах коронавірусу.

Список використаних джерел:

1. Зражевський С. Ф. Соціальна адаптація: змістовна ціннісна характеристика та функціональне призначення. *Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ: Центр духовної культури, 2004. № 39. С. 14.
2. Zahorska M. Sukces czy porażka zdalnego nauczania? Fundacja im. Stefana Batorego Redakcja: Izabella Sariusz-Skańska, Warszawa 2020. S. 1–15.
3. Całek R. Rodzice o korona edukacji – wnioski z ankiety, «Szkoła. Miesięcznik Dyrektora», sierpień 2020.
4. Pyżalski J., Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele, Wydawnictwo EduAkcja, Warszawa 2020, s. 26.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Боярчук Андрій Миколайович

аспірант

Інституту спеціальної педагогіки і

психології імені Миколи Ярмаченка

НАПН України

Омельченко Ірина Миколаївна

доктор психологічних наук, професор,

провідний науковий співробітник

відділу психолого-педагогічного

супроводу дітей з особливими

потребами Інституту спеціальної

педагогіки і психології

імені Миколи Ярмаченка

НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В РОДИНАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В сучасному світі розвиток освітніх систем та психосоціальна адаптація дітей є актуальними завданнями суспільства. Умови війни несуть за собою невимовні виклики для дітей, ставлячи під сумнів звичність та безпеку їхнього дитинства. Зокрема, молодші школярі, що виховуються в родинях військовослужбовців, зазнають значної психосоціальної та психологічної напруги, яка може впливати на їхній загальний розвиток і психічне здоров'я. В цьому контексті, завданням психологів є створення безпечного простору та стимулювання процесів внутрішнього зцілення. Для дітей з особливими освітніми потребами (далі ООП) ця проблема набуває особливого значення, оскільки вони можуть виявляти особливу чутливість до змін та стресових ситуацій, відтак, набуває особливої актуальності психологічний супровід молодших школярів з ООП, які виховуються в родинях військовослужбовців.

Мета зазначених тез полягає в постановці проблеми дослідження психологічного супроводу молодших школярів з ООП, які виховуються в родинях військовослужбовців.

Окреслена нами наукова проблема на сьогодні всебічно презентована в наукових студіях Н. Дзюби та Л. Самбур, О. Дрозд та О. Татаренко, О. Матвєєвої, Я. Омельченко, Б. Плескач та Н. Серомахи, J. McCullough & M. Hall, S.Ellis.

Дитиною з особливими освітніми потребами визначається така, що «...потребує додаткової підтримки (тимчасової чи постійної) в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [1].

О. Матвеева [2] тлумачить психологічний супровід дітей із особливими потребами як впровадження комплексної системи, що об'єднує медико-психологічні, психолого-педагогічні та психотерапевтичні аспекти. Спрямована ця система на створення умов, які не лише сприяють адаптації та реабілітації, а й сприяють особистісному зростанню дітей в соціумі, включаючи школу, сім'ю, групу однолітків та інші соціальні середовища. Це визначається як важливий внесок у створення умов для повноцінної участі цих дітей у житті суспільства.

З точки зору діяльності психолога, супровід визначають як комплекс заходів [3]:

1. Систематичне відстеження клініко-психологічних і психолого-педагогічних статусів дитини в динаміці її психічного розвитку.

2. Створення соціально-психологічних умов для досягнення ефективного психічного розвитку дітей у соціумі.

3. Надання систематичної психологічної допомоги дітям із особливими освітніми потребами, включаючи консультування, психокорекцію та психологічну підтримку.

4. Забезпечення систематичної психологічної допомоги батькам дітей і підлітків, які мають проблеми в розвитку.

Отже, метою психологічного супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами, які виховуються в родинях військовослужбовців за умов війни, можемо визначити вивчення особистісного потенціалу дитини: співвідношення рівня розумового розвитку дитини і вікової норми, розвитку когнітивної сфери, сформованості мотивації до навчання; особливості емоційно-вольової сфери.

Необхідність реалізації такої діяльності обумовлена численними викликами та труднощами. Так, науковці [4] наголошують, що учні початкової школи, чії батьки перебувають на військовій службі в умовах війни, стикаються з надзвичайно складними обставинами, що супроводжуються нерозв'язними обмеженнями. Серед цих обмежень особливо слід відзначити високу мобільність військовослужбовців та їхню віддаленість від родини, що може призводити до підвищеного ризику виникнення емоційних, поведінкових проблем та труднощів у досягненні успіхів.

В результаті емпіричного дослідження, Я. Омельченко [1] виявлено, що значна кількість дітей військовослужбовців зазнає психічного стресу. Серед його симптомів – гіперреактивність, що виявляється у взаєминнах, викликаючи тривогу втрати контакту та зв'язку. Помітні порушення в когнітивній сфері та саморегуляції негативних емоційних станів також є характерними для даного психічного стану. Симптоми уникнення виявляються в спостереженні за зниженням соціальної активності та відстороненні від неї. Також відзначається зникнення інтересу до речей, які

раніше мали важливе значення в активації процесу витіснення. Симптоми інтрузій виявляються у формі нав'язливих спогадів та повторюваних негативних почуттів. Ці явища можуть раптово та невідповідно до стимулу проявлятися у соціальному оточенні, створюючи додаткове навантаження на психічний стан і функціонування особистості.

Доречно зауважити, що акцентує увагу на важливості психологічної підтримки дітей з ООП, які виховуються в родинях військовослужбовців кандидат психологічних наук Н. Серомаха [3], зазначаючи, що в молодших школярів можна виявити такі ознаки травматичного стресу: відчуття страху чи тривоги, проблеми зі сном, зниження концентрації уваги та реакція на найменший подразник. Діти також можуть постійно ділитися своїм травматичним досвідом з іншими, виявляти надмірну прив'язаність до рідних та учителів і виявляти боязнь повторення неприємного досвіду. Проте, набагато важче простежити негативні тенденції у дітей з особливими освітніми потребами. Це зумовлено тим, що для них самих розуміння того, що відбувається, є завданням вкрай складним, оскільки у них відсутня повна соціальна, фізіологічна та психологічна зрілість. Діти не можуть повністю осмислити суть подій; вони лише запам'ятовують саму ситуацію, фіксуючи свої найсильніші емоції у той момент. Спектр посттравматичних симптомів у цієї категорії дітей включає фізіологічні, емоційні, когнітивні та поведінкові зміни. На рівні поведінки можливі прояви агресивності, ворожості або, навпаки, пасивності та безпорадності як реакції на наявність ситуацій, що викликають психотравмуючий ефект або фрустрацію.

Виходячи з вище зазначеного, це все зумовлює необхідність систематичної корекційної роботи психолога для досягнення позитивних результатів.

Суголосних позицій дотримуються Н. Дзюба та Л. Самбур «Беззаперечним фактом є те, що багаторівневі втручання у вигляді педагогічного та психологічного супроводу можуть покращити довгострокове психічне здоров'я та психосоціальне благополуччя дітей» [5]. Тому, практичний психолог закладу освіти відіграє ключову роль у виявленні та роботі зі специфічними виявами у поведінці дитини, її пізнавальній, емоційно-вольовій та соціальній сферах. При цьому, завдання перед фахівцем стають ще складнішими.

Важливим аспектом при цьому є врахування психологічного стану батьків-військовослужбовців та його впливу на стан школярів, в чому одностайно переконують дослідники О. Дрозд та О. Татаренко [6]. Підбиваючи підсумки дослідження, в якому порівнювали особливості емоційного стану військовослужбовців, що виховують дітей без особливостей розвитку та з ними, науковці визначили, що останні частіше відчувають пригнічення, занепокоєння та провини. Такий емоційний стан негативно впливає на душевне благополуччя батьків та їхні взаємини з оточуючими, а також сприяє соціально-психологічним та особистісним конфліктам, що створює серйозні труднощі в навчанні та адаптації дитини до соціальних норм

поведінки. Тому систематична підтримка сімей, які виховують дітей із ООП, є також надзвичайно важливою і необхідною.

Попри зазначену важливість порушених питань, проблема створення комплексної системи психологічної підтримки молодших школярів з особливими освітніми потребами, які виховуються в сім'ях військовослужбовців, досі не привертала належної уваги вчених. Аналіз наявних досліджень свідчить про відсутність цілісної концепції щодо психологічного супроводу для цієї групи дітей, а також залишає без вирішення питання про сутність, зміст та структуру такого супроводу. Крім того, не визначені критерії для оцінки якості психологічної допомоги та умови, які гарантуватимуть її ефективність.

Таким чином, дана проблема залишається актуальною та вимагає подальшого наукового дослідження, будучи важливим аспектом соціальної відповідальності, оскільки ефективна система психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами може визначати їхній успіх у навчанні та соціальній адаптації.

Список використаних джерел:

1. Омельченко Я. М., Плєскач Б. В. Освітні труднощі дітей військовослужбовців. *Технології розвитку інтелекту* 2022. №6.1 (31). С. 1-21.
2. Матвєєва О. Напрями психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти. *ROČENKA UKRAJINSKO-SLOVENSÁ: Zborník vedeckých prác*. 2020. № 1. С. 71–80.
3. Серомаха Н. Є. Організація психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного часу. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2022. №26. С. 43–47.
4. McCullouch J., Hall M., Ellis S. The Education of Children from Military Families: Identity and Agency. *Educational futures*. 2018. №9(2). P. 4-27.
5. Дзюба Н., Самбур Л. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного часу. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців: збірник наукових праць*. Суми : СумДПУ, 2023. №. 11 (2). С. 176–183.
6. Дрозд О., Татаренко О. Психологічна діагностика сімей військових, які виховують дітей із особливостями у розвитку. *Перспективи та інновації науки*. 2023. №4 (22). С. 393–402.

Іванашко Оксана Євгенівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогічної та вікової
психології

Волинського національного університету
імені Лесі Українки

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ ПРО БАТЬКІВСЬКУ ЛЮБОВ

Юнацький період є одним із найбільш напружених та суперечливих етапів особистісного розвитку людини. Період юності характеризується наявністю кризи, суть якої полягає у прагненні молодих людей до набуття власної ідентичності та самостійності в різних сферах життя. Центральною проблемою юнацтва стає набуття молодою людиною власного ставлення до своєї культури, до соціальної реальності і, в тому числі, до своєї батьківської сім'ї.

Психологічним механізмом, що лежить в основі корінної перебудови особистості в юнацькому віці та становлення її світогляду є, з одного боку, заперечення попередньої системи цінностей, і, з іншого боку, побудова власної картини світу, визначення себе, свого місця у складній багаторівневій системі соціальних і міжособистісних відносин на основі власного пізнавального ставлення до світу і до самого себе. Як правило, цей процес відбувається у межах навчально – професійної діяльності. В цей період життя молодої людини зберігається об'єктивна залежність від батьків в економічній та соціальній сферах. Ця залежність властива протягом всього періоду здобуття освіти і може зберігатися протягом перших років трудової діяльності молодого спеціаліста чи молодого сім'янина. Саме тому одним із найчастіших проявів кризи юнацького віку є реакції емансипації – прагнення звільнитися від опіки, контролю та протекціонізму батьків у різних сферах життя [2].

Розрізняють такі види емансипації в юнацькому віці: емоційна – прагнення до більшої емоційної близькості не з батьками, а з однолітками (можливо, протилежної статі); поведінкова – передбачає здобуття незалежності та свободи, щоб діяти самостійно, прагнення звільнитися від контролю з боку батьків; нормативна – прагнення відкинути норми та цінності, яких дотримуються батьки. Таким чином, стосунки в цей період молодих людей з батьками характеризуються суперечливістю, яка проявляється, з одного боку, в економічній, емоційній та нормативній залежності від батьків, а з іншого боку, у бажанні здобути самостійність та незалежність [3]. Саме тому реальні взаємини юнаків та дівчат із батьками обтяжені конфліктами. Найчастіше причина конфліктів полягає в тому, що дорослі не готові до змін внутрішнього світу молодої людини та необхідності свідомої перебудови системи дитячо-батьківських стосунків. Зміни, що відбуваються з підлітками та молодими людьми юнацького віку, часто

здійснюються занадто швидко, і батьки не встигають перебудуватися, продовжуючи сприймати свою дитину такою, якою вона була кілька років тому.

Явище емансипації юнаків від батьків, з одного боку, є проявом процесу ідентичності молодих людей, що активно розвиваються. Але, з іншого боку, реакція емансипації може породжувати серйозні проблеми у дитячо-батьківських стосунках та стати перешкодою для задоволення базових особистісних потреб юнака за рахунок батьківської сім'ї. Якщо молода людина не поставить перед собою завдання свідомої побудови взаємин з батьками з урахуванням потреб та індивідуально-психологічних особливостей батьків, то вона часто позбавляє себе можливості використовувати стосунки з батьками як ресурс для вирішення своїх емоційних та соціальних проблем [4].

До складу орієнтовної основи діяльності побудови відносин молодих людей з батьками входять дії щодо усвідомлення існуючої системи взаємин у сім'ї, мотиваційних та ціннісних підстав цих стосунків, задоволеності цими взаєминами обох сторін, а також дії молодої людини щодо виділення комунікативних засобів та оцінки їх ефективності. Виявлені складові комунікативного процесу оцінюються молодою людиною у формі емоційних переживань на основі їхнього співвіднесення з власними мотивами, смислами, цінностями. Внутрішньоособистісний конфлікт між власними мотивами і мотивами дорослих, що неминуче виникає, дозволяє молодій людині усвідомлено поставитися до свого ціннісного підґрунтя взаємин з батьками. На цій основі можливе виділення молодими людьми поведінкових характеристик цих відносин, які можуть бути тепер свідомо регульовані. Молода людина може зайняти суб'єктну позицію у побудові своїх стосунків із батьками, визначаючи їх зміст та форму реалізації. Однак, можливість здійснення таких дій передбачає сформованість у молодих людей особистісної та соціальної рефлексії.

В основі дитячо-батьківських стосунків у нормі лежить любов батьків до дітей. Саме вона дає можливість батькам побудувати такі взаємини з дитиною, які задовольнятимуть базові особисті потреби дитини в безпеці, безумовному прийнятті та значущості. Конкретні форми вираження батьківської любові сприймаються дітьми як нормативні й привласнюються ними на основі ідентифікації з батьками. І лише в юнацькому віці з'являється реальна можливість усвідомити моделі поведінки батьків, свої моделі поведінки і, узагальнивши цей комунікативний досвід, виділити та прийняти любов як цінність, яка регулює відносини в сім'ї.

Метою нашого дослідження стало вивчення уявлень юнаків та дівчат про прояви любові у їхніх стосунках з батьками. У дослідженні взяли участь 60 юнаків та дівчат віком 16–20 років.

У процесі дослідження респондентам демонструвалося схематичне зображення трьох осіб, розташованих по кутах уявного трикутника. Вказувалося, що дві постаті – це батьки досліджуваного, а третій – сам респондент. Далі проводилася бесіда, у процесі якої з'ясовувалися уявлення респондента про те, у чому проявляється любов батьків до досліджуваного, і

що би він хотів змінити у відношенні до нього батьків. Далі з'ясовувалося, у чому, на думку респондента, проявляється його любов до батьків і що він хотів би змінити у цих проявах. На третьому етапі розмови респонденту пропонувалося оцінити своїх батьків за допомогою трьох шкал «люблячі батьки – нелюблячі батьки», «щасливі батьки – нещасливі батьки», «хороші батьки – погані батьки» і пояснити свої оцінки. Наприкінці бесіди респондентові пропонувалося оцінити себе за шкалою «я хочу бути схожим на своїх батьків, коли стану батьком – я не хочу бути схожим на своїх батьків, коли стану батьком» і пояснити свою оцінку [1].

Для аналізу отриманих під час інтерв'ю даних було використано процедуру контент-аналізу. Висловлювання респондентів щодо проявів любові як батьків до респондентів, так і досліджуваних до батьків класифікувалися за належністю до наступних категорій: емоційний контакт; практичне сприяння і спільна діяльність; вербальний контакт. До категорії «емоційний контакт» ми відносили висловлювання на кшталт «підтримує», «каже, що любить», «дарує увагу», «турбується». До категорії «практичне сприяння та спільна діяльність» ми відносили скерування на такі дії батьків: «підключається», «допомагає», «готовий прийти на допомогу», «дає гроші», «завжди поряд», «дарує подарунки» та ін. категорії «вербальний контакт» ми відносили вислови, які вказують на такі дії: «спілкується», «дає поради», «розмовляє зі мною», «розмовляє на серйозні теми» та ін.

Зібраний емпіричний матеріал дозволяє говорити про те, що у дівчат уявлення про прояви батьківської любові більш диференційовані, ніж у юнаків. Дівчата більш детально та розгорнуто, із акцентом на конкретних ситуаціях, відповідали на поставлені запитання, тоді як юнаки часто обмежувалися односкладовими відповідями та посиленнями на попередні відповіді («я вже говорив»). Дівчата називали більше, ніж юнаки, характеристик поведінки, в яких проявляється любов у дитячо-батьківських взаєминах. У відповідях дівчат частіше, ніж у відповідях юнаків, зустрічаються конкретні посилення на те, що можна було б змінити у стосунках як батькам, так і їм самим.

Респонденти сприймають своїх батьків як люблячих частіше через їх практичні дії. При цьому, багато респондентів не повністю задоволені цими стосунками. У взаєминах з матір'ю досліджувані часто наголошують на нестачі емоційної близькості з нею, а у стосунках з батьком найчастіше зазначають недостатність спільного проведення часу. Відмінностей у прояві любові з боку респондентів до батька та матері не виявлено. На думку респондентів, батьки можуть зрозуміти, що діти їх люблять, коли досліджувані висловлюють щодо них емоційне тепло, довіру, повагу, підключаються про них, допомагають, дають поради, розмовляють з ними. Досліджувані рідко вказують на те, що батьки роблять якісь зусилля для покращення взаємин зі своїми дітьми, тоді як зі свого боку, респонденти усвідомлюють брак допомоги батькам у вирішенні побутових питань.

У юнаків та дівчат спостерігається диференційована оцінка своїх батьків за різними шкалами, тобто образи батьків у свідомості респондентів не ідеалізовані. Лише деякі респонденти виявляють некритичне сприйняття своїх батьків, оцінюючи їх максимально високо за всіма шкалами.

У всіх юнаків і дівчат виявлено адекватні еталонні уявлення про люблячих і нелюблячих батьків. В уявленнях респондентів про еталони люблячих батьків відображено такі характеристики. Люблячі батьки – це ті, хто любить і поважає особистість дитини, які цінують її і приймають такою як вона є, піклуються і допомагають, не сварять і відпускають гуляти і, нарешті, вони виховують і дають поради, вони кажуть, що правильно, а що ні. Нелюблячих батьків респонденти характеризують, в першу чергу, як батьків, які не виконують своїх батьківських функцій, не дбають і не утримують дитину, кидають її, виявляють агресію у відношенні до дітей та не проводять час зі своїми дітьми. Вони не хвилюються за дітей, не знають їхніх інтересів, не спілкуються з ними, чіпляються. Щасливі батьки, в уявленнях респондентів, веселі, життя їм не в тягар, у них гармонія і любов у сім'ї, їх все влаштовує, вони отримали те, що хотіли від життя, не нервують, проводять час зі своєю сім'єю, вислуховують членів сім'ї, мають сенс життя та внутрішній стрижень, все знають. Нещасливі батьки жорстокі та суворі, депресивні та примхливі, ведуть аморальний спосіб життя, сваряться з усіма, ігнорують дітей. Хороші батьки повинні любити і розуміти своїх дітей, вони чуйні і завжди хвилюються за дітей, вони добрі і веселі, завжди допомагають своїм старим батькам, дарують подарунки і піклуються про своїх дітей, дають поради, мають з ними спільні інтереси та поважають думку дитини. Погані батьки не люблять своїх дітей, кричать на них, вони грубі та жорстокі, дуже суворі та не поважають особистість інших, забули про своїх дітей, не дбають про них, не спілкуються зі своїми дітьми, не цікавляться їх життям та не знають про їх інтереси й захоплення, не знають друзів та соціального оточення дітей.

Юнаки та дівчата загалом задоволені проявами батьківської любові, однак, лише половина юнаків ідентифікує себе з батьками, тоді як така ідентифікація виявляється майже у всіх дівчат. Таким чином, у дівчат рефлексивні здібності в аналізі дитячо-батьківських стосунків виражені краще, ніж у юнаків.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що уявлення молодих людей про батьківську любов адекватні і структуровані. Юнаки та дівчата здатні усвідомлювати моделі поведінки батьків у структурі дитячо-батьківських взаємин, усвідомлювати свої поведінкові характеристики, які демонструють любов до батьків. Молоді люди в цілому критичні в оцінці батьківської сім'ї, бачать можливості покращення взаємин з ними. У молодих людей сформовані еталонні уявлення про люблячих і нелюблячих батьків, з якими вони співвідносять поведінку своїх батьків.

Список використаних джерел:

1. Вірна Ж. П., Іванашко О. Є., Гайдук Г. А. Автобіографічний метод в практиці психологічного консультування. *Modern trends in science and practice. Volume 1 : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov.* Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2021. P. 92-102.
2. Вірна Ж. П., Іванашко О. Є., Гаврилюк І. О. Суверенність психологічного простору як особистісно-адаптаційна проекція студентської молоді України. *Scientific research of the XXI century. Volume 1 : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov.* Sherman Oaks, Los Angeles : GS publ. service, 2021. P. 365-400.
3. Іванашко О., Вірна Ж., Сіпко Л. Психологічні індикатори емоційної безпеки батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Психологічні перспективи.* 39. 2022. С. 153–165.
4. Іванашко О. Є. Вплив внутрішньосімейних стосунків на розвиток емоційної сфери у дітей. *Актуальні проблеми клінічної психології та нейропсихології: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 27-28 квіт. 2023 р.).* Луцьк : ФОП Іванюк В.П., 2023. С. 29-33.

Ковальчук Олена Степанівна

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології

Дніпровської академії неперервної освіти

ЦІННІСТЬ «ЛЮБОВ» У ЛОГОТЕРАПІЇ

«Хто нічого не знає, той нічого не любить.

Хто нічого не робить, нічого не розуміє.

Хто нічого не розуміє, той нічого не вартий.

Але той, хто розуміє, любить, помічає, бачить...

І чим більшими знаннями володіє із певного предмета,

тим сильніша любов.

Той, хто гадає, що всі плоди досягають одночасно з полуницею,

нічого не відає про виноград.

Парацельс

(Із книги Е.Фрома «Мистецтво любові»)

«Любов як кінцева та найвища мета» – такою темою розпочав свій курс для здобувачів Української асоціації логотерапії та екзистенційного аналізу професор Тімо Пурйо, дипломований спеціаліст з логотерапії, Президент Інституту Віктора Франкла у Фінляндії. Курс, під назвою «Духовні можливості логотеорії Віктора Франкла», став дороговказом для українських здобувачів шляху опанування ґрунтовної теорії та логотерапевтичної практики. Символічно, що у такий непростий для українців час, Тімо Пурйо надав свою підтримку та розкрив силу любові заради життя та потужні

можливості логотерапії, які наповнюють людину внутрішньою силою та гартують її дух.

У логотерапевтичній тріаді цінність «любов» відноситься до цінностей переживання, що містять почуття, емоції, зустрічі, які людина отримує від світу. Сенс життя можна віднайти від одного найяскравішого переживання або від спогадів про нього. Любові Віктор Франкл надає особливе місце.

Любов – це взаємовідносини на духовному та усвідомленому рівні. Якщо розглядати любов з точки зору сенсу людського існування, то вона стає тим простором, де легко здійснювати цінності переживання. «Любов – це переживання іншої людини у всій її унікальності та неповторності» [2, с. 244]. Любов обіймає світ додатковими цінностями, збільшує спектр сприйняття цінностей. «Любов робить людину не сліпою, а зрячою, – тою, що здатна бачити цінності» [1, с. 245].

Любов є одним з ключових понять у логотерапії Віктора Франкла, австрійського психіатра та філософа. В. Франкл побудував свою терапевтичну систему на основі того, що люди мають потребу знайти сенс свого життя, а також на основі свого власного досвіду виживання у концентраційних таборах під час Другої світової війни.

У логотерапії В. Франкла, любов є важливим чинником для знаходження сенсу життя. Він вважає, що любов має прояви на трьох рівнях: любов до себе, любов до інших і любов до Бога або до чогось вищого за себе.

В. Франкл також підкреслює, що любов не тільки допомагає людині знайти сенс життя, але й вона є важливим елементом у *відносинах між людьми*. Любов знаходить свої прояви через допомогу, співчуття, порозуміння та спільність. У своїй книзі "Людина в пошуках сенсу" Франкл також пише про те, що любов є засобом злагодження душі. Він вважає, що люди мають здатність любити і бути любимими, що допомагає їм знаходити сенс та цінність у житті.

Існує думка про те, що кожен тип любові має свій колір, надана класифікація містить 8 типів. Романтична любов (romantic love) – червоний, любов між друзями (love between friends) – зелений, любов у родині (familial love) – помаранчевий, грайлива любов (playful love) – рожевий, любов до людства (love for humanity) – бордовий, любов до себе (self-love) – блакитний, довотривала любов (love that lasts) – бузковий, всепоглинаюча любов (all-consuming love) – фіолетовий. Спираючись на логотеорію та класифікацію типів, що наведено вище, любов мала б бордовий і блакитний кольори.

Любов є важливим фактором, який сприяє зміцненню наших взаємин з оточуючими людьми та підтримує нас у складних життєвих ситуаціях.

Однак, у логотерапії є важлива категорія, що пов'язана з любов'ю, – відповідальність. В. Франкл вірив, що людина має брати на себе відповідальність за своє життя і за наслідки своїх дій. Відповідальність означає свідомий вибір. У логотерапії, людина набуває свободи шукати і реалізувати свій власний сенс життя, але це також вимагає від неї відповідальності за свої вчинки [3].

Таким чином, у логотерапії "любов" і "відповідальність" взаємопов'язані. Любов до інших людей вимагає від нас відповідальності за наші вчинки та взаємодію з ними. Вона викликає в нас бажання бути корисними та допомагати іншим, а відповідальність нагадує нам про нашу здатність впливати на світ навколо нас через наші дії та стосунки з іншими людьми, про принцип «Не нашкодити іншому».

Таким чином, у логотерапії Віктора Франкла любов є важливим поняттям для знаходження сенсу життя та досягнення гармонії з собою та іншими людьми.

Список використаних джерел:

1. Лукас Е. Підручник логотерапії. Уявлення про людину. Когіто-Центр, 2020. 256 с.
2. Франкл В. Людина у пошуках сенсу. 1990. 368 с.
3. Франкл В. Базові концепти логотерапії. Харків : вид-во «Гуманітарний Центр», 2022. 104 с.
4. Frankl V. Das Leiden am sinnlosen Leben. Psychotherapie für heute. Herder; 24th edition. 2013. 196 с.

Омельченко Ірина Миколаївна,
доктор психологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу психолого-педагогічного
супроводу дітей з особливими
потребами Інституту
спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН
України

Анохіна Олександра Андріївна,
аспірантка Інституту спеціальної
педагогіки і психології імені Миколи
Ярмаченка НАПН України

ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС ПРОБЛЕМИ

У зв'язку зі стрімким розвитком суспільства та зміною поглядів на результативність освітнього процесу постійно впроваджуються необхідні зміни в системі спеціальної освіти. До змін у суспільстві мають адаптуватися і діти з порушеннями інтелектуального розвитку. Саме в початковій школі здобувачі освіти з порушеннями інтелектуального розвитку починають

активно комунікувати з оточенням та більше усвідомлювати себе як громадянина. Нагальним стає розширення практичного досвіду громадянської участі молодших школярів, формування їхньої компетентності й усвідомлення ними потреби вчитися цьому впродовж життя.

Важливим завданням сучасної освіти є виховання духовно-морального, відповідального, ініціативного і компетентного громадянина. І основним ресурсом є створення сприятливих умов для розвитку особистості, тому провідна роль в процесі формування ціннісного ставлення до світу, себе і до інших належить закладу загальної середньої освіти. Саме школа є ключовим елементом інтеграційного, соціокультурного, загальнонаціонального простору духовно-морального розвитку особистості [1]. Школа в активній співпраці з батьками може стати для дитини осередком становлення громадянина України, виховувати у молодших школярів патріотичну свідомість, почуття любові до Батьківщини.

Під час навчання в початковій школі учні опиняються в умовах, що сприяють розвитку ключових компетентностей, які формуються в контексті міжпредметних зв'язків та передбачають особистісно-соціальний розвиток здобувачів освіти. Якісні умови навчання та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами – один з пріоритетів сучасної національної соціальної політики. Зокрема це визначено у Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр», «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» та Концепції Нової української школи.

Згідно з цими документами, організація освітнього процесу в спеціальних школах (а саме закладах загальної середньої освіти для осіб з особливими освітніми потребами) передбачає включення у роботу різних видів діяльностей, що у комплексі формують та розвивають громадянську компетентність здобувача початкової освіти з порушеннями інтелектуального розвитку як важливу частину життєвої компетентності.

У вступі до Державного стандарту найпершою серед компетентностей названо громадянську. «Громадянська компетентність – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства». Тому розвиток особистості учня, формування у нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної компетентності, національної свідомості, активної громадянської позиції, ціннісних орієнтацій є актуальним і перспективним [2].

Громадянська компетентність, як ключова, має міждисциплінарний характер і спрямована на соціалізацію особистості, набуття громадянських якостей, навичок співжиття і співпраці в суспільстві, дотримання соціальних норм і правил. Для здобувачів початкової освіти з інтелектуальними порушеннями громадянська компетентність є основним аспектом їхнього розвитку та інтеграції в суспільство. Незважаючи на особливості соціалізації, що зумовлені рівнем інтелектуального розвитку, ці діти також можуть

навчатися і розвивати навички, що дозволяє їм стати активними учасниками свого оточення.

Проблеми формування громадянської компетентності молодших школярів в усі часи привертала увагу вчених. Про наявність різноманітних засобів і шляхів формування громадянської компетентності говорять багато науковців: соціологи, філософи, психологи, педагоги, позаяк мета зазначених тез полягає в теоретичному дискурсі особливостей формування громадянської компетентності у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку.

Різнманітні аспекти формування громадянської компетентності здобувачів освіти розглядали О. Банах, В. Беспалько, І. Бех, І. Тараненко та ін. Закономірності процесу формування громадянської свідомості як важливої складової загального розвитку особистості стали предметом досліджень багатьох педагогів і психологів: Н. Бібик, М. Боришевського, О. Дубасенюк, І. Ільїнського, І. Корінної, В. Кремень, І. Мар'єнко, В. Плахтеєвої, В. Сухомлинського, М. Товкало. Форми організації процесу громадянського виховання вивчалися Н. Браташ, П. Вербицькою, О. Мартинюк, Т. Мерцаловою, І. Молодцовою, Ю. Рудіним, М. Чельцовим, які прагнули розкрити суть і механізми формування громадянської позиції здобувачів освіти.

Разом з тим, залишається невирішеною низка актуальних питань, пов'язаних із формуванням громадянської компетентності молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. Не належним чином розроблений зміст базових понять, таких як громадянськість, громадянська спрямованість, громадянське виховання, громадянська компетентність та громадянська позиція. Також відсутні дослідження, присвячені особистісним проявам громадянської позиції учнів початкових класів з інтелектуальними порушеннями. У зв'язку з цим, нашу увагу варто зосередити на вивченні даної проблеми з урахуванням сучасних освітніх тенденцій, які істотно впливають на формування громадянської компетентності здобувачів початкової освіти з порушеннями інтелектуального розвитку.

Для більш детального розуміння сутності громадянської компетентності учнів пропонуємо розглянути структуру зазначеної компетентності. За Т. Ремех складниками громадянської компетентності є: мотиваційний, ціннісний, когнітивний, операційно-поведінковий [3]. Розглянемо кожен з них в контексті навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку.

Мотиваційний компонент виявляється переважно у здатності виказувати інтерес до механізмів діяльності соціального оточення, соціальних інститутів і суспільства, що реалізується фактом наявності намірів, бажань та прагнень особистості. Для дітей з інтелектуальними порушеннями характерною є своєрідність структури та мотивів діяльності. Спостерігається незрілість мотиваційної сфери, мало розвинена допитливість, обмеженість мотивів діяльності і недостатня сформованість соціальних потреб. Особливістю мотивів є їх невисока спонукальна сила, найменша

перешкода, необхідність докласти зусилля призводять до відмови учнів з інтелектуальними порушеннями від бажаного. Це позначається і на процесі формування громадянської компетентності. Наприклад, здобувачі освіти початкової школи з інтелектуальними порушеннями не здатні повною мірою усвідомити значимість своїх прав та обов'язків, тому не вмотивовані їх знати та використовувати в своїх інтересах.

Ціннісний компонент передбачає наявність цільових установок соціальної діяльності, здатність брати на себе відповідальність, підтримувати інших, вибудовувати з ними взаємодію на паритетних основах. Встановлено, що молодшим школярам з інтелектуальними порушеннями властиві цінності, на які вони спираються в побуті та навчальній діяльності (акуратність, працьовитість, терплячість), їм не притаманні цінності високого порядку (духовні, естетичні, етичні тощо). Ця особливість цінностей таких дітей обумовлена специфікою розвитку їх абстрактно-логічного мислення [4]. До того ж, притаманна молодшим школярам з порушеннями інтелектуального розвитку сугестивність та відсутність навичок аналізу сприяють фіксації соціально-бажаних цінностей. Це певною мірою негативно впливає на формування громадянської компетентності, адже демонстровані педагогами цінності – гідність людини, толерантність, повага до прав і свобод людини тощо – сприймаються дітьми без усвідомлення та не стають власними орієнтирами.

Когнітивний компонент включає в себе опанування громадянськими знаннями, уявленнями щодо себе, своїх соціальних ролей. Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями, унаслідок своїх психофізичних та індивідуальних особливостей, не володіють багатьма знаннями і навичками. Встановлення взаємин між такими дітьми та педагогами є складним та тривалим процесом. Вони володіють обмежено розвиненими комунікабельними здібностями, часто виявляють неадекватні реакції та не завжди усвідомлюють свої взаємовідносини з оточуючими. Важливо відзначити, що порушення соціальної адаптації ставить перед здобувачами початкової освіти з порушеннями інтелектуального розвитку виклик, який ускладнює їхню самореалізацію та вимагає допомоги. Без належної підтримки вони мають труднощі у вияві власної особистості та стикаються з проблемою інтеграції в соціальне середовище, що перешкоджає їх участі в житті суспільства.

Операційно-поведінковий компонент в практичному розумінні передбачає оволодіння вербальними й невербальними, соціальними й комунікативними, інтерактивними й рефлексійними вміннями у взаємодії із соціальним оточенням. Психологічні особливості учнів з інтелектуальними порушеннями впливають як на поведінку, так і на емоційну сферу, що є невід'ємною частиною комунікації. Так, емоції відрізняються відсутністю виразності в переживаннях, нестійкістю та поверхневистю. Дітям важко розуміти власні емоції та емоції інших, зчитувати невербальні сигнали. З урахуванням цього формування командності утруднене, бажання проявляти

лідерські якості не виникає, моделі поведінки, в яких проявляється громадянськість, якщо і спостерігаються, то наслідуються з труднощами.

Отже, можна зробити висновок, що значна роль у формуванні соціально-адаптованої особистості належить громадянській компетентності. В процесі її опанування розширюється уявлення учнів про процеси та явища суспільного життя, права та обов'язки людини, основи життя суспільства. Робота у цьому напрямку з молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку потребує своєрідної організації та урахування особливостей психофізичного розвитку вказаної групи дітей. Дане питання потребує дослідження, адже уявлення про українське суспільство, рідний край, розкриття на доступному рівні особливостей взаємодії людей у родині, колективі, суспільстві, виховання позитивного особистісного ставлення до цінностей і символів української держави, гуманність, соціальна активність є пріоритетним напрямом національної освіти.

Список використаних джерел:

1. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Прогноз, 2001. 416 с.
2. Андрухей М., Парфілова С. Формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках рідної мови. *Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи* : матер. IV Всеукр. науково-практ. конф. для студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми, 2021. С. 14–17.
3. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. С. 34–41.
4. Коваленко В. Особливості мотиваційно-ціннісного компонента соціалізованості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2021. Т. 18. С. 59–71.

Ткаченко Ніна Володимирівна

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри

загальної та соціальної психології

Дніпровського національного університету

імені Олеся Гончара

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СПЕЦИФІКИ ЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ З ЯКІСТЮ ЖИТТЯ МОЛОДИХ ЖІНОК

Актуальність теми дослідження зумовлена постійним і послідовним інтересом сучасного суспільства до якості життя населення як в нашій країні, так й у всьому світі. Феномен якості життя є актуальним як для громадської думки, так і для політики, тому існує потреба в його оцінюванні і пошуках все нових і нових зв'язків з іншими психічними явищами. Сучасний соціум та влада, яка у демократичному суспільстві залежить від громадської думки, не

можуть вдало діяти без орієнтирів, тож, якість життя стала одним з важливих критеріїв розвитку країни, який вимірюють незалежні наглядачі із Організації Об'єднаних Націй, Всесвітньої Організації охорони здоров'я та інших організацій.

В свою чергу, емоції та почуття, виконуючи різноманітні функції, постійно втручаються в управління поведінкою людини як мимовільний, частково неусвідомлений компонент. Такого роду втручання стається як на стадії усвідомлення власної потреби та оцінки ситуації, так і на стадії прийняття рішення, а також при фінальній оцінці досягнутого результату. Тому розуміння механізмів усвідомлення людьми власної якості життя вимагає розуміння емоційної сфери людини та специфіки зв'язків між цими двома феноменами.

Останні роки західні вчені активно проводять дослідження, в яких шукають зв'язок психологічного аспекту якості життя з різними емоційними станами людини. Це питання нагально встає в тих країнах, суспільство яких відчуває потужний власний потенціал до кращого життя. Прагнення людей до задоволення своїх фізичних, матеріальних, соціальних та інших потреб спонукає психологів та соціологів шукати нові шляхи підвищення суб'єктивного рівню щастя та добробуту, які є основними ментальними складовими якості життя. З'являється все більше свідчень того, що при використанні відповідних заходів та конкретних інтервенцій, спрямованих на розвиток сильних та добродесних якостей людей, суб'єктивне відчуття щастя та добробуту може бути досягнуто шляхом емоційного регулювання. На цій ниві вже є великий врожай: доказано зв'язок щастя із відчуттям задоволення (М. Крінгельбах та К. Берідж, 2010; А.Гатаулінас, М. Банцевіца, 2014; Дж. Кім з колегами, 2020), радості (А. Санін-Посада з колегами, 2018), цікавості (А. Міхалос, 2018), зв'язок радості та якості життя (Дж. Норріш та Д. Велла-Бродрик, 2008), зв'язок психологічного благополуччя та страху (А. Хірен з колегами, 2020; Д. Белліні, С. Кубіко, 2022).

Дослідження, які вивчають зв'язок щастя та різних емоційних станів людей, проводяться і в Україні, але, нажаль, більше в рамках соціологічної (В.Паніотто, Ю. Сахно, А. Пясковська, 2018, 2019) та політологічної (Д.Черкасов, 2012 та ін.) науки. Психологи проводили рідкі дослідження (А.Ф.Лісовенко, 2017) й цілеспрямовано підключилися до цієї теми зовсім недавно. Результатом їх зусиль стали три міжнародні конференції з питань щастя у сучасному суспільстві. Однак, «білих плям» в дослідженнях поки що більше, ніж твердих знань за цією темою. Зокрема, ще не дослідженим є конкретні зв'язки між емоціями та різними аспектами якості життя. До того ж, результати досліджень в цій області ще потребують метааналізу й побудування глобальних концепцій. Враховуючи це, а також специфіку сприйняття світу в нашій країні, де значна частина населення веде боротьбу за своє виживання, тож, можливо саме вивчення взаємозв'язків між якістю життя та емоційними станами сприятиме розвитку суспільства й зміні суспільної парадигми.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: 1) концептуальні положення про емоційні стани С. В. Вишневського, К. Ізарда, Є. П. Ільїна, Б. Макдональда та К. Бекер, К. Ліча, Л. Трейсі та Р. Робінс, Д. Шактера; 2) концептуальні положення про якість життя М. Аргайла, О. І. Власової та А. С. Гуленко, Н. Келлі-Джілеспі, К. Ріфф, М. Селігмана.

Наукова новизна полягає у вдосконаленні знань щодо специфіки зв'язку емоційних станів з якістю життя молодих жінок.

Теоретична значущість полягає у розширенні поглядів щодо проблеми особливостей зв'язку емоційних станів з якістю життя молодих жінок.

Практична значущість даної проблеми полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у роботі практичних психологів, соціальних робітників при консультуванні, у роботі психологічних та соціальних служб. Також результати роботи можуть бути використані при веденні дисципліни «Загальна психологія», «Соціальна психологія».

Отже, оскільки якість життя привертає увагу не тільки психологів, але й спеціалістів інших галузей, спершу було виокремлене саме психологічне визначення цього феномену. Воно стосується не об'єктивних показників, які вимірює дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я, а внутрішнього відчуття людини, його когнітивних упереджень та почуттів. Найглибше визначення цьому феномену дала А. Алексінська (2006): якість життя – це рівень задоволення людиною своїм життям за його власною суб'єктивною самооцінкою. Вона є важливою складовою особистого й суспільного життя та показником розвиненості та добробуту країни.

Складановська Марина Григорівна

доктор філософії,

доцент кафедри філософії, керівник

психологічної служби Придніпровської

академії будівництва та архітектури

Бутиріна Валерія Андріївна

здобувач вищої освіти

першого (бакалаврського) рівня вищої

освіти Придніпровської академії

будівництва та архітектури

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

У сучасному світі майже вся колективна діяльність організацій будується на комунікативних процесах, а людський чинник є головною зброєю у конкурентній боротьбі. У найзагальнішому плані комунікативна компетентність передбачає розвиток адекватної орієнтації людини у собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації та задачі. Публічні виступи представляють собою специфічний вид мовної діяльності. Вдала взаємодія з аудиторією може значно підвищити авторитет особи, яка

здійснює ці виступи. З іншого боку, недостатня підготовка до виступу та відсутність психологічної готовності ставлять під загрозу успішність виступу, який важливо акцентує імідж як особистості, так і певної організації, від імені якої особа виступає.

Тривожність, що пов'язана з виступами перед групою людей, ймовірно, турбує виконавців усіх вікових груп. Проблеми, пов'язані з публічними виступами, охоплюють безліч труднощів і страхів, таких як логофобія або пейрафобія.

Логофобія, вербофобія, глософобія - це фобія, пов'язана з публічним висловленням, невротичний страх вимовляти слова, особливо при заїканні (логоневроз) та мутизмі. Людина, яка страждає від цих фобій, відчуває почуття сорому через свій мовний дефект, боїться заїкатися та переймається враженням, яке вона справить на оточуючих.

Пейрафобія - це страх перед виступами перед публікою та вираженням своїх думок та ідей перед групою людей.

Симптоми страху сцени:

- Фізичні симптоми (фізичні симптоми страху сцени є результатом активації вегетативної нервової системи в результаті тривоги. До них відносяться: -підвищене серцебиття; -потовиділення; -тремтіння рук; -запаморочення; -почуття нереальності; -відчуття дихання або задухи; -шлункові зміни (нудота, блювання, діарея)).

- Когнітивні симптоми (когнітивні симптоми страху сцени пов'язані з негативними думками та очікуваннями людини щодо виступу. До них відносяться: -нав'язливі думки про те, що може піти не так під час виступу; -страх провалу; - неможливість зосередитися; - збудження; -нездатність висловити свої думки).

- Поведінкові прояви (поведінкові прояви страху сцени є результатом того, що людина намагається уникнути публічних виступів. До них відносяться: ухилення від виступів; -виправдання або відмови від виступів; фальшиві заяви про хворобу, щоб не піти на виступ).

Причини страху сцени до кінця не вивчені. Однак вважається, що вони можуть бути пов'язані з наступними факторами:

- генетична схильність до тривожних розладів;
- травматичний досвід, пов'язаний з виступами перед аудиторією;
- негативне ставлення до публічних виступів, яке формується в дитинстві.

Існує ряд методів, які можуть допомогти людям з глософобією та пейрафобією. До них відносяться:

- Підготовка: Кращий спосіб попередити страх перед публічним виступом - це ґрунтовна підготовка. Людина повинна ретельно вивчити матеріал, який вона буде презентувати, і репетирувати виступ.

- Візуалізація: Перед виступом можна спробувати уявити собі, як він пройде успішно. Це допоможе створити позитивний настрій і зменшити тривогу.

• Дихання: Навчання глибокому диханню може допомогти розслабитися і знизити тривогу під час виступу.

Крім того, при глософобії та пейрафобії може бути корисною консультація з психотерапевтом. Психотерапія може допомогти людині зрозуміти причини своєї фобії та розробити методи її подолання.

Ораторське мистецтво. Ораторське мистецтво відіграло важливу роль у суспільному житті здавна. Успішні люди в сучасному соціумі розуміють, що важливо не лише те, про що вони говорять, але й як вони це роблять. Ораторське мистецтво має велику цінність, оскільки людина, яка володіє ним, може легше переконати своїх співрозмовників, що робить її більш конкурентоспроможною на ринку праці та допомагає досягати успіху.

Ораторське мистецтво базується на різних дисциплінах, таких як філософія, логіка, психологія, педагогіка, етика, естетика, літературознавство та лінгвістика.

Також є кілька методів, які можна використовувати для покращення ораторських здібностей:

1. Паузи: Використання пауз під час мовлення робить промову живою та цікавою для слухачів. Паузи дозволяють слухачам думати, аналізувати та відчувати. Вони також інтригують слухачів та викликають їхній інтерес.

2. Темп мовлення: Повільніше промовляються слова, пов'язані зі смутком, журбою та журливістю. Важливі слова, які виділяються логічним наголосом, можна вимовляти дещо сповільнено. З іншого боку, слова, пов'язані з радістю, схвильованістю та напруженістю, промовляються швидше. У межах речення швидше промовляються доповнення, пояснення та уточнення.

3. Увага: Щоб утримати увагу аудиторії, мовлення оратора повинно бути живим, яскравим та цікавим для слухачів. Застосування діалогізації може допомогти досягти цієї мети.

Також для покращення ораторського мистецтва можна використовувати перелік корисних вправ:

1	«Усмішка»	Посміхнутися, широко розтягнувши губи. Рот закритий, зуби не видно.
2	«Парканчик»	Станьте перед дзеркалом. Здійсніть глибокий вдих, а потім повільно видихайте, вимовляючи кожен звук, доти, поки у вас вистачить дихання: Ііііііііііііііііііііі. Єєєєєєєєєєєє. Ааааааааааааа. Ооооооооооооо. Ууууууууууууууууу.
3	«Замочок»	Помістіть кілька горіхів у рот і вимовляйте скоромовки, змінюючи темп від повільного до швидкого.

Отже, у сучасному світі, де комунікації відіграють величезну роль, вміння виступати публічно є вкрай важливим як для професійного, так і

особистого життя. Долаючи такі психологічні труднощі, як страх сцени, тривожність, невпевненість у собі чи боязнь відмови, ми можемо досягти успіху. Це можливо завдяки ретельній підготовці, вірі у власні здібності, застосуванню технік релаксації та ефективній взаємодії з аудиторією.

З одного боку, ораторське мистецтво вчить нас чітко і зрозуміло донести власні ідеї до слухачів, повною мірою використовуючи можливості голосу, жести, правильно розставляючи логічні наголоси. З іншого боку, це мистецтво допомагає нам уважно слухати й розуміти аудиторію, адаптувати своє мовлення та поведінку до потреб тих, хто нас слухає.

Список використаних джерел:

1. Алюшина Н.О., Новаченко Т.В. Психологічні механізми ефективного управлінського персоналу : навч.-метод. матер. Київ : НАДУ, 2013. 48 с.
2. Андерсон К. Успішні виступи на TED. Рецепти найкращих спікерів ; 2-ге вид. Київ : Наш формат, 2017. 256 с.
3. Гамова Г.І. Ораторське мистецтво : навч. посіб. Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2009. 70 с.
4. Дворник М. С. Психологічні мобільні додатки: можливості подолання травми. URL: https://lib.iitta.gov.ua/708583/1/2%20Психологічні_мобільні_додатки.pdf (дата звернення: 14.11.2018).
5. Туриніна О. Л. Психологія творчості : навч. посіб. Київ. : МАУП, 2007. 160 с.

Складановська Марина Григорівна

доктор філософії,

доцент кафедри філософії,

керівник психологічної служби

Придніпровської академії будівництва та

архітектури

Соколенко Світлана Сергіївна

здобувач вищої освіти першого

(бакалаврського) рівня вищої освіти

Придніпровської академії будівництва та

архітектури

ВПЛИВ ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПСИХІКУ ЛЮДИНУ

Майбутніх архітекторів і будівельників, яких готує наша академія, чекає серйозне завдання повоєнної відбудови нашої країни. Наші проекти мають використовувати енергоефективні технології, новітні екологічні матеріали, а також результати наукових досліджень, запровадження яких зробить більш

комфортним і здоров'язберігаючим життя у таких будівлях, поселеннях, містах. Саме тому вивчення впливу природно-антропогенного середовища на психічний стан, ментальне здоров'я людини ми вважаємо актуальним.

Екологічна психологія розглядає вплив навколишнього середовища на людину, використовуючи системний підхід, у сукупності багатьох факторів: це вплив як природних умов (ландшафтів, атмосфери, ґрунтів, тваринного і рослинного світу, магнітних та інших полів, випромінювань, клімату), так і штучно створених людиною об'єктів (споруд, промислових комплексів, інфраструктури). Таким чином, під природно-антропогенним макросередовищем розуміється вся сукупність природних і штучних умов, у яких здійснюється життєдіяльність багатьох людей.

Кінець двадцятого та перше десятиріччя двадцять першого століть увійшли в історію сумно відомими техногенними катастрофами: Чорнобильська аварія, пожежі на нафтових шпарах, аварія на АЕС Фукусіма. Збільшення масштабів техногенних катастроф призводить до значного погіршення макросередовища.

Попередження техногенних катастроф на етапах конструкторської розробки, будівництва й експлуатації потенційно небезпечних об'єктів висуває на перший план формування екологічної свідомості людей, яка включає в себе необхідність комплексного розглядання зазначених проблем і визначення технологічно «слабких місць», можливих наслідків аварій і способів їх попередження, і, що найголовніше, почуття величезної відповідальності професіонала, людини за долю всього живого.

Визначимо особливості впливу природно-антропогенного макросередовища на *емоційний стан людини, протікання її психічних процесів, задоволення її потреб, сприйняття середовища в цілому.*

Сприйняття докілья є складним психологічним процесом, який не обмежується простим сприйняттям сигналів, отриманих від органів чуття, таких як зір, слух, нюх, дотик і смак. Цей процес включає в себе такі аспекти, як мислення, почуття, емоції, рух, досвід, вподобання, смаки і установки людини. Сприйняття може виступати важливою складовою у процесі прийняття рішень.

Ми сприймаємо навколишнє середовище не просто як набір окремих об'єктів, форм, кольорів і запахів, а як єдиний комплекс, у якому ми можемо виділити окремі деталі на фоні загальної картини. Людина сприймає себе як невід'ємну частину цієї системи, іноді навіть як активний учасник, не виділяючи себе з навколишнього середовища при сприйнятті цілісності, або навпаки, розділяючи суб'єкт і об'єкт при спробі розуміти значення сприйняття та його сутність.

Навколишнє середовище може також розглядатися як джерело інформації, причому слід враховувати, що воно містить завжди більше інформації, ніж ми здатні свідомо сприймати і розуміти. Однак ця інформація впливає на нас як єдиний комплекс. Наші відчуття, асоціації та емоції

об'єднуються в єдине ціле сприйняття навколишнього середовища і формують його атмосферу.

Середовище також може мати символічне значення і надавати нам мотиваційну інформацію. Деякі види середовища можуть викликати однозначну реакцію, тоді як інші можуть бути багатозначними, спонукаючи до уяви, фантазії і викликаючи асоціації. Ось найважливіші особливості дії природного середовища на психічний стан людини.

Спокій і релаксація. Природа, зокрема природні ландшафти, ліси, озера і моря, можуть викликати в людей відчуття спокою і релаксації. Звуки природи, включаючи спів птахів і шум води, можуть допомогти знімати стрес і покращувати настрій.

Відновлення енергії та психологічних ресурсів людини. Природа відіграє важливу роль у відновленні фізичної та психічної енергії людини. Проведення часу в природному середовищі може сприяти відновленню ресурсів людини і підвищенню загального відчуття бадьорості.

Зменшення рівня стресу і тривоги. дослідження показали, що природне середовище може підвищити рівень серотоніну, гормону щастя, і знизити рівень кортизолу, гормону стресу.

Вплив на розвиток креативності та концентрацію уваги. Проведення часу на природі може покращити когнітивні функції, включаючи креативність і здатність до концентрації. Це може бути особливо корисним для людей, які займаються творчою роботою або потребують великої уваги до деталей. Природа – це джерело творчого натхнення людини. Вона надає їй потужного імпульсу для нових роздумів, почуттів, їх вираження в словах, звуках, фарбах.

Зміцнення ментального здоров'я. Проведення часу у спілкуванні з природою може сприяти покращенню психічного здоров'я. Воно може допомагати знижувати симптоми депресії, тривожних розладів і деяких інших психічних захворювань.

Особливої ваги набуває дослідження впливу на людину природно-антропогенних факторів в умовах міста: надмірна забрудненість навколишнього середовища, шум, висока температура, погана якість повітря та інші екологічні фактори можуть викликати стрес та негативно впливати на психічне здоров'я.

Знищення природних резерватів і ландшафтів, забудова та розвиток міст можуть призвести до втрати місць для відпочинку та релаксації, що може викликати почуття втрати і роздратування та може позначитися на загальному фізичному й психічному самопочутті людей. Деякі люди можуть страждати від САР (сезонний афективний розлад), що виникає внаслідок змін сезонів і браку сонячного світла в зимовий період. Це може призвести до депресії та негативного впливу на настрій. Універсальні ліки – спілкування з природою, здоровий спосіб життя.

А сучасні архітектори мріють про нові міста, де острівки природи підходять до людських домівок, а красиві споруди повторюють закони гармонії природних ландшафтів. Відомий архітектор ХХ століття Ле

Корбюзьє стверджував, що закони природи накреслені на одній зі скрижалей сучасного урбанізму, який використовує три будівельних матеріали: чисте повітря, сонце і зелень. Додавання природних елементів до міського середовища, таких як парки зі злагодженими стежками, лісові насадження та озера, може забезпечити міським мешканцям можливість відпочинку, фізичної активності та взаємодії з природою. Створення пішохідних зон, велосипедних доріжок та громадських майданчиків також сприяє створенню сприятливого середовища для людини.

Застосування зелених технологій у міському плануванні, сприяє покращенню якості повітря та зниженню впливу забруднення на здоров'я мешканців. Розвиток екологічно чистого транспорту та підтримка енергоефективних будівель сприяють створенню більш сталого та комфортного міського оточення.

Такі заходи спрямовані на створення збалансованого міського середовища, що сприяє фізичному та психічному здоров'ю громадян, підвищує їхню якість життя.

Таким чином, природа здійснює психологічний вплив на людину комплексно усіма своїми факторами: ландшафтами, свіжістю повітря, красою пейзажів, різноманітними кольорами та звуками, тінню дерев, життєдайною енергією чистої води, сонячним теплом.

Вплив людини на довкілля має двобічну й обернену дію: вплив антропогенних факторів змінює біосферу, а внаслідок цього змінені абіотичні і біотичні фактори впливають на організм, здоров'я і психіку людини.

Міське середовище і архітектура значно впливають на психологічний стан людини. Великі міста з густою забудовою та відсутністю зелених зон можуть викликати стрес, втомленість та відчуття відчуження. Навпаки, добре облаштоване місто з наявністю парків, скверів та природних об'єктів сприяє комфорту та підвищує якість життя.

Це має прямий вплив на наш фізичний та психічний стан. Негативний психологічний вплив природного середовища на людину може виникати внаслідок різних факторів і ситуацій, які, здебільшого, спричинені людьми. Розуміння цих аспектів дозволяє вживати заходи для зменшення негативного впливу і забезпечення психологічного благополуччя.

Список використаних джерел:

1. Складановська М. Г. Людина і світ. Вступ до екологічної психології : навч. вид. Д., 2012. 161 с.
2. Соціально-психологічні засади становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості : монограф. / Ю. М. Швалб, О. Л. Вернік, О. О. Вовчик-Блакитна, О. В. Рудоміно-Дусятська та ін.; за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Педагогічна думка, 2015. 216 с.

ПСИХОЛОГІЯ ЛЮДИНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Алещенко Ольга Валеріївна

викладач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

ВИКОРИСТАННЯ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

Останніми роками вживання ненормативної лексики набуло значного поширення в суспільстві. З початком повномасштабної російсько-української війни, 24 лютого 2022 року, міжособистісна комунікація серед населення України зазнала значних змін і парадоксальних зрушень: ненормативна лексика була «легалізована» і поширюється через державні телеканали, білборди, мобільні додатки та марки у вигляді антивоєнних гасел і патріотичних висловлювань. У суспільстві сформувалося толерантне ставлення до цього явища, що, в свою чергу, вказує на його гетерогенність і багатофункціональність. Українська дослідниця Л. Харлицька зазначає, що неконтрольований потік ненормативної лексики може «посилюватися» в періоди глобальних історичних потрясінь і соціальної нестабільності (військові конфлікти, революції, загроза розпаду держави, економічна криза тощо). В сьогоденній Україні ненормативна лексика може бути природним процесом мовлення, спричиненим розрядкою психологічної напруги, вираженням агресії, демонстрацією сили та впевненості й бажанням відповісти на фізичне та моральне насильство (Харлицька, 2018) [2, с. 85]. Ю. Макарець підкреслює, що мовна норма може варіюватися залежно від територіальної та соціальної групи і слугує маркером опозиції «свій-чужий» [3, с. 151-153]. Тому висловлювання може бути інтерпретоване по-різному залежно від контексту, оточення та ситуації.

Зазвичай, використання нецензурних слів та висловів визначається як сукупність табуєваних лексичних одиниць, що не відповідають вимогам літературних норм та можуть свідчити про низький рівень розвитку мовної культури (Droessiger, 2017) [6, с.202]. Проте, на думку багатьох дослідників, специфіка міжособистісної комунікації - структура багатофункціональна та динамічна. Отже, лайка в міжособистісному спілкуванні може сприйматися по-різному, залежно від контексту та конкретних подій, і не обов'язково характеризує мовця як неосвічену та невибагливу людину. Вживання лайливих слів як невід'ємної частини розмовної мови, може свідчити про психологічні смисли, пов'язані з таким вживанням мови. Сюди відносяться насамперед негативні емоції та відповідні установки, ставлення, що ґрунтуються на агресії, осуді, деструктивності тощо. Нецензурна лексика може стати адресною, персоналізованою. У цьому випадку основним завданням є образити, принизити, зганьбити, оббрехати адресата

висловлювання або виступити проти когось. Коли йдеться про непрямі образи, багато дослідників вважають, що лайка найчастіше виконує такі функції:

- ідентифікація з групою і прийняття групи як «своєї»;
- протест проти соціальних норм, вихвалання свободою і толерантністю;
- підвищення виражальних можливостей мови;
- засіб зняття психологічної напруги індивіда;
- заміна слів-заповнювачів у паузах мовлення та деякі інші функції [1,

с. 7-8].

Лихослів'я може виникати автоматично як реакція на фізичне відчуття в емоціях людини: фізичний біль, здивування тощо. Основною характеристикою ненормативної лексики є парадоксальність поєднання суджень із сексуальністю та посиланнями на неї. Ненормативна лексика стосується повсякденного життя та характеристик певних людей. Споконвіччя нецензурна мова використовувалася тільки чоловіками, і не для того, щоб сваритися один на одного, а для того, щоб спілкуватися весело, швидко, чітко та емоційно в екстремальних обставинах і ситуаціях. Військові, через постійне перебування в умовах дістресу переходять на такий спосіб спілкування з використанням нецензурної лексики. Причому, серед військових чоловіків та жінок на сьогодні не виявлено гендерних відмінностей у використанні нецензурних висловів [4].

Група, яка порушує нормативність мови через використання лайки, має вищий рівень вербальної та фізичної агресії. Люди цієї групи схильні виражати свої негативні емоції у формі крику, погроз, образ та застосування фізичної сили до інших людей. Однак варто зазначити, що освічена та культурна людина, швидше за все, виражатиме її у вигляді дотепних фраз, які можуть зачепити «болючі точки» співрозмовника, не порушуючи нормативності мовлення в процесі комунікації. Порівняльний аналіз показників мовленнєвої тривожності показав, що група людей, які дотримуються нормативної манери спілкування, має вищі показники мовленнєвої тривожності. Ці люди схильні турбуватися про те, як їх сприймають оточуючі, намагаються контролювати своє мовлення і висловлюватися так, щоб не справляти поганого враження. Представники групи, які порушують мовну нормативність, мають нижчий рівень мовної тривожності, ніж ті, хто не вживає ненормативної лексики. Вплив мовної тривожності на мовну культуру військових можна пояснити кількома способами. Згідно з дослідженнями О. Турчак, було виявлено, що мовна тривожність розвивається у військових під впливом стресових факторів під час служби. Мовна тривожність характеризується такими ознаками: труднощі у виборі слів для вираження свого змісту, логічно незавершені речення, використання ключових слів для завершення думки тощо [5, с.156]. Тому можна припустити, що люди з високим рівнем мовної тривожності в моторній фазі вираження думки схильні контролювати і обмежувати своє мовлення, щоб не справити поганого враження на співрозмовника. Можна припустити, що високий рівень агресії та низький рівень мовної тривожності дозволяє

військовим проявляти агресивні тенденції та висловлювати свої думки за допомогою лайки, не турбуючись про враження оточуючих і не замислюючись про вибір слів.

Доведено, що група з нормативним мовленням має вищий рівень самоконтролю та оцінки своєї діяльності. Це свідчить про те, що такі люди більше переймаються доречністю своїх висловлювань і залежать не від свого внутрішнього стану, а від вимог ситуації та соціальних норм. Ця група має високий ступінь контролю та оцінки своєї мовленнєвої поведінки, що дозволяє їм краще програмувати власні висловлювання та уникати вживання ненормативної лексики навіть в емоційно складних ситуаціях. Варто зазначити, що внутрішнє програмування є важливою частиною мовленнєвих і мислених процесів у міжособистісному спілкуванні. Сучасні дослідження показують, що успішна та змістовна міжособистісна комунікація безпосередньо пов'язана з внутрішнім мовленням, де відбувається програмування майбутніх висловлювань та реалізація внутрішньої програми у зовнішньому мовленні. Особливості відтворення внутрішньої мовленнєвої програми на зовнішньому рівні залежать не лише від порядку, логіки та зв'язності усного мовлення, а й від того, як його сприймають інші (Л. Калмикова, 2020) [2, с. 138].

Військові, схильні до порушення нормативності мовлення, мають вищі показники комунікативної компетентності. Ймовірно, лайка також є інструментом, який дозволяє їм максимально ефективно встановлювати комунікативний контакт з іншими, емоційно забарвлювати спілкування, зацікавлювати та вражати співрозмовників у процесі міжособистісної комунікації.

Це свідчить про те, що високий рівень рефлексивності дозволяє військовим критично ставитися до власної дискурсивної діяльності, розуміти доречність власних висловлювань, дотримуватися правил та етичних норм дискурсу і, відповідно, утримуватися від використання ненормативної лексики. Військові, які порушують нормативність мовлення, отримують низькі бали за шкалою рефлексивності, що свідчить про те, що вони не завжди здатні побачити себе з боку та оцінити, наскільки їхнє мовлення впливає на інших. Через низьку рефлексивність деякі мовні одиниці (в тому числі лайливі слова) можуть використовуватися автоматично. У своєму дослідженні рефлексивності в професійному дискурсі Г. Калмиков виявив, що в процесі професійної комунікації фахова мова використовується несвідомо, вона відразу актуалізується в дискурсі у вигляді загальнозживаних слів і синтаксичних конструкцій завдяки автоматизму, без ретельного осмислення вибору мовних засобів (Л. Калмикова, 2020) [2, с. 141]. Можна припустити, що подібний механізм діє і у застосуванні лайливих слів, оскільки вони є часто вживаними. Розвинені комунікативні навички, високий рівень агресії, гнучкості, міжособистісного емоційного інтелекту, низький рівень мовної тривожності, рефлексії та соціального контролю підвищують ймовірність того, що військові будуть використовувати ненормативну лексику у процесі

міжособистісного спілкування. Така особистість не схильна детально аналізувати власні помилки або замислюватися над тим, яке враження вона справляє на оточуючих. Поведінка більше залежить від внутрішніх станів та емоцій. Водночас така людина має сильні комунікативні навички, досить високий рівень міжособистісного емоційного інтелекту та вміння гнучко діяти в несподіваних ситуаціях. Слід зазначити, що військові, які вживають ненормативну лексику, мають як негативні, так і деякі позитивні риси особистості. У цьому контексті при оцінюванні вербальної поведінки доцільно звертати увагу на контекст вживання ненормативної лексики.

Порушення нормативності мови може мати і біологічне підґрунтя. Цю думку підтверджують американські дослідники Т. Jay, К. Janschewitz (2018), які з'ясували, що використання нецензурної лексики може бути пов'язано з частим використанням лайливих слів як способу зняття психологічної напруги [7]. За даними українських дослідників, вербальні засоби спонтанного реагування на стресові подразники у військовослужбовців характеризуються широким використанням ненормативної лексики.

З давніх-давен вважається, що лайка - це не образа, а засіб захисту. Ось чому люди, які перебувають в зоні бойових дій так багато лаються. Світ для них стає занадто ворожим, і вони намагаються захистити себе якнайкраще. За витонченою лайкою підлітки намагаються приховати свої слабкості і здаватися сильнішими, витривалішими і непереможними. Таким чином, у міжособистісній комунікації вживання ненормативної лексики пов'язане з певними моделями поведінки та уявленнями про її зміст, в основі яких лежать негативні переживання, що впливають на здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Баган М., Навальна М. & Істоміна А. 2022. Індивідуальні вербальні коди спонтанної емоційної психорегуляції сучасної української молоді. *Psycholinguistics*. 31(2). 6-32.
2. Калмикова Л., Харченко Н., Волженцева І., Калмиков Г. & Мисан І. 2020. Актуалізація проблематики внутрішнього мовлення в психолінгвістиці комунікації: результати систематичного огляду і метааналізу. *Psycholinguistics*. 28(1). 83-148.
3. Макарець Ю. Психолінгвістична природа мовної норми та її місце серед чинників мовленнєвої діяльності. *Psycholinguistics*. 29(2). 2021. С. 151-172.
4. Психологічні особливості застосування ненормативної лексики у міжособистісній комунікації. URL: https://www.researchgate.net/publication/360985070_PSIHOLOGICNI_OSOBLIVOSTI_ZASTOSUVANNA_NENORMATIVNOI_LEKSIKI_U_MIZOSOBISNI_SNIJ_KOMUNIKACII (дата звернення 16.12.2023).
5. Турчак О. М. Дослідження якісних і кількісних показників мовленнєвої тривожності в усному мовленні студентів у ситуаціях емоційної напруги. *Психолінгвістика*. 2014. 7. 143–15.

6. Droessiger H. H. On evaluative conceptualizations of swear words and invectives. *Athens journal of philology*. 4(3). 2017. P. 201–217.

7. The pragmatics of swearing Timothy B. Jay, Kristin Janschewitz URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-pragmatics-of-swearing-Jay-Janschewitz/a5d6bf861794fcc0b8a6f82293bc502455570e44> (дата звернення 16.12.2023).

Гарець Надія Олексіївна

старший викладач

кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Актуальність проблеми обумовлюється особливими викликами, з якими наразі стикається як українське суспільство загалом, так і практичні психологи в своїй роботі з умовах надання психологічної допомоги населенню. Зростає кількість звернень клієнтів, що мають статус внутрішньо переміщених осіб; разом з тим, актуалізується необхідність не тільки усвідомлювати психологічні особливості даної групи клієнтів, але і знати обґрунтовані підходи та алгоритми з надання їм психологічної допомоги.

Аналіз останніх публікацій показує про значне зростання уваги дослідників до зазначеної проблеми. Так, Т. Каменчук аналізує особливості психологічної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям в умовах воєнного часу [1]; М. Козак пропонує напрямки та етапи роботи із дітьми з тимчасово переселених родин [2]; Б. В. Плескач та В. С. Уркаєв пропонують технології інтенсивної та короткотривалої психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам, в рамках якої перелічують методи для виявлення психологічної травматизації та особливостей пристосування до нового соціокультурного середовища, стосунку клієнт-терапевт, формулюють корекційну складову та ряд вправ [3].

А. Курапов та І. Данилюк, визначаючи психологічний стан українців під час війни, визначають вікові та статеві особливості переживання стресу, тривожності та депресії [4].

В роботах зарубіжних авторів, зокрема, Justine M. Gatt та співавторів порівнюються особливості молоді що є внутрішньо переміщеними особами та емігрантами, а саме їх резильєнтність, психічне здоров'я тощо [5].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув місце свого проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації,

повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [6, с. 6]. Зміна місця проживання часто переживається людиною як психологічна травма.

До негативних психологічних наслідків травматичного стану відносять втрату стабільності та контролю над власним життям: людина втрачає автономність, суб'єктивність, порушується ідентичність, виникає розгубленість, регрес, сором, почуття провини тощо. Перелічені особливості здатні негативно вплинути на психологічне здоров'я та якість життя особистості.

Т. Каменчук зазначає важливість першої психологічної допомоги, яка є необхідною в рамках ситуації військового конфлікту; автор, вказуючи також на досвід роботи мобільних груп, доходить висновку, що алгоритм психологічної допомоги має включати інформаційно-профілактичну роботу у напрямку підвищення довіри до психологів, поінформованості щодо ознак посттравматичного стресового розладу, профілактичних засобів збереження психічного здоров'я та прийомів розвитку психологічного благополуччя [1].

М. Козак вказує на роль відновлення почуття безпеки через забезпечення ритмічності в житті дитини: починаючи від повторюваних побутових дій, і закінчуючи постійністю соціального оточення [2].

Л. М. Карамушка та Т. В. Карамушка зазначають як прояви негативних станів внутрішньо переміщених осіб - страху, паніки, недостатньої активності щодо професійної та волонтерської діяльності, апатії і депресії, так і позитивні: потреби у соціальній взаємодії і підтримці [7].

Цікавими є результати Justine M. Gatt та співавторів: в своєму дослідженні вони виявили, що молоді люди, що є внутрішньо переміщеними особами або емігрантами частіше мають вищий рівень благополуччя, ніж не мігранти, за наявності психологічної травми. Таким чином, автори припускають, що здатність змінити своє місцеперебування дозволяє повернути відчуття контролю [5].

Дослідження А. Курапова, І. Данилюка та інших показало, що наразі через війну значна частина українського населення має підвищений рівень тривоги, депресії та стресу. Жінки при цьому виявляються більш вразливими до проблем психічного здоров'я, ніж чоловіки, а молоді особи виявилися більш стійкими. Українці, що були вимушені емігрувати, мали вищий рівень тривоги, депресії та стресу [4].

І. І. Сидоренко та О. Г. Марченко наголошують на формуванні в людини стану вивченої безпорадності в умовах війни як одного із руйнівних ефектів зазначених обставин на психіку особистості, за якого індивід втрачає здатність до послідовного вирішення проблеми, навіть якщо воно існує і є доступним до виконання [8].

Враховуючи вищезазначені результати ми можемо припустити, що важливу роль в успішному подоланні стресу, пов'язаного із внутрішнім переміщенням, мають такі особливості, як відновлення відчуття контролю та побудова соціальних зв'язків в нових умовах.

Таким чином:

- багато осіб в Україні стикаються із негативними наслідками війни, зокрема, впливом стресових обставин на психіку особистості;
- внутрішньо переміщені особи характеризуються підвищеним рівнем переживання стресу, тривожності, депресії тощо;
- більш схильними до погіршення психологічного стану є такі категорії населення, як жінки та особи дорослого похилого віку;
- психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам має враховувати як роботу мобільних груп, так і тривале консультування, спрямоване на подолання вивченої безпорадності, повернення відчуття контролю, відбудову соціальних зв'язків.

Список використаних джерел:

1. Каменщук Т. Роль і місце психологічної допомоги для внутрішньо переміщених сімей в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2022. Вип. 1. С. 21-27.
2. Козак М., Вишньовський В. В. Психологічна допомога дітям з тимчасово переселених родин. Матер. II Міжнар. студ. наук.-технічної конф. / (м. Тернопіль, 25-26 квітня 2019 р.). Тернопіль : Тернопільський нац. техн. ун-т ім. І. Пулюя. 2019. С. 253-254.
3. Плескач Б. В., Уркаєв В. С. Складові технології психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам спрямованої на подолання травматичного досвіду. *Актуальні проблеми психології : Консультативна психологія та психотерапія*. 2019. Т. 3. № 15. С. 172-205.
4. Kurapov A., Danyliuk I., Loboda A., Kalaitzaki A., Kowatsch T., Klimash T. & Predko V. Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in psychiatry*. 2023. Vol. 14. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsy.2023.1190465/full> (дата звернення: 01.12.2023).
5. Gatt Justine M., Alexander Rebecca, Emond Alan...& Wu Qiaobing. Trauma, Resilience, and Mental Health in Migrant and Non-Migrant Youth: An International Cross-Sectional Study Across Six Countries. *Frontiers in Psychiatry*, 2020. Vol. 10. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsy.2019.00997/full> (дата звернення: 01.12.2023).
6. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін. ; за ред. Волинець Л. С. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
7. Карамушка Л. М., Карамушка Т. В. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 2 (26). С. 48-59.

8. Сидоренко І. І., Марченко О. Г. Вивчена безпорадність як наслідок війни в Україні. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : зб. матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28 жовт. 2022 р.). Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 331-333.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНОЇ
ТА ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Матеріали

*II Міжнародної науково-практичної конференції
(22 грудня 2023 року, Вищий навчальний приватний заклад
«Дніпровський гуманітарний університет»)*

Оригінал-макет – *Мірошник А.Д.*

